

QƏRİB MƏMMƏDOV

Azərbaycan
təbiiat elminin
patriarxi

BAKI – 2007

Qərib Məmmədov. Azərbaycan təbiət elminin patriarxı, 2007.

91(092)
+ M51

2163988

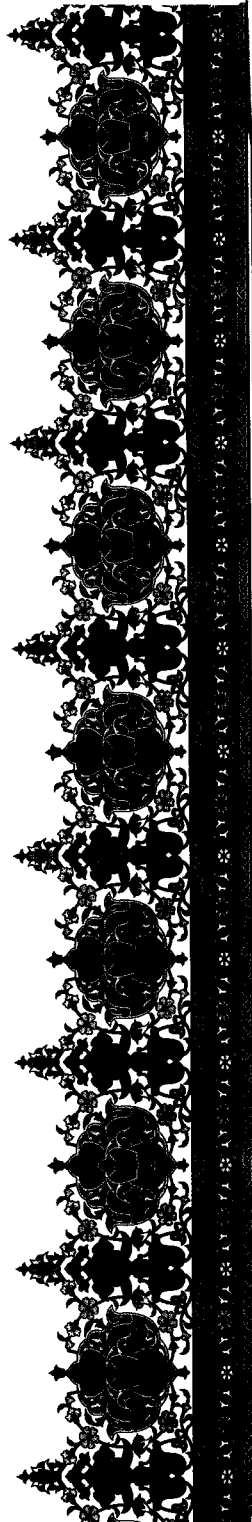
Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının həqiqi üzvü Qərib Məmmədovun bu kitabında görkəmli alim və ictimai xadim, AMEA-nın həqiqi üzvü Həsən Əlirza oğlu Əliyevin ömür yolundan, elmi-ictimai fəaliyyətindən bəhs olunur.

ISBN: 978-9952-8095-1-0

Format: 64x92
Həcmi 7.5 ç.v.
Tiraj: 2000

Bakı Dövlət Universiteti
ELMİ KİTABXANA

www.hasan-aliyev.org

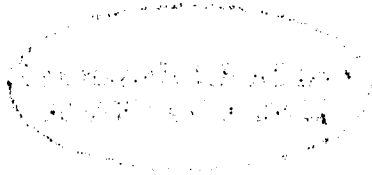

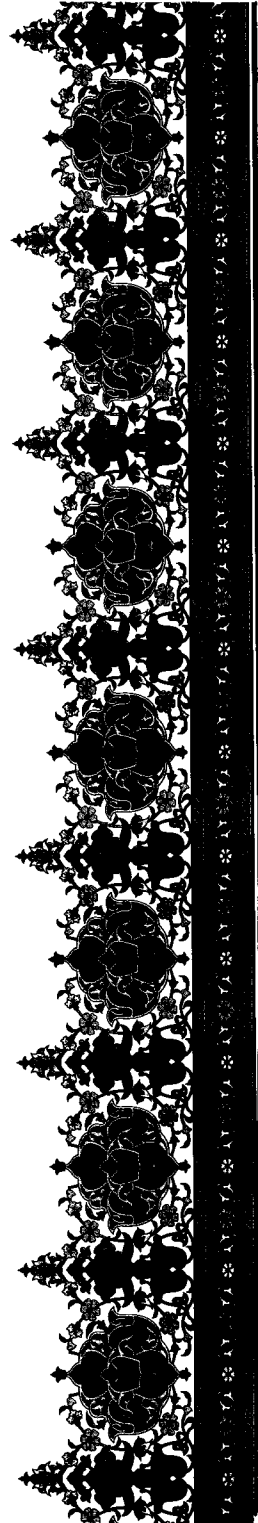
Azərbaycan Respublikasının Prezidenti cənab İlham Əliyev 2007-ci il fevral ayının 2-də böyük alim və ictimai xadim, görkəmli ziyalı, akademik Həsən Əliyevin 100 illik yubileyinin keçirilməsi haqqında sərəncam imzalamışdır.

Sərəncamda Azərbaycan təbiətinin qorunması və ətraf mühitin problemlərinin həlli sahəsində müstəsna xidmətlər göstərmiş, ekologiya, torpaqsünaslıq, meşəçilik, coğrafiya və digər təbiət elmlərinin inkişafına sanballı töhfələr vermiş akademik Həsən Əliyevin 100 illik yubileyinin layiqincə keçirilməsini təmin etmək məqsədilə müvafiq icra strukturlarına və AMEA-ya tapşırıqlar verilmişdir.

Azərbaycan elmini dünyada tanıdan və təmsil edən müdrik insan, böyük təbiətsevər, Azərbaycan xalqının və təbiətinin vurğunu Həsən Əliyevin yubiley təntənəsinin keçirilməsi elmi ictimaiyyət tərəfindən böyük rəğbətlə qarşılanmışdır. Həsən Əliyevin ömür yoluna və çoxşaxəli elmi-ictimai fəaliyyətinə qısaca nəzər saldıqda bu böyük və fədakar insanın möhtəşəm obrazı göz önünə gəlir.

GÖRKƏMLİ TƏBİƏTŞÜNAS,
BÖYÜK ZİYALİ

*Azərbaycan və rus dillərində nəşr edilmiş
"Həyəcən təbili" əsəri xalqımızın görkəmli
ekoloqunun XX əsrdə elmə verdiyi ən gözəl
hədiyyəsidir.*

Budaq Budaqov,
akademik

Vətənə və xalqa təmənnsiz xidmətləri ilə Azərbaycan xalqının milli yad-
daşında əbədi iz buraxmış şəxsiyyətlər sırasında akademik Həsən Əlirza oğlu
Əliyevin görkəmli yeri vardır. Bütöv bir ömrün məna dolu hər dəqiqəsini, hər
anını başı min bir bəlalər çəkmiş xalqın xoşbəxtliyi naminə sərf etmiş bu bö-
yük şəxsiyyətin həyatı və yaradıcılığı gələcək nəsillər üçün əsl tərbiyə və nümunə
məktəbidir.

XX əsrin əvvəllərində dünyaya göz açan Həsən müəllim taleyin sərt və acı
rüzgarları ilə üzləşməli olmuşdur. Fitri qabiliyyəti və təhsilə olan sonsuz marağı
sayəsində əvvəlcə Kənd Təsərrüfatı Texnikumunu, sonra da Kənd Təsərrüfatı İns-
titutunu vaxtından qabaq bitirmişdir.

Həsən Əliyevin elmi fəaliyyətinin ilk illəri Gəncə şəhəri ilə bağlıdır. Kənd
Təsərrüfatı İnstitutunu bitirdikdən sonra o, Azərbaycan Elmi Tədqiqat Pambuq-
çılıq İnstitutuna göndərilmiş və elmi işə olan xüsusi marağı, istedadı sayəsində
aspiranturaya qəbul olunmuşdur. Həsən Əliyevin o dövrdə apardığı elmi-tədqiqat
işlərinin istiqaməti onun bir torpaqşünas, aqrobotanik, ekoloq alim kimi gələcək
elmi fəaliyyətinin əsas istiqamətlərini müəyyənləşdirmişdir. 1930–1940-cı illərdə
apardığı tədqiqatlar təkcə onun böyük elmi fəaliyyətinin başlanğıcı kimi yox, eyni
zamanda V.V.Dokuçayev təliminə əsaslanan Azərbaycan torpaqşünaslıq elminin
əsasının qoyulması kimi də əlamətdardır.

Həsən Əliyevin ömür yolunun üç ili müharibənin odu-alovu içərisindən keç-
mişdir. O, ağır döyüşlərin birində ciddi yaralanaraq ön cəbhədən tərxis edilmiş və
yenidən elm cəbhəsində fəaliyyətə başlamışdır. 1944-cü ildə, müharibənin davam
etdiyi bir vaxtda, Həsən Əliyevin qələbəyə töhfəsi – namizədlik dissertasiyasını
uğurla müdafiə etməsi olmuşdur.

Həsən Əliyevin elmi-ictimai fəaliyyət dairəsi çox geniş olmuşdur. O, təbiət
elmləri sırasında bir çox elmi-tədqiqat institutlarına rəhbərlik etmiş, dövlət
əhəmiyyətli elmi və təşkilati problemlərin həlli üçün böyük əmək sərf etmişdir.

Akademik Həsən Əliyev XX əsr Azərbaycan elminin korifeyləri olan

*Torpaq anadırsa, su övladdır. Meşə bu
övladsız dodağı çat-çat olub yanacaq, diri
gözlü "öliyə" dönəcək.*

Həsən Əliyev

Mirasadulla Mirqasimov, Yusif Məmmədliyəv, Mustafa Topçubaşov və digər şəxsiyyətlərlə çiyin-çiyinə Azərbaycan elminin mənəvi-əxlaqi dəyər və meyarlarını bərqərar etdilər. Onların əsasını qoyduqları elmi istiqamətlər bu gün Azərbaycan elminin simasını müəyyən edir.

Həsən müəllimin fitri istedadı elmimizin tarixi ehtiyaclarını həll etməkdə ona böyük yardımçı idi. Azərbaycanda coğrafiya, kənd təsərrüfatı, aqrobiologiya, torpaqşünaslıq, ekologiya kimi elm sahələri onun rəhbərliyi ilə formalaşmış inkişaf etmişdir.

Həsən müəllim 1949–1952-ci illərdə Azərbaycan EA Nəbatat İnstitutuna rəhbərlik edən zaman səkkiz cildlik "Azərbaycan florası" kitabının hazırlanması na və çapına hərtərəfli qayğı göstərmiş, böyük əmək sərf etmişdir.

Onun təşəbbüsü ilə AMEA Botanika İnstitutunun əməkdaşları tərəfindən axtarış-tədqiqat işləri aparılaraq Azərbaycan Respublikasının 52 rayonunun 318 obyekt sahəsində 2469 ədəd nadir və abidə ağaclarının, unikal meşəliklərin olması müəyyən edilmiş, ağacların fotosəkilləri çəkilmiş, dendrometrik ölçüləri aparılmış, yerləşdiyi məkan və onlar haqqında rəvayətlər öyrənilmişdir.

Həsən müəllim olduqca prinsiplial, tələbkar elm təşkilatçısı idi. Zəngin daxili mədəniyyəti, geniş dünyagörüşü, sözün həqiqi mənasında ağısaqqallığı ilə ətrafındakı insanlara daim örnək olmuş, humanist və ziyalı bir şəxsiyyət kimi ad-san qazanmışdır. Azərbaycan MEA Torpaqşünaslıq və Aqrokimya İnstitutunun yaranması və inkişafında, potensial elmi kadrların yetişməsində onun misilsiz xidmətləri olmuşdur.

1952–1957-ci illərdə H.Əliyev EA-nın akademik katibi vəzifəsində işləyərkən Torpaqşünaslıq və Aqrokimya İnstitutunun şöbə müdiri kimi respublika torpaq fondunun pasportlaşdırılmasına başçılıq etmişdir. Həsən Əliyev həmin illərdə elmi fəaliyyətinin əsas istiqamətini meşə torpaqlarının öyrənilməsinə yönəlmiş və bu yöndə ilk laboratoriya təşkil etmişdir.

Həsən müəllimin hərtərəfli elmi fəaliyyət dairəsinə torpaqşünaslıq nəzəriyyəsi,

*Azərbaycan torpaqsünaslıq elmi öz
yaranaşı, inkişafı, tədqiqat yolu üçün
həmişə Həsən Əliyevin ruhuna baş
əyməlidir.*

Məmməd Araz,
xalq şairi

ekologiya, botanika, biocoğrafiya, meşəşünaslıq, torpaq-meşə meliorasiya və aqrokimya, bitkiçilik, təbii ehtiyatların və ətraf mühitin daha səmərəli istifadəsi kimi problemlər daxil olmuşdur.

1952–1960-cı illərdə akademik H.Əliyevin elmi fəaliyyəti daha çox Azərbaycanın Böyük Qafqaz zonası ilə bağlı olmuşdur. O, Böyük Qafqazın torpaqlarının genetik-coğrafi cəhətdən öyrənilməsi sahəsində bir sıra qiymətli əsərlər yazıb çap etdirmişdir. Bunlara “Azərbaycanda qəhvəyi meşə torpaqlarının yayılması”, “Azərbaycanda qaratorpaqların yayılması məsələsinə dair”, “Yüksək dağlıq zonada torflu torpaqların bəzi xüsusiyyətləri”, “Böyük Qafqazın Şərq hissəsinin qəhvəyi meşə torpaqları” və s. elmi əsərləri parlaq misaldır.

“Azərbaycan SSR-in torpaqları” monoqrafiyasının əsas müəlliflərindən və məsul redaktorlarından biri Həsən müəllim olmuşdur. Həmin kitabda digər komponentlər nəzərə alınmaqla Böyük Qafqazda torpaq əmələgəlmə şəraiti dərinədən tədqiq edilmiş, ilk dəfə bütün taksonomik torpaq vahidlərinin hərtərəfli elmi təsviri verilmişdir.

Akademik H.Ə.Əliyevin əsərləri arasında “Böyük Qafqazın şimal-şərq hissəsinin meşə və meşə-bozqır torpaqları” adlı monoqrafiyası xüsusi əhəmiyyətə malikdir. Bu əsərində müəllif meşə və meşə-bozqır torpaqlarından başqa, alp və subalp zonalarının çimli dağ-çəmən və dağ-çəmən bozqır və eyni zamanda açıq boz, dağ-meşə bozqır torpaqlarını da səciyyələndirmişdir.

Akademik H.Ə.Əliyevin 1957-ci ildə EA-nın Torpaqsünaslıq və Aqrokimya İnstitutunda təşkil etdiyi Meşə torpaqları laboratoriyası sonralar Coğrafiya İnstitutunda böyük bir şöbəyə çevrilmişdir ki, bu şöbə hal-hazırda bir neçə laboratoriyadan və Pirqulu Elmi Stasionarından ibarətdir. Pirqulu stasionarından fasiləsiz olaraq “İnsan və biosfer” beynəlxalq proqramı üzrə biogeososioloji müşahidələr aparılmışdır.

Həsən müəllimin bir sıra əsərləri xarici dillərə tərcümə edilmişdir. Onun məşhur “Qəhvəyi meşə torpaqları” monoqrafiyası da 1969-cu ildə Yerusəlim Uni-

Azərbaycanda yerin altı tükənməz xəzinə, üstü canlı muzeydir.

Həsən Əliyev

versiteti tərəfindən ingilis dilində çap edilmişdir.

*Akademikin biogeosenologiya, biocoğrafiya, torpaq-eroziyası sahəsində apar-
dığı elmi işlər də nəzər-diqqəti cəlb edir. O, uzun illər ərzində yorulmaq bilmədən
Böyük Qafqazın meşə biosenozunda torpağa maddələrin daxil olması və onun
ritmik sərfi üzərində sistematik müşahidələr aparmışdır. 1960-cı ildə Brüsseldə
"Azərbaycan SSR dağlıq rayonlarında torpaq eroziyasının inkişafı və bu prosesin
qarşısının alınması cəhdi" adlı monoqrafiyası çap olunmuşdur.*

*Vətəna bağlı bir insan kimi onun torpağının mühafizəsi həmişə akademik
Həsən Əliyevin diqqət mərkəzində olmuşdur. O, qeyd etmişdir: "Təbiətin bizə
baxş etdiyi ən qiymətli sərəvəti torpaqdır. Torpaq bizim "çörək ağacımız" olmaqla
yanışı, həm də yaşayışımızın ibtidaisini təşkil edir. Məhz buna görə də torpaq
bizim üçün əzizdir, doğma və müqəddəsdir..., torpaq vətən deməkdir".*

*Həsən müəllim torpaqla insanın ünsiyyətinin ictimai-fəlsəfi mahiyyətinə va-
rırtdı. Torpağın eroziyası ilə insan mənəviyyatının aşınmasını səbəb-nəticə kimi
dəyərləndirirdi.*

*Həsən Əliyev torpağın üst münbit qatının eroziyaya uğrayaraq dağıldığı-
na, müxtəlif maddələrlə çirkləndirildiyinə, məhsuldar torpaqların üzərində ti-
kinti inşaat işlərinin aparılmasına təəssüfləndiyini bildirərək, torpağı, ona ciddi
ziyan vuran antropogen amillərin mənfi təsirindən qorumağa, bütün cəmiyyəti
torpağın qayğısına qalmağa çağırırdı. O, 1970-ci ildən ömrünün sonuna qədər
əsas diqqətini Azərbaycanın ekoloji problemlərinə, o cümlədən respublikanın
torpaq fondunun qorunması, torpağın eroziyası, çirklənməsi və rekultivasiya-
sı məsələlərinə yönəlmişdir. O, yazırdı: "Respublikanın ərazisində son vaxtlar
su təsərrüfatı sahəsində aparılan tikinti işləri, yeni kanalların çəkilişi torpaq
örtüyünə təsir göstərir. Əgər bir sahə su ilə təmin olunursa, digər sahə bəzən şor-
laşır və sıradan çıxır. Torpaq fizikası və meliorasiyası sahəsində çalışan alimlərin
işləri gündən-günə artır və onların daha məhsuldar, daha gərgin işləmələri tələb
olunur".*

*Həsən Əliyev kimi insanlar olmasaydı
dağlar arxasız, çaylar məcrasız, düzlər
çəmənsiz, meşələr kimsəsiz, təbiət yiyəsiz
qalardı.*

Məmməd Araz
xalq şairi

Həsən müəllim üçün torpaq, vətən anlayışı olduqca müqəddəs idi. Onun fikrincə, torpaq ona görə cazibədardır, doyumsuz və həmişəcavandır ki, ona anamızın südü hopmuşdur, atalarımızın çörəyinin ətri, dadı qarışmışdır, xalqımızın maddi və mənəvi dünyasının inciləri, ləyaqəti onda yuva salmışdır. Təsərrüfatsızlıq ucundan eroziyaya uğramış, bəhrəsiz torpaqlara acıyaraq akademik yazmışdır: "Bunlar başa düşməyiblər ki, bizə "dərisi soyulmuş", meşəsi, quşu məhv olmuş, dava-dərmandan gömgöy göyərmiş "ölü" torpaq deyil, bayram libaslı, bahar nəfəslı, quş nəğməli, bağlı-bağatlı, hər qarışı bərəkətli torpaq lazımdır. Torpaq bizim ilk və son beşiyimizdir. İndi torpaq insanların günahı ucbatından ölü varlığa çevrilir. Torpağın özü-özünə yük olur! Torpağı simasızlaşdırmaq cinayətdir, təmiz çölləri qorumaq, münbitləşdirmək lazımdır. Torpağı vicdanla, məsuliyyətlə, nizam-intizamla becərsən, o, bizdən heç nəyini əsirgəməz. Həqiqi sahibi olmayan torpaq yetimdir" "Hər şey torpağın üstündə bitir. Bu mənada insan üçün torpaqdan kənar təbiət anlayışı yoxdur".

Respublikada meşələrin və meşə torpaqlarının elmi tədqiqi və mühafizəsi sahəsində akademik Həsən Əliyevin çox böyük xidmətləri olmuşdur. O, Azərbaycan EA Torpaqşünaslıq və Aqrokimya İnstitutunda işləyərkən 1956-cı ildə orada meşə torpaqşünaslığı şöbəsi yaratmış və ömrünün sonuna qədər meşələrin və meşə torpaqlarının öyrənilməsi ilə məşğul olmuşdur. Bu istiqamətdə elmi-tədqiqat işləri apararkən H.Əliyev respublikanın müxtəlif regionlarında ayrı-ayrı ağac cinslərinin yayılması qanunauyğunluqları və əhəmiyyətinə diqqət yetirmiş, həm stasionar, həm də marşrut tədqiqatlarında müxtəlif meşə tiplərinin torpaqla əlaqəsi və təsirini aşkar etmişdir. İnsanın systemsiz təsərrüfat fəaliyyəti nəticəsində dağ və düzən meşələrinin göz önündə sıradan çıxması, ayrı-ayrı qiymətli ağac növlərinin tükənmək təhlükəsi onu həmişə narahat etmiş və özünün 1976-cı ildə çap etdirdiyi "Həyəcən təbili" kitabında bu barədə böyük nigarançılıqla çıxış etmişdir.

Görkəmli alim bu məşhur, qiymətli kitabında Azərbaycan əhalisini, ziyalıları,

Torpaq Vətən deməkdir və milyonlara öz düşündən süd vermişdir.

Həsən Əliyev

gəncləri ətraf mühitin, torpağın, bitki örtüyünün degradasiyasının qarşısını almağa, məhv olmaq təhlükəsi altında olan bitki növlərinin və heyvanlar aləminin mühafizəsinə, suyun, atmosferin çirklənməsinin qarşısını almağa haraylayırdı. Kitabın ilk səhifələrində müəllif Azərbaycan təbiətinin gözəlliyindən, onun təbii sərvətlərinin zənginliyindən bəhs edərək yazmışdır: "Qafqaz dünyanın zəngin təbiət muzeyidir. Onun bir parçası olan Azərbaycan misilsiz gözəlliklər diyəridir. İl boyu zirvəsi qarla örtülü dağlar, könlü açan sərin yaylaqlar, zəngin və nadir ovalıqlar, təkrarolunmaz gözəlliyə malik göllər, suvarma və enerji əhəmiyyətli çaylar, min bir dərddin dərmanı olan bulaqlar Azərbaycanın qədir-qiyətini birə-min artırır. Burada yerin altı tükənməz xəzinə, üstü isə canlı muzeydir". Respublikamızda ətraf mühitin pozulması, təbii sərvətlərin degradasiyası və təcridən sıradan çıxması Həsən müəllimi daima narahat etmişdir. Bu neqativ dəyişikliklərin bəşəriyyət üçün böyük təhlükə yaradacağını göstərərək, tezliklə, yubanmadan insanları təbiəti sevməyə, ona qayğı göstərməyə çağıraraq yazmışdır: "Mühitin dəyişdirilməsi bəşərin varlığını təhlükə qarşısında qoyur. İnsan özü-özünün keşikçisi olmalıdır. Ayı heç bir canlı onun harayına gəlməyəcək... Bu gün həyəcan təbili çalmaq yerinə düşərdi. Bu "təbili" heç yerdən asmaq lazım deyil. O, bu günün insanların ürəyidir. Bu ürək ətrafına daha həssas baxmalı, təbiətdən harada, nəyi, necə götürmək məsələsində, həmişə, hər yerdə öz sözünü deməlidir. Bu münasibət, üzərində yaşadığımız, havasını duyduğumuz Azərbaycan təbiətinə aiddir. Azərbaycan təbiətinə kor-korana münasibət görəndə bu təbil daha böyük həyəcanla döyülməli, bizi ayıq-sayıq salmalıdır. Bəlkə toya, yasa və digər mərasimə yubanmaq da olar. Təbiətə münasibətdə yubanmaq isə yaşamağa yubanmaqdır...".

Həsən Əliyev insan və təbiət münasibətlərinə, təbiətin mühafizəsi işinə böyük diqqət yetirmişdir. O, yazırdı: "...təbiət aynadır. Ona ləkə düşməməlidir. Ləkəli ayna əksi eybəcər hala saldığı kimi, qorunmayan təbiət də insana həm maddi, həm mənəvi əziyyət verir. Dünyamız siyasi fırtınalardan, militarizm təhlükəsindən

Akademik Həsən Əliyev hər cəhətdən Azərbaycanın görkəmli vətənpərvər alimlərindən biri kimi özünə şöhrət qazanmışdır.

Asəf Nadirov,
akademik

böyük ziyan çəkir. Nüvə qasırğası qorxusu bir nömrəli təhlükədirsə, texniki tərəqqidən dəyən ziyanın qarşısı alınmazsa, təbiətin bəşəriyyət üçün qorxu beşiği olacağı iki nömrəli təhlükədir. Zaman təbiətin mühafizəsində prinsip və vasitələrə münasibəti də xeyli dəyişmişdir. İndi meşələrimizi, su sərvətlərimizi təkəcə yaraqlı, yasaqlı rəsmi nümayəndələrin qüvvəsi ilə qorumaq mümkün deyildir. Bu gün təbiətə baxışda, təbii ehtiyatlara sağlam münasibət aşılmasında sözüün qüvvəsi, təbliğatın imkanları daha geniş və gərəklidir. Təbiətin keşiyini çəkməyə söz silahının gücü ilə geniş kütləni qaldırmaq lazımdır".

"Həyəcan təbili" kitabında Həsən müəllim respublikamızdakı nadir tarixi və təbiət abidələrinin mühafizəsi məsələsinə xüsusi diqqət yetirmişdir. O, yazırdı: "Qədim mədəniyyət və tarixi abidə kimi məşhurlaşmış Çıraqqala, indi "Qalaaltı" və ya "Çıraqqala" kurortu kimi "Azərbaycan Naftasiyası" adı ilə tanınır ... "Qalaaltı" və ya "Çıraqqala" kurortu özünün təbii şəraitinə, iqliminə görə Truskavets və eləcə də Qafqaz kurortlarının hamısından üstündür. ...Çıraqqalanın bir mədəniyyət və tarixi abidə olaraq öyrənilməsinə və mühafizəsinə ciddi ehtiyac vardır".

Həsən Əliyev dağ rayonlarında baş verən dağıdıcı sellərin qarşısını almaq üçün dağ yamaclarında meşələrin, çəmən və otlaqların mühafizəsi, meşəsizləşdirilmiş yamaclarda meşələrin bərpası, təkmilləşmiş və təbii şəraitə uyğun əkinçilik sisteminin yaradılması, az yararlı torpaqların meliorasiya yolu ilə əkin dövryyəsinə qaytarılması, insan üçün sağlam mühitin qorunub saxlanması üzrə elmə əsaslanmış kompleks tədbirlərin hazırlanıb həyata keçirilməsini tövsiyə edirdi.

Akademik Həsən Əliyev suyun əhəmiyyəti və insan həyatında rolu haqqında yazmışdır: "Su yaşıllığı saxlayır, yaşıllıq suyu. Torpaq anadırsa, su övladdır, meşə bu övladsız dodağı çat-çat olub yanacaq, diri gözlü "öliyə" dönəcək. Bunlar hamısı aydındır. Bircə qaranlıq qalan odur ki, biz bəzən gündəlik fəaliyyətimizdə niyə bunları yaddan çıxarıırıq?"

...."Susuz təbiət də, həyat da ola bilməz. Su da çörək kimi hamıya, hər şeyə

Mübalığəsiz demək olar ki, Göygöl dünyanın gözəl guşələrinin ən gözəlidir.

Həsən Əliyev

həmişə lazımdır". O, Azərbaycan Təbiəti Mühafizə Cəmiyyətinin qurultayında respublikamızda su ehtiyatlarının mühafizəsi haqqında danışıarkən demişdir ki, "...bu problemdən yan keçmək mümkün deyildir. Bu da əhalinin su ilə təminatıdır. Bəli, Bakı şəhərində təmiz, keyfiyyətli, içməli suyun azlığı çıxılmaz vəziyyət yaratmışdır. Su şəhərə olduqca bulunuq verilir, keyfiyyətindən isə danışmağa dəyməz. Şəhərin bəzi yerlərində su kəmərlərinin nasazlığı ucbatından içməli su boş yerə axıb gedir".

Beynəlxalq Bibliografiya İttifaqının ensiklopedik nəşrində akademik H.Ə.Əliyev məşhur aqrobotanik kimi təqdim edilir. Onun botanika, aqronomluq, ekologiya sahəsində apardığı tədqiqatlar ümumdünya miqyasında qəbul edilmişdir.

Həsən müəllim uzun illər Azərbaycan EA Coğrafiya İnstitutuna rəhbərlik etmiş, ömrünün son illərində də bu institutdan ayrılmamışdır. İnstitutun "Təbiəti mühafizə" və "Meşə torpaqlarının coğrafiyası" şöbələri bilavasitə onun rəhbərliyi altında fəaliyyət göstərmişdir.

Azərbaycanda coğrafiya elminin inkişafında, coğrafiya elmi ilə bağlı bir sıra problemlərin öz həllini tapmasında akademik Həsən Əliyevin böyük xidmətləri olmuşdur.

O, Coğrafiya İnstitutuna rəhbərlik etdiyi illərdə torpaq-ekoloji tədqiqatlara geniş yer vermiş, respublikamızda 40 min hektardan artıq dağ-meşə və meşə altından çıxmış torpaqlardan daha səmərəli istifadə etməyin yollarını müəyyənləşdirmişdir. Torpaq şəraitinin üzüm bitkisinə təsirini öyrənməklə 50 min hektar becərilməyən torpaqlarda üzüm yetişdirilməsini təklif etmişdir.

Həsən müəllim respublikanın quru dağ yamaclarında, az istifadəli torpaqlarda quru fitomeliorasiya işlərinin həyata keçirilməsinin elmi təklifini işləmiş və bu sahədə böyük işlər görmüşdür.

Azərbaycan EA Coğrafiya İnstitutunda respublikanın meşə örtüyünün hərtərəfli öyrənilməsi təbiəti mühafizə şöbəsi (1969) və biocoğrafiya laboratoriya-

*Həsən Əliyev nadir ziyalı, istedadlı alim,
fədakar elm xadimi, böyük vətənpərvər,
geniş ürək sahibi, insanlıq və yaxşılıq
müjəssəməsi idi.*

Qərib Məmmədov,
akademik

sının (1982) yaranması ilə əlaqədardır.

Həsən Əliyev 1969–1972-ci illərdə Kürqırağı tuqay meşələrinin strukturunu və müasir vəziyyətini tədqiq edərkən orada meşələrin (əsasən qovaq meşələrinin) Mingaçevir su anbarından aşağı ərazilərdə quruması səbəblərini aşkar etmiş və onların kserofil ağac-kol qruplaşmaları ilə əvəz olunmasını müəyyən etmişdir. Bundan sonra Tuqay meşələrinin müasir vəziyyətini əks etdirən irimiqyaslı xəritə tərtib edilmiş, onların bərpası üçün elmə əsaslanmış tədbirlər sistemi hazırlanmışdır. 1969–1990-cı illərdə çöl tədqiqatları nəticəsində respublikanın ayrı-ayrı dağ və düzən regionlarının müxtəlif təbii zonalarında hələ az-çox ilkin (təbii) vəziyyətini saxlamış meşə obyektləri aşkar edilmiş və onların mühafizə olunması üçün yeni qoruqların və yasaqlıqların təşkili üzrə təkliflər işlənib hazırlanmışdır. Aparılan tədqiqatların nəticələri həmkarları ilə birlikdə aşağıdakı monoqrafiya və kitabçalarda nəşr edilmişdir: “Azərbaycanın Kürqırağı tuqay meşələri” (“Elm”, 1976); “Yaşıl sərvətin keşiyində” (“Gənclik”, 1982); “Meşənin taleyi insanın öz əlindədir” (“Azərnaşr”, 1983); “Yaşıl sərvətin keşiyində” (“Gənclik”, 1988); “Meşə sərvətidir” (1989).

Təbii mühafizə şöbəsində N.H.Axundov (1992) tərəfindən pozulmuş meşələrin müasir vəziyyəti öyrənilmiş, meşələrin potensial məhsuldarlığının rayonlaşdırılması işi yerinə yetirilmiş, əsas meşəyaradan ağac cinslərinin oduncağının artım dinamikasının regional qanunauyğunluğu aşkar edilmiş və onun əsasında ilk dəfə respublika meşələri üzrə etalon ağaclıqların məhsuldarlığa görə modelləri hazırlanmışdır. 1:600000 miqyasında Azərbaycan Respublikasının meşə örtüyü xəritəsi tərtib edilmişdir.

Meşə örtüyünün ziyanverici həşəratlardan mühafizəsi üçün entomofaqlar (106 növ) aşkar edilmiş, entomoloji ziyanvericilərə qarşı mübarizə üsulları hazırlanmışdır.

Bundan başqa Daşkəsən dağ-mədən tullantılarının rekultivasiyası məqsədilə çıxdaşların aqrokimyəvi xassələri, mikroelementlərin (K, P, Mn, Çn, Si, Mo və s.)

Quş aləmi təbiətin ən canlı, poetik hissəsidir.

Həsən Əliyev

tərkibi aşkar edilmiş və orada süni meşəsalma işləri üzrə təcrübələr aparılmışdır. 1972-ci ildən etibarən respublikanın ayrı-ayrı bölgələrində radioaktiv elementlərin miqdarı öyrənilmiş və müxtəlif torpaq tiplərində radioaktiv elementlərin miqdarının xəritə-sxemi tərtib edilmiş, Ermənistanın Qafan mis, Qacaran mis, molibden, Aqaraq molibden, Dəstəkert molibden filizsaflaşdırıcı kombinatları tullantılarının ətraf mühitə və kənd təsərrüfatı bitkilərinin keyfiyyət və məhsuldarlığına təsiri öyrənilmişdir. Gəncə şəhərində sənaye tullantılarının ətraf mühitin ekoloji vəziyyətinə təsiri tədqiq edilmiş, Azərbaycan Respublikasında ümumi gücü 5 mln. kVt-dan çox olan 9 iri istilik elektrik stansiyasının ətraf təbii mühitin komponentlərinə təsiri öyrənilmişdir. Eyni zamanda Abşeron göllərinin ekoloji vəziyyəti tədqiq edilmiş və onun sağlamlaşdırılması yolları araşdırılmışdır.

Respublika çaylarında axımın antropogen amillərin təsiri nəticəsində dəyişməsi öyrənilmişdir.

Abşeronda zeytun bağlarının salınması da Həsən müəllimin sayəsində olmuşdur.

Akademik Həsən Əliyev digər təbii sərvətlər arasında meşə sərvətini həmişə ön plana çəkmiş, respublikamızda meşələrin mühafizəsi və bərpası məsələləri daima onun diqqət mərkəzində olmuşdur. Onun bu sahədə böyük xidmətləri hamıya məlumdur. O, yazırdı ki, "meşə su, var-dövlət, bolluq deməkdir, meşə olmayan yerdə nə torpaq, nə su, nə məhsul ola bilməz". Ona görə də o, respublikamızın meşələrində geniş elmi-tədqiqat işlərinin aparılmasını, meşələrin qorunması və bərpası üzrə elmə əsaslanan tədbirlərin hazırlanmasını tövsiyə edirdi.

Həsən müəllim planetimizdə meşələrin mövcudluğunun vacibliyini bu sözlərlə izah edirdi: "...meşəni, Yer kürəsinin bu yaşıl kəmərinə, birca an təsəvvür etməsək, demək, bəşər də yoxdur. Yaşılığa ölçüsüz-biçimsiz hücum insana qarşı yönəlmiş ən ağır müharibədir. İnsan ağılı, insan zəhməti bu "müharibəni" dəf etməyə qadirdir".

Həsən Əliyev ətraf mühitin mühafizəsində, insan sağlamlığında və kənd

*Akademik Həsən Əliyev görkəmli
torpaqşünas, coğrafiyaçı, Azərbaycan
ekologiya problemləri haqqında ilk
"həyacan təbili" çalan vətəndaş, ziyalı və
müdrək şəxsiyyətdir.*

Hidayət,
yazıçı

təsərrüfatı bitkilərinin məhsuldarlığının yüksək olmasında meşə örtüyünün mühüm rol oynadığını göstərərək, "Həyacan təbili" kitabında yazırdı: "Meşələr böyük sərvətdir, əvəzsiz xəzinədir...". "...Ərazisinin 25-30 faizi meşə ilə örtülü olan bir ölkədə heç vaxt quraqlıq təhlükəsi yaranmaz, tarlalardan daim sabit və yüksək məhsul götürülür...". "...Respublikamızın ərazisində olan meşələr sözün əsl mənasında "gübrə zavodudur". Tarlaların münbitliyi bu meşələrdən çox asılıdır. Meşələr torpağın yuyulmasının qarşısını alır, çayların mənbəyini su ilə təmin edir, qar sularını torpağa hopdurur, iqlimi tənzim edir, havanı təmizləyir". Həsən Əliyev Azərbaycanda meşələrin sahəsinin getdikcə azalmasını "Həyacan təbili" əsərində təəssüf hissi ilə qeyd edərək yazırdı: "Meşələr vaxtilə Azərbaycan ərazisinin 25-30 faizindən çoxunu tuturdu. O zaman iqlim də başqa idi. Bulaqların, çayların da suyu çox idi...". "...Tədqiqat materiallarına əsasən deyə bilərik ki, son yüz ildə Azərbaycan ərazisində olan meşələrin üçdə biri məhv edilmişdir. 1955-1970-ci illər arasında meşələrimizin sahəsi tədricən 200 min hektardan artıq əskilmişdir... Elə buna görə də respublikamızda meşələrimizin sahəsini genişləndirməyə böyük ehtiyac vardır".

Respublikanın ayrı-ayrı bölgələrində meşələrin vəziyyəti ilə tanış olaraq ağacların özbaşına kəsilməsi və meşədə mal-qara otarılması nəticəsində meşə örtüyünün pozulması və yavaş-yavaş sıradan çıxması həmişə akademiki narahat etmişdir. "Həyacan təbili" kitabında Lənkəran zonası meşələrini təsvir edərək yazırdı: "... bu diyarı təbii botanika və ya dendroloji parka bənzətmək olar... Lakin ... Gözü-müzün qabağında belə canlı muzey-Hirkan meşəsi məhv olub getməkdədir".

Həsən müəllim Bozdağın saqqız-ardıc meşələrinin böyük torpaqquyucu, sunizamlayıcı rol oynadığını qeyd edərək yazırdı: "... əgər Bozdağın ardıc və saqqızağac meşəsi olmasaydı, ağappaq mərmər kimi parıldayan gillər eroziya nəticəsində çoxdan əriyib itmişdi" ... "Ardıcın közü gec sönmür ... Amma ardıcı yandırıb onun közündə isinmək vaxtı çoxdan keçib. İndi hər bir ardıc ağacına bir müqəddəs "yaşıl heykəl" kimi baxmaq lazımdır". Buna əsaslanaraq akademik res-

*Tabiəti sevən, təbiətlə daima təmasda
olan insan heç zaman nankor, rəhmsiz,
vicdansız ola bilməz.*

Həsən Əliyev

publikamızın arid zonasında eroziyaya məruz qalmış kənd təsərrüfatına yarırsız, suvarma işləri mümkün olmayan quru yamaclardan səmərəli istifadə olunmasını dövlət əhəmiyyətli tədbir hesab edirdi. O, yazırdı: "Eroziyaya uğramış sahələrin, eləcə də, az məhsuldar torpaqların hamısı hesaba alınub, onlardan meşə və kol bitkiləri üçün istifadə edilməsi sahəsində aparılan işləri gücləndirmək lazımdır".

Həsən Əliyev meşə örtüyünün mühafizəsinə xüsusi diqqət və qayğı ilə yanaşaraq, hər hansı bir təsərrüfat tədbirini həyata keçirdikdə meşələrlə ehtiyatlı davranmağı məsləhət görür, süni su anbarları yaratdıqda onların ətrafında meşə zolaqlarının salınmasını tövsiyə edirdi. "Belə yaşıllıqlar ərazinin mikroiklimini saflaşdırır, su bəndlərinin həndəvərindəki torpaq örtüyünü bərkitməkdə, ekosistemi zənginləşdirməkdə, ətraf mühiti saflaşdırmaqda mühüm rol oynayır".

Azərbaycan Təbiəti Mühafizə Cəmiyyətinin qurultayındakı məruzəsində akademik Həsən Əliyev meşələrin mühafizəsinin qeyri qənaətbəxş olduğunu göstərərək demişdir: "Meşə təsərrüfatlarında nəzərə çarpacaq çatışmazlıqlar vardır. Meşə ehtiyatlarının mühafizəsi, qorunması və bərpası məsələlərinə düzgün yanaşılmadığından respublikanın bir sıra rayonlarında çox ağır ekoloji vəziyyət yaranmışdır. Düzən meşələri tədricən qırılmış, Kür sahili tuqay meşələri öz əhəmiyyətini itirmişdir. Hər yerdə özbaşına meşə qırmaq, meşə zolaqlarında ot çalmaq və mal-qara otarmaq hallarına təsadüf edilir. Bütün bunlar meşənin təkə torpaq qoruyucu və sütünəmləyici xüsusiyyətlərinə deyil, həm də onun heyvanlar aləminə də mənfi təsirini göstərir...".

Həsən müəllim respublikamızda meşə sahəsinin azalması ilə heç cür barışmır və Almaniyada olarkən bir meşəçinin meşə haqqında dediyi aşağıdakı sözləri xatırlayırdı: "Meyvəni başqa ölkələrdən almaq olar, lakin meşəni heç yerdən gətirmək olmaz".

Akademik Həsən Əliyev Respublikamızda təbiətin mühafizəsi problemi ilə ciddi məşğul olan, əvəzətilməz bir ziyalı, vətəndaş alim olmuşdur. Bu ciddi problemlərlə dərindən məşğul olan və ilk dəfə respublikamızda həmin problemlərin

Həsən Əliyev varlığı vətənpərvərlik, xalqsevərlik təcəssümü idi.

Qərib Məmmədov,
akademik

həll edilməsinin vacibliyi ilə bağlı həyəcan təbili çalan da Həsən Əliyev olmuşdur. Bu təbilin əks-sədası bu gün də qulaqlarımızda cingildəyir, bizi ana təbiətlə ehtiyatlı davranmağa səs-ləyir. Ümumiyyətlə, Həsən müəllimin təbiətin mühafizəsi sahəsində göstərmiş olduğu xidmətlərinin hamısını qısa bir yazıda əks etdirmək mümkün deyil. Biz aşağıda onun yalnız bəzi məqamlarını xatırlatmağa çalışaca-
ğıq.

1957-ci ildə akademik Həsən Əliyevin təşəbbüsü ilə Bakıda ilk Zaqafqaziya müşavirəsi keçirilmişdir. Bu müşavirədə dövlət təbiəti mühafizə xidmətinin yeni təşkilat formaları, təbiəti mühafizə üzrə komissiyanın fəaliyyəti yenidən nəzərdən keçirilmişdir.

Akademik Həsən Əliyevin elmi-təşkilati fəaliyyəti nəticəsində 1959-cu ildə Azərbaycan EA-da təbiəti mühafizə üzrə komissiya yaradılmış və o, bu komissiya-ya sədr seçilmişdir. 1963-cü ildə isə H.Əliyevin təşəbbüsü ilə Respublika Təbiəti Mühafizə Cəmiyyəti yaradılmışdır. 20 ildən artıq rəhbərlik etdiyi bu cəmiyyət Azərbaycan təbiətinin qorunması və təbliği sahəsində çox böyük işlər görmüş, bitki örtüyünün, o cümlədən meşələrin mühafizəsi və bərpası, həmçinin respublika-nın ayrı-ayrı rayonlarında yaşıllaşdırma üzrə böyük tədbirlər həyata keçiril-mişdir. Məsələn, H.Əliyevin təşəbbüsü ilə Dəvəçi, Şamaxı, Zəngilan və Talışın Zuvant zonasının arid meşə-bitmə şəraitində meşə təsərrüfatlarının, kolxoz və sovxozların ərazilərində eroziyaya məruz qalmış yararsız torpaqlarda püstə, ba-dam, saqqızağac, eldar şamı, iydəyarpaq armud və sərvi ağacından ibarət salınan bağlar, meşə-bağlar bu gün də yaşamaqdadır. Hazırda bu bağlardan bol məhsul yığılır.

Təbiəti Mühafizə Cəmiyyətinin xətti ilə Həsən müəllim bir çox məktəblərdə şa-gird və müəllimlərlə görüş keçirirdi. Onlara təbiəti mühafizə haqqında mühazirələr oxuyur və məktəbin həyatı sahəsinin və ətraf ərazilərinin yaşıllaşdırılması üçün ağac və kol toxumları və şitillər verirdi. Bu işə Həsən müəllimin özü də qatılır, respublikamızda meşələrin və yaşıllıqların qorunması, xarici ölkələrdə bu

*Təbiət saysız-hesabsız nadir, gözəl
abidələrin "müəllifidir".*

Həsən Əliyev

işlərin necə aparılması haqda çıxışlar edər, öz tövsiyələrini verərdi.

Təbiəti Mühafizə Cəmiyyətinin sədri kimi Həsən Əliyevin gərgin əməyi sayəsində ətraf mühitin mühafizəsi sahəsində bir sıra tədbirlər həyata keçirilmişdir. Ələt yaxınlığında atom stansiyasının inşasının ləğv edilməsi, BDU-da Ətraf mühiti mühafizə kafedrasının yaradılması, "Azərbaycan təbiəti" jurnalının təsis edilməsi və s. H.Əliyevin təşəbbüsünün nəticəsidir.

Həsən müəllim təbiəti xalqımızın indisinə və gələcəyinə ən böyük ərməğan kimi təqdim etdi. Qoynunda yaşadığımız dünyaya başqa gözə baxmağa başladıq.

H.Ə.Əliyev öz təşəbbüsü ilə 1975-ci ildə yaratdığı "Azərbaycan təbiəti" elmi kütləvi jurnalının baş redaktoru idi. Son 25 il ərzində bu dövrü nəşr (redaktoru – xalq şairi Məmməd Araz) doğma təbiətimizin mühafizəsinin təbliğində az iş görməmişdir.

"Təbiət bu jurnalın səhifələrində milli-mənəvi yaddaşımızın daşıyıcısı, yaşamaq inamı və varlığımızın mənbəyi kimi öz qədir-qiyətini tapdı".

Bu jurnalda Azərbaycan alimlərinin və müxtəlif təsərrüfat sahələrinin mütəxəssisləri tərəfindən flora və faunanın, bütövlükdə respublikanın ayrı-ayrı coğrafi zonalarında təbii ekosistemlərin vəziyyəti, onların insan fəaliyyətinin mənfəi təsiri nəticəsində dəyişilməsi (deqradasiyası) istiqamətləri, ətraf mühitin (atmosferin, torpağın, çayların, Xəzərin) çirklənməsi və mühafizəsi məsələləri üzrə elmi, elmi-publisistik məqalələr nəşr olunmuşdur. Jurnalın ilk sayı akademik Həsən Əliyevin "İlk addım" məqaləsi ilə açılır. O, məqalədə yazır: "Körpənin iməkləməsi, ayağa qalxıb yavaş-yavaş addımlaması valideynlərdə nə qədər sevinc oyadır. Elə doğulan körpə quzular da, yumurtadan təzəcə çıxan cücələr də yüzlərlə adamın sevincinə səbəb olur. Yəqin ki, bizim bu kiçik həcmli "Azərbaycan təbiəti" məcmuəsini də təbiətsevərlər və bütün oxucular ilq təbəssümlə qarşılayacaq. Elə bu da, təbiətlə tanış olmaqda, onu öyrənməkdə ilk addımdır. "Azərbaycan təbiəti" respublikada təbiəti sevənlər, onun gözəlliyini tərənnüm edənlər üçün ilk

Azərbaycanda təbiətin mühafizəsi dedikdə qeyri-ixtiyari olaraq Həsən Əliyev, Həsən Əliyev dedikdə isə Azərbaycanda təbiətin mühafizəsi yada düşür.

Qərib Məmmədov,
akademik

addımdır”.

“Azərbaycan təbiəti” jurnalı Həsən müəllimin ən sevimli “Əsərlərindən” biri idi. Nəşri bu gün də davam edən bu dərginin əsas yazarı və memarı olan Həsən müəllim “Azərbaycan təbiəti” vasitəsi ilə milli mənəvi süurumuzun inkişafında böyük vətəndaşlıq işi gördü. Burada təbiət humanizm, mənəvi paklıq, vətənpərvərlik hisslərinin daşıyıcısı kimi təqdim olunmuşdur. Məhz təbiətə belə yanaşmanın sayəsində bu jurnalda bizim milli-mənəvi fikrimiz öz əyani təsdiqini tapdı.

Həsən müəllimin qələmindən çıxan, təbiəti mühafizənin müxtəlif problemlərinə həsr etdiyi əsərləri ABŞ, Fransa, Yaponiya, Belçika, AFR, Vyetnam və əksər Şərqi Avropa ölkələrində dəfələrlə nəşr olunmuş, alimin şöhrətini bütün dünyaya yaymışdır.

Respublikada mövcud olan əksər dövlət qoruqlarının təşkili bilavasitə Həsən Əliyevin təşəbbüsü ilə bağlıdır. Bəlkə də bu qoruqlar vaxtında təşkil olunmasaydı, Azərbaycan xalqı indi özünün bir sıra qiymətli flora və fauna nümunələrindən məhrum olardı.

Respublikada qoruqların yaradılmasında da Həsən Əliyevin böyük xidməti olmuşdur. O, yazırdı: ““Qoruq” sözü varsa, deməli, təbiətimiz qorunur. Qorunursa, daha da gözəlləşəcək və zənginləşəcək”. Onun təşəbbüsü ilə Kürboyu tuqay meşələrinin və onun canlı aləminin qorunub saxlanması məqsədilə “Qarayazı”, “Ağgöl”ün bataqlıq-su ekosistemlərinin və heyvanlarının mühafizəsi məqsədilə “Ağgöl”, respublikamızda yeganə şərq çınarı ağaclığının qorunub saxlanması məqsədilə “Bəsitçay”, arid saqqız-ardıc meşə ərazisinin, onun heyvanlarının (əsasən quşların) mühafizəsi məqsədilə “Türyançay”, Böyük Qafqazın cənub yamacının şərq hissəsində meşə landşaft kompleksini qoruyub saxlamaq üçün “İsmayyllı”, astroiqlimə mənfi təsir göstərən havanın tozlanması və çirklənməsinin qarşısını almaq və meşənin şərq hüdudunda meşə landşaftlarının qorunub saxlanması məqsədilə “Pirqulu”, Kiçik Qafqazda “Göygöl”, Qarabağ vulkanik yay-

*Tabiat musiqi mənbəyi, şer, sənət guşəsi,
ilham çeşməsidir. Tabiat ən gözəl müalicə
vasitəsi, ən gözəl loğmandır.*

Həsən Əliyev

lasının cənub hissəsində "Qaraqöl" və nəslə kəsilmək təhlükəsi olan ceyranların mühafizəsi, artırılması məqsədilə "Şirvan" dövlət qoruqları yaradılmışdır.

Azərbaycan Təbiəti Mühafizə Cəmiyyətinin qurultayındakı məruzəsində H.Ə.Əliyev qoruqlarımızda qoruyq rejiminin pozulması və bu vəziyyətin təbii ekosistemlərə mənfi təsirini göstərərək demişdir: "Qoruyq ərazisində mal-qaranın otarılması, ot çalımı, torpaqların özbaşına şumlanması və digər pozuntular mövcuddur. Buna oxşar faktlar Göygöl, Şirvan, Qarayazı, Hirkan və digər qoruqlarda da müşahidə edilmişdir. Qoruyq rejiminin pozulması demək olar ki, adi hala çevrilmişdir....".

Həsən müəllim ömrünün ixtiyar çağlarında da boş oturmağı sevməzdi. Hətta özünün istirahət günlərində də Abşeron, Dəvəçiyyə gedər, yamaclarda əkdiiyi yaşıllığın taleyi ilə maraqlanardı. Bu gün Abşeronun, Dəvəçinin quru yamaclarında gördüyümüz yaşıllıqlar Həsən Əliyevin şəxsi əməyinin bəhrəsidir.

Həsən müəllim yorulmaq bilmədən Azərbaycanı qarış-qarış gəzər, onun gözəlliklərini lentə köçürər və bu lentləri Bakıdan başlamış dünyanın əksər ölkələrində nümayiş etdirərdi.

Eyni zamanda dünyanın başqa ölkələrindən lentin yaddaşına köçürdüyü gözəl təbiət süjetlərini əyani şəkildə tələbələr və məktəbli şagirdlər qarşısında çıxış edərkən göstərərdi. Onun çıxışları həmişə böyük maraqla qarşılanardı. Bəli, respublikamızda insanlara təbiətə məhəbbət hissini aşılamaqda Həsən Əliyev misilsiz xidmətlər göstərmişdir.

Yüksək insani keyfiyyətlərə malik olan Həsən müəllim elmi kadrların yetişməsinə xüsusi qayğı və diqqətlə yanaşırdı. Məhz onun rəhbərliyi altında neçə-neçə elmlər doktoru, elmlər namizədi təbiətin müxtəlif sahələrinin aktual problemlərinə dair dissertasiyalar müdafiə etmişdir.

Həsən Əliyevin şəxsi keyfiyyətlərini, xalq qarşısında təmənnasız xidmətlərini, çoxtərəfli elmi, ictimai fəaliyyətini xatırlayanda yadıma Həsən bəy Zərdabi düşür. Mənə elə gəlir ki, bu iki şəxsiyyətin talelərində və əməllərində oxşar cəhətlər

*Azərbaycan təbiəti haqqında söhbət
gedəndə ani olaraq göz önündə unudulmaz
bir obraz - akademik Həsən Əliyevin əbədi
obrazı canlanır.*

*Zeynal Mövsümov,
kənd təsərrüfatı elmləri doktoru*

çoxdur. Xüsusilə hər iki şəxsiyyətin öz xalqı qarşısında göstərdikləri təmənnəsiz xidmətləri qeyd etmək, bunların analoji xarakter daşdığını vurğulamaq istədim. Ən qərribəsi budur ki, Həsən bəy Zərdabinin dünyasını dəyişdiyi ay və il Həsən Əliyevin doğulduğu ay və il ilə üst-üstə düşür. Bəli, Azərbaycan təbiətinin bəxti onda gətirdi ki, onun beşiyi başında XIX əsrin axırlarında Həsən bəy Zərdabi, XX əsrin ikinci yarısında Həsən Əliyev kimi böyük şəxsiyyətlər durdu.

Bu gün cəsarətlə demək olar ki, ana təbiətə münasibətdə xalqımızın böyük şəxsiyyətləri Həsən bəy Zərdabinin də, Həsən Əliyevin də yeri görünür. Bəli, vaxtilə Həsən müəllimin təbiətin mühafizəsi sahəsində gördüyü işləri bu gün sayı gündən-günə çoxalan cəmiyyətlər və təşkilatlar birgə görə bilmir.

31 yanvar 1997-ci ili hər bir elm adamı yaxşı xatırlayır. Böyük dövlət xadimi, ulu öndər Heydər Əliyev elmin strategiyasının işlənilməsi, müstəqil respublikanın ekoloji problemlərinin həlli ilə bağlı alimlər qarşısında mühüm və təxirəsalınmaz məsələlər qaldırdı. Məhz ondan sonra Həsən Əliyev məktəbinin davamçıları respublikamızda ekologiya fondunun yaranması zərurətini dərk etdilər və tez bir zamanda-14 fevral 1997-ci ildə Azərbaycan Respublikası akademik Həsən Əliyev adına İctimai Ekoloji fondu Ədliyyə Nazirliyində qeydiyyatdan keçdi. Fondun bu gün qarşıya qoyduğu ən mühüm məqsədlərdən biri də böyük təbiətşünas alim, Azərbaycanda ekologiya elminin banisi Həsən Əliyevin arzularını və əməllərini yaşatmaqdan və inkişaf etdirməkdən ibarətdir. Qarşısına ən təmiz və saf məqsədlər qoyan akademik H.Əliyev adına İctimai Ekoloji Fond ekologiyanın müxtəlif problemləri ilə məşğul olan alimləri, ictimai-ekoloji təşkilatları öz ətrafına cəlb etməklə onların elmi-potensialından mövcud problemin həlli yollarında istifadə etməyi özünə vəzifə borcu hesab edir.

28 sentyabr 2006-cı il tarixində Azərbaycan Respublikasının Prezidenti cənab İlham Əliyev "Azərbaycan Respublikasında ekoloji vəziyyətin yaxşılaşdırılmasına dair 2006–2010-cu illər üçün Kompleks Tədbirlər Planı"nın təsdiq edilməsi ilə əlaqədar sərəncam imzaladı. Bu sərəncamla ətraf mühitin qorunması,

Azərbaycan musiqisi gözəlliklər çaləngidir.

Həsən Əliyev

Azərbaycanın mövcud ekoloji problemlərinin aradan qaldırılması, təbiəti mühafizə şərtlərinin yaxşılaşdırılması və s. aktual məsələlərlə bağlı kompleks tədbirlər planının həyata keçirilməsinə başlandı. Hazırda bu sahədə aparılan işlər öz ilkin bəhrələrini verməkdədir.

Bundan başqa 24 mart 2006-cı ildə cənab Prezident İlham Əliyev Azərbaycan Respublikasında bioloji müxtəlifliyin qorunması və davamlı istifadəsinə dair Milli Strategiya və Fəaliyyət Planının təsdiq edilməsi haqqında sərəncam imzaladı. Sərəncamda bu sahədə milli strategiya və fəaliyyət planının əsas istiqamətləri müəyyənləşdirilərək qarşıda duran vəzifələrin həlli və konkret işlərin həyata keçirilməsi ilə bağlı tapşırıqlar verildi. Beləliklə, təbii sərvətlərimizin mühüm tərkib hissəsi olan bioloji müxtəlifliyin, yəni bütün yaşayış mühitlərində, o cümlədən quruda, dənizdə və digər su ekosistemlərində və ekoloji komplekslərdə mövcud olan canlı orqanizmlərin qorunması üçün tarixi bir addım atıldı.

Görülən bu tədbirlər Azərbaycan təbiətinin, onun ekosisteminin qorunması üçün çox böyük planların həyata keçirilməsinə əsaslı zəmin yaratmaqla, bilavasitə Azərbaycan ekologiya, torpaqsünaslıq, meşəçilik və digər təbiət elmlərinin yorulmaz tədqiqatçısı, akademik Həsən Əliyevin arzularının gerçəkləşməsinə xidmət edir.

Azərbaycan adlı bir məmləkətin ekoloji problemlərindən dünya alimləri qarşısında ürək yanğısı ilə çıxış edən, xalqının övladlarını ana təbiətin qorunmasına səsləyən, çaldığı həyəcan təbilinin gur səsi ilə dünya alimlərini müstəqil və suveren Azərbaycana dəvət edən 100 yaşlı Həsən müəllim bu gün də bizimlədir.

MƏNİM TANIDIĞIM
HƏSƏN ƏLİYEV

Təbiətə münasibətdə yubanmaq - yaşamağa yubanmaqdır.

Həsən Əliyev

Azərbaycan elminin inkişafında, onun nəinki keçmiş SSRİ ərazisində, eləcə də dünya miqyasında tanınmasında əvəzsiz xidmətləri olan akademik Həsən Əlirza oğlu Əliyevin xalqımızın unudulmaz övladları sırasında xüsusi yeri vardır.

Həsən Əliyevin elmi-ictimai fəaliyyəti geniş və rəngarəng olmuşdur. O, görkəmli təbiətşünas və coğrafiyaçı, eyni zamanda böyük torpaqşünas və ekoloq alim idi. Yarım əsrdən artıq bir dövrü əhatə edən elmi fəaliyyəti Azərbaycanda torpaqşünaslıq elminin təşəkkül və inkişafı ilə möhkəm bağlıdır.

Keçən əsrin 30-cu illərində respublikamızın iqtisadiyyatının özüllərinin qoyulduğu bir vaxtlarda kənd təsərrüfatının yenidən qurulması, təbii sərvətlərin, o cümlədən torpaq ehtiyatlarının uçota alınmasını və onların potensial imkanlarının öyrənilməsini tələb edirdi. Torpaqla bağlı həm nəzəri, həm də təsərrüfat məsələlərinin həlli böyük diqqət, gərgin əmək, ağır məsuliyyət tələb edirdi. H.Əliyevin torpaqşünas alim kimi fəaliyyətə başlaması məhz bu illərə təsadüf edir. Onun həm bir vətəndaş, həm də alim kimi formalaşmasında bu dövrün əhəmiyyətli rolu olmaqla bərabər, eyni zamanda böyük çətinliklər və həyəcanla dolu dövr olmuşdur.

O zaman dağətəyi rayonlarda, xüsusən də Böyük Qafqazın ətəklərində meyvə bağlarının salınması məqsədilə əlverişli torpaq sahələrinin ayrılması aktualıq kəsb etdiyi üçün Həsən Əliyev Pirsaatçay, Ağsuçay və Girdimançay hövzələrində böyük miqyaslı torpaq tədqiqat işlərini həyata keçirir. Bir müddət sonra, 1940-cı ildə bu tədqiqat işləri "Pirsaatçay hövzəsinin orta və aşağı axarlarının torpaq şəraiti və ondan istifadəyə dair", "Ağsuçay və Girdimançay dərələrinin torpaqları meyvə bağlarının genişləndirilməsi fondu kimi" və "Böyük Qafqazın cənub-şərq yamacı çaylarının (Pirsaatçay, Ağsuçay, Girdimançay) aşağı hissələrinin torpaqları" və digər əsərlərində öz əksini tapır. Bu tədqiqatlar onun bütün gələcək elmi fəaliyyətinin əsas istiqamətlərini müəyyən edir.

Böyük Vətən müharibəsinin başlanması ilə elmi araşdırmalarını yarımçıq qoyub cəbhəyə yollanan gənc alim, dəhşətli müharibənin od-aloğundan ke-

Həsən müəllimin həyatı Azərbaycanı sevənlərcün bir örnəkdir.

Bəxtiyar Vahabzadə,
xalq şairi

çir. Döyüşlərin birində yaralanaraq, müharibədən tərxis olunur. Yenidən elmi fəaliyyətə qayıdaraq, onu böyük əzmlə davam etdirir. O, 1944-cü ildə "Böyük Qafqazın cənub-şərq yamacında çayların aşığı axarının torpaqları" mövzusunda namizədlik dissertasiyası müdafiə edir.

Müdafiədən sonra görkəmli torpaqşünas alim Azərbaycan Elmlər Akademiyasının Torpaqşünaslıq və Aqrokimya İnstitutunun yaranmasında və inkişafında, potensial elmi kadrların hazırlanmasında misilsiz xidmətlər göstərmiş, 1944–1949-cu illərdə Azərbaycan EA Torpaqşünaslıq və Aqrokimya İnstitutunun elmi işlər üzrə direktor müavini, 1945–1949-cu illərdə Azərbaycan Dövlət Pedaqoji İnstitutunun baş müəllimi, 1949–1952-ci illərdə Azərbaycan EA Botanika İnstitutunun direktoru, 1968–1987-ci illərdə Azərbaycan EA Coğrafiya İnstitutunun direktoru, 1987-ci ildən ömrünün sonuna kimi Azərbaycan EA Coğrafiya İnstitutunun müdiriyyəti nəzdində məsləhətçi kimi fəaliyyət göstərmişdir. Eyni zamanda 1946-cı ildən 1962-ci ilədək Ümumittifaq Torpaqşünaslıq Cəmiyyəti Azərbaycan filialının sədri, 1955-ci ildə Azərbaycan EA Təbiəti Mühafizə üzrə Komissiyanın sədri, 1980-ci ildə Azərbaycan Coğrafiya Cəmiyyətinin prezidenti, 1986-cı ildə Azərbaycan Təbiəti Mühafizə komissiyasının sədri olmuşdur.

Bütün bu illərdə ciddi ictimai və pedaqoji fəaliyyətlə məşğul olmasına baxmayaraq Həsən Əliyev böyük elmi potensialından da səmərəli istifadə etmiş, tədqiqatlarını uğurla davam etdirmişdir. Torpaqşünaslıq elminin elmi-nəzəri və praktiki problemlərini incəliklərinə kimi bilən alim, torpaq coğrafiyasını torpaqşünaslığın ən mühüm sahəsi kimi qiymətləndirir və "Ayrı-ayrı relyef elementlərinə görə torpaq örtüyünün səciyyəsi" məqaləsində əslində bu elmi istiqamətin Azərbaycanda əsasını qoyur.

Onun hərtərəfli elmi fəaliyyət dairəsinə torpaqşünaslıq nəzəriyyəsi, torpaq coğrafiyası, ekologiya, botanika, biocoğrafiya, meşəşünaslıq, meşə meliorasiyası, təbii ehtiyatların mühafizəsi və onlardan səmərəli istifadə kimi problemlər daxildir. Hələ 1949–1952-ci illərdə onun rəhbərliyi ilə səkkiz cildlik "Azərbaycanın

Təbiət elə sənət əsəridir ki, burada nisbətlik anlayışı yalnız duyğusuzlara şamil edilməlidir.

Həsən Əliyev

florasi” kitabının hazırlanub nəşrə verilməsi alimin elmi marağının genişliyindən xəbər verir. Bununla belə onun peşəkar elmi fəaliyyətində torpaqsünaslıq və ona yaxın sahələr daha çox üstünlük təşkil edirdi.

Hələ EA-nın akademik katibi vəzifəsində işləyərkən Torpaqsünaslıq və Aqrokimya İnstitutunun şöbə müdiri kimi respublika torpaq fondunun pasportlaşdırılmasına başçılıq edir. O, həmin illərdə əsas diqqətini meşə torpaqlarının öyrənilməsinə yönəlmiş və bu istiqamətdə ilk laboratoriya təşkil etmişdir. O dövərdə akademik H.Əliyevin elmi axtarırları Böyük Qafqaz zonası ilə bağlı olmuşdur. O, Böyük Qafqazın torpaqlarının genetik-coğrafi cəhətdən öyrənilməsi sahəsində bir sıra dəyərli əsərlər yazmışdır. Bunların içərisində “Azərbaycanda qəhvəyi meşə torpaqlarının yayılması”, “Azərbaycanda qara torpaqların yayılması məsələsinə dair”, “Yüksək dağlıq zonada torflu torpaqların bəzi xüsusiyyətləri”, “Böyük Qafqazın şərq hissəsinin qəhvəyi meşə torpaqları” və digər elmi əsərlər daha çox maraq kəsb edirdi.

50-ci illərin ortalarında nəşr edilmiş, kollektiv əməyin məhsulu olan “Azərbaycan SSR-in torpaqları” monoqrafiyasının əsas müəlliflərindən biri və məsul redaktoru Həsən müəllim olmuşdur. İlk dəfə həmin kitabda onun tərəfindən Böyük Qafqazda torpaqəmələgəlmə şəraiti dərindən tədqiq edilməklə torpaqların taksonomik vahidləri hərtərəfli işlənmişdir.

“Böyük Qafqazın şimal-şərq hissəsinin meşə və meşə-bozqır torpaqları” monoqrafiyasında müəllif meşə, meşə-bozqır, alp və subalp zonalarının çimli dağ-çəmən, dağ-çəmən bozqır, açıq boz, dağ meşə torpaqlarının torpaqəmələgəlmə şəraitini və morfoqenetik xüsusiyyətlərini səciyyələndirmişdir.

Akademik H.Əliyev 1957-ci ildə EA-nın Torpaqsünaslıq və Aqrokimya İnstitutunda “Meşə torpaqsünaslığı” laboratoriyasını təşkil edir. Sonralar həmin laboratoriya Coğrafiya İnstitutunda böyük bir şöbəyə çevrilərək, nəzdində yaradılmış Pirqulu elmi stasionarında “insan və biosfer” beynəlxalq proqramı üzrə biogeosenoloji müşahidələrin aparılmasında iştirak edir.

*Bütün varlığı ilə elə-obaya bağlı olan bu
böyük insan şerin, sözün, sənətin əşiqi idi.*

Nəriman Həsənzadə,
şair

Alimin elmi fəaliyyəti xarici ölkələrin alimlərinin də diqqətini cəlb edir. 1960-cı ildə Həsən Əliyev Beynəlxalq Torpaqşünaslıq Cəmiyyətinə üzv seçilir. Həmin il o, keçmiş İttifaqın ən nüfuzlu alimləri cərgəsində ABŞ-da keçirilən torpaqşünasların VII Beynəlxalq Konqresinə dəvət olunur. Bundan sonra Buxarestdə keçirilən torpaqşünasların VIII Beynəlxalq Konqresində "Böyük Qafqazın şərqi hissəsində alp və subalp zonası torpaqlarının genetik xüsusiyyətləri", Avstraliyada keçirilən torpaqşünasların Beynəlxalq Konqresində "Şərqi Qafqazın enliyarpaqlı meşələrinin müxtəlif ekoloji şəraitində kül elementlərinin torpağa qaytarılması" mövzularındakı çıxışları da maraqla qarşılanır.

Onun "Azərbaycan SSR-in dağlıq rayonlarında torpaq eroziyasının inkişafı və bu prosesin qarşısının alınması" adlı monoqrafiyasının 1960-cı ildə Brüsseldə nəşrdən çıxması və "Qəhvəyi meşə torpaqları" monoqrafiyasının 1969-cu ildə Yerusəlim Universiteti tərəfindən ingilis dilində çap etdirilməsi də xarici ölkələrdə Həsən Əliyevin elmi yaradıcılığına olan maraqdan irəli gəlirdi.

Həsən Əliyev elmi fəaliyyətinin son dövrlərində əsas diqqətini Azərbaycanın ekoloji problemlərinə, o cümlədən respublikanın torpaq fondunun qorunması, torpaqların eroziyası, çirklənməsi və rekultivasiyası məsələlərinə yönəlmişdir. Bu sahədə onun baş redaktorluğu ilə çap edilən "Azərbaycan təbiəti" elmi-kütləvi jurnalı da az iş görməmişdir.

Bu illərdə Həsən Əliyevin "Meşələrin torpaq prosesinə təsiri", "Azərbaycanın Kür boyu tuqay meşələri", "Yaşıl sərvətin keşiyində", "Naxçıvan MSSR-nin torpaqları", "Böyük Qafqazın torpaqları", "Azərbaycanın torpaq ehtiyatları, onların səmərəli istifadə olunması və qorunması" kimi dəyərli kitabları nəşr olunur. Əlbəttə, sadaladıqlarımız vətənsəvər və istedadlı alim, böyük ziyalı Həsən Əliyevin Azərbaycan elminin inkişafına verdiyi töhfələrin yalnız kiçik bir qismidir. Bundan başqa Həsən Əliyevin ən ali keyfiyyətlərindən biri də gəncləri elm öyrənməyə sövq etməsi idi. Bu gün Respublikamızın elmi-tədqiqat institutlarında və ali təhsil məktəblərində çalışan onlarla torpaqşünas alim Həsən Əliyev

Təbiətin bizə bəxş etdiyi ən qiymətli sərvəti torpaqdır.

Həsən Əliyev

məktəbinin yetirmələridir. O, bütün şüurlu ömrünün hər dəqiqəsini, hər saatını xalqına, vətəninə xidmət etməyə həsr etmiş, həmişə bir məqsəd, bir amal uğrunda mübarizə aparmışdır - Azərbaycan təbiətini zəngin, torpaqlarını bərəkətli, insanların da bu sərvətin əsl sahibi görmək.

Həsən Əliyevin 100 illik yubileyi ərəfəsində onun əziz xatirəsini hörmətlə anaraq iftixar hissi ilə demək istəyirəm ki, belə bir görkəmli alimin tələbəsi olmaq, onun tövsiyələrini eşitmək, onunla ünsiyyətdə olmaq xoşbəxtliyi mənə də nəsib olmuşdur. Hesab edirəm ki, bu gün hörmətli akademikimizi anarkən onunla bağlı bəzi xatirələrimi söyləmək yerinə düşərdi, çünki onun etdikləri bu gün də, gələcəkdə də insanlara örnək olacaq işlərdir.

Tələbəklik illərində İnstitutu xəbər yayıldı ki, növbəti dərslərin birində görkəmli akademik, Azərbaycan Respublikası EA Coğrafiya İnstitutunun direktoru Həsən Əliyev coğrafiya fakültəsinin tələbələri qarşısında mühazirə oxuyacaqdır. Bu xəbərə şübhəsiz ki, çox sevindik. Ona görə ki, hələ orta məktəb illərindən bu böyük alim və ziyalı haqqında çox şeylər eşitmişdik. İndi akademiklə əyani surətdə tanış olacaqdıq.

Auditoriyada bir sakitlik hökm sürürdü. Hamı səbirsizliklə Həsən müəllimin gəlişini gözləyirdi. Bir qədər keçmiş fakültə dekani Həsən Əliyevi tələbələrə təqdim etdi. Qısa tanışlıqdan sonra Həsən müəllim mühazirəyə başladı. Onun mühazirəsi elmi olduğu qədər də obrazlı və yadda qalan idi. Hərdən məruzəni kəsin başıya çıxan H. Əliyev dünyanın müxtəlif ölkələrinə etdiyi səfərlərdən, qarşılaşdığı maraqlı əhvalatlardan, ayrı-ayrı ölkələrdə təbiət elminin inkişafı səviyyəsindən söz açır, 70-ci illərdə Azərbaycan üçün yeni olan ekoloji problemlərdən danışırdı. Dərsin sonu isə tələbələrin sual yağışı və bu suallara Həsən müəllimin olduğu qədər maraqlı və sərrast cavabları ilə bitdi. Bu dərs bizim üçün xüsusi bir dərs oldu. Həmin dərsdən sonra bir çoxları kimi mənim üçün də ən böyük arzu coğrafiyaşünas olub Elmlər Akademiyasında işləmək və Həsən Əliyev kimi alim olmaq idi. O zaman Həsən Əliyevi elmdə və həyatda özünə ideal seçmiş və ömrü boyu öz

*Akademik Həsən Əliyevin elmi və ictimai
həyatı elm sahəsində çalışan alimlər üçün
nümunədir.*

Xəlil Mustafayev,
kənd təsərrüfatı elmləri doktoru

idealinın layiqli davamçısı olmağa çalışan, onlarla, yüzlərlə tələbələr var idi.

Bu görüşdən sonra Həsən Əliyevlə coğrafiya fakültəsinin tələbələri arasında çoxlu görüşlər oldu. Həsən müəllim müdrik pedaqoq fəhmi ilə həqiqi elmlə məşğul olmaq niyyətində olan tələbələri seçir, onlarla xüsusi ünsiyyət yaradırdı.

Həsən Əliyevin ən başlıca keyfiyyətlərindən biri də onun intuitiv olaraq gələcəyi duyması və elmi araşdırmaları, gənc alimlərin istedad və bacarığını həmin yönə istiqamətləndirməsi idi. Özü də iş təkca bununla bitmirdi, həmin istiqamətdə çalışan tələbələri Həsən müəllim elmdə və ictimaiyyət arasında olan böyük nüfuzundan istifadə edərək bütün məsələlərdə himayə edirdi. Məhz onun himayəsi və təşəbbüsü ilə Azərbaycanda torpaq kadastrı, torpaqların qiymətləndirilməsi, torpaqların ekoloji qiymətləndirilməsi məsələsi kimi o zaman olduqca yeni olan, hətta bəzi alimlərə abstrakt görünən bu elmi sahələrin Azərbaycanda təməli qoyuldu və inkişaf etdirildi. Əlbəttə, bu gün artıq hər bir torpaqsünas bu sahələrsiz torpaqsünaslıq elmini təsəvvür belə etmir. Ancaq 70-ci illərdə vəziyyət tamamilə başqa idi. Əgər həmin vaxt Həsən Əliyevin təşəbbüsü və təkidi ilə torpaqsünaslıq elminin bu sahələri Azərbaycanda inkişaf etdirilməsə idi, bu gün aparılan torpaq islahatlarında torpaqların iqtisadi qiymətləndirilməsi, onun bonitirovkası və torpaq kadastrı ilə bağlı məsələləri həll etmək üçün uzun illər vaxt lazım olacaqdı. Nəticə etibarilə bu gün aqrar sahədə əldə etdiyimiz uğurlara yalnız bir neçə illərdən sonra çata biləcəkdik.

1970-ci ildə ali məktəbi bitirdikdən sonra fərqlənmə diplomu aldığıma görə təyinatla Kənd Təsərrüfatı Nazirliyinin Elmi-tədqiqat Eroziya bölməsinə işə göndərildim. Mən elmlə məşğul olmağa çalışır, alimə keçən hər bir kitabı, hər bir əyani vəsaiti oxumağa, öyrənməyə səy göstərirdim. Açıqımı deyim ki, bu bəzi alimlərdə mənə qarşı nainki rəğbət vardır, əksinə qısqançlıq doğururdu. Növbəti iş günündə şöbədə yenə də hansısa elmi ədəbiyyatı vərəqləyərkən, o zaman biza rəhbərlik edən şəxs içəri girdi. Əlimdə kitab oxuduğumu görüb mənə tənə ilə kitab oxumağı deyil, hamı kimi olmağı tövsiyə etdi. Əksəriyyət isə şöbədə məişət

Həqiqi sahibi olmayan torpaq yetimdir.

Həsən Əliyev

söhbətləri etməklə məşğul idilər. Doğrusu mən əvvəlcə eşitdiklərimə inanmadım, sonra iş yoldaşlarımdan mənə münasibətlərindən başa düşdüm ki, bu kollektivdə elmlə məşğul olmaq sadəcə mümkün olmayacaqdır. Ona görə də könüllü olaraq ərizə yazıb hərbi xidmətə getdim. Qayıdanda isə həmin kollektivə dönmədim. Bir-başə Coğrafiya İnstitutuna Həsən müəllimin yanına getdim və onunla bir yerdə işləmək arzumu bildirdim. O isə bir qədər fikirləşdikdən sonra “– Oğlum, hazırda elmin çox aktual sahələri var. Biz Torpaşünaslıq və Aqrokimya İnstitutunda torpaqların aqroekologiyası və bonitirovkası laboratoriyası yaratmışıq. Bu elm cavan olsa da, Azərbaycan üçün olduqca lazımlı sahədir. Bu sahədə bizə sanballı alimlər lazım olacaqdır. Elmə olan marağını və enerjini bu sahəyə sərf etsən daha yaxşı olardı” dedi. Mənim tərəddüd etdiyimi gördükdə bir qədər də izahat verməyə, elmin həmin istiqamətinin perspektiv imkanları haqqında daha geniş danışmağa başladı. Xaricdəki təcrübədən örnək gətirərək bildirdi ki, inkişaf etmiş ölkələrdə hər kəs öz torpağının bonitet balını, kadastr qiymətini bilir və buna müvafiq olaraq da ondan istifadə qaydalarını müəyyənləşdirir. Vaxt gələcək ki, bizdə də hər bir istifadəçi öz torpağının bonitet balını, kadastr qiymətini biləcək və başa düşəcək. Biz ona doğru gedirik. Həsən Əliyevin məntiqini və əsaslandırılmış tövsiyələrini qəbul etməmək əlbəttə mümkün deyildi. Həmin müdrik məsləhət mənim gələcək elmi araşdırmalarımdan istiqamətini və taleyini həll etdi. Beləliklə mən Torpaşünaslıq və Aqrokimya İnstitutunda işləməyə başladım. Sonradan isə zaman özü göstərdi ki, Həsən Əliyev nə qədər böyük uzaqgörənliklə aqroekologiya və bonitirovka elminin gələcəyini və onun Azərbaycan üçün lazımlılıq dərəcəsini müəyyənləşdirə bilmişdi.

Bu gün mərhum akademikimizin böyük intuisiya ilə söylədiyi fikirlərin doğru çıxdığını deməyə ehtiyac yoxdur. Aydındır ki, hazırda torpaq islahatı prosesində əhaliyə verilən torpaqlar məhz torpaq balı və kadastr qiymətləri nəzərə alınmaqla verilmişdir. Başqa sözlə, bu iki amil islahatların elmi əsasını təşkil edən ən vacib şərtlərdən biri kimi çıxış etmişdir.

*Həsən müəllim təkcə özü üçün yaşamadı.
O, imkansızın dayağı, tərəfsizin tərəfi,
haqqın müdafiəçisi, xüsusən də yaradıcı
gənclərin pənahı idi.*

*Habil Haqverdiyev,
coğrafiya elmləri namizədi*

Həsən Əliyevin bu uzaqgörənliyi, eyni zamanda həmin sahələrin inkişafını və bu sahədə çalışan gənc alimləri himayə etməklə tamamlanırdı. 1974-cü il idi. Moskvada Dünya Torpaşünas alimlərinin beynəlxalq konfransı keçirilirdi. Konfransda iştirak etmək üçün Fransa, Yaponiya, Macarıstan, Kanada, Hollandiya kimi ölkələrdən, o cümlədən "Müttəfiq Respublikalar"ın hər birindən ən nüfuzlu alimlər gəlmişdi. Şaquli zonalılığı müşahidə etmək üçün Azərbaycana bir neçə marşrut təyin edilmişdi. Bu qrupun rəhbəri isə akademik Həsən Əliyev idi. O zamana qədər kitablardan, dərsliklərdən tanıdığımız alimlərlə əyani surətdə tanış olmaq, onlarla söhbət etmək, elmi tövsiyələrini dinləmək fürsəti yaranmışdı. Mən bundan yararlanmaq üçün nümayəndə heyəti ilə birlikdə zonalara çıxmaq məqsədi ilə İnstitutun o zamankı rəhbərliyindən icazə istədim. Mənim bu təşəbbüsüm çox kəskin rədd cavabı ilə qarşılandı. Mən isə mütləq görkəmli alimlərlə birlikdə olmaq, onların elmi polemikalarını dinləmək, söhbətlərini eşitmək istəyirdim. Bu istək məni Həsən Əliyevin yanına getməyə vadar etdi. Arzumu və rəhbərliyini mənə verdiyi cavabı ona dedim. O isə mənim istəyimi alqışladı. Gənc alimlərin məhz bu ruhda olmasına sevindiğini bildirdi və dedi ki, sabah Torpaşünaslıq və Aqrokimya İnstitutunun qabağında üç avtobus olacaq. Oraya gəl və birinci avtobusun qabağında məni gözlə. Ertəsi gün Həsən Əliyev gəldi və məni yola çıxmağa hazır olan avtobusa mindirərək dedi ki, ön cərgədəki birinci yer mənimdir. Orada, mənim yerimdə otur. Özü isə xidməti avtomobili ilə Zaqatalaya yola düşdü. Həmin alimlərlə Zaqatalada olan görüşlər bu günə qədər də mənim yadımdan çıxmayıb. Ancaq ən unudulmaz hadisə isə Həsən Əliyevin mənə, mənim timsalında elmlə məşğul olmaq istəyən sırası bir Azərbaycan gəncinə göstərdiyi qayğı və himayəsi idi.

1980-ci illərin əvvəli idi. Mən çox böyük zəhmət hesabına ilk dəfə olaraq Relyef Plastikası nəzərə alınmaqla Azərbaycanın torpaq xəritəsini hazırlamışdım. Ancaq heç cür bu xəritənin çap edilməsinə nail ola bilmirdim. İşlədiyim doğma Torpaşünaslıq və Aqrokimya İnstitutunda belə bu işə olduqca qısqanc yanaşır, xəritəni

Meşə su, var-dövlət, bolluq deməkdir, meşə olmayan yerdə nə torpaq, nə su, nə məhsul ola bilməz.

Həsən Əliyev

tematik plana salmırdılar. Mən yenə də elmimizin hamisi, yeniliyin müdafiəçisi Həsən Əliyevə üz tutmalı oldum. O məni qəbul etdi. Xəritəyə baxdı, əlavələr və düzəlişlər etdi. Öz xəritəsində olan bəzi vacib şeylərin bu xəritədə də nəzərə alınmasının zəruriliyini başa saldı. Yeni xəritənin çox əhəmiyyətli bir iş olması- nı bildirdi və tematik plana saldırmağımı tövsiyə etdi. Ancaq yenə xəritənin çap edilməsinə icazə verilmədi. Mən növbəti dəfə Həsən müəllimin yanına gələrək xəritənin çap edilmədiyini bildirdim. Belə olduqda Həsən müəllim müavini, akademik Budaq Budaqova tapşırırdı ki, həmin xəritəni çap edilməsi üçün tematik plana salsın. Beləliklə, nəhayət xəritə çap edildi. Ancaq mənim işlədiyim Torpaq-şünaslıq və Aqrokimya İnstitutunda deyil, Coğrafiya İnstitutunda. Ona görə ki, Torpaqşünaslıq İnstitutunun o zamankı rəhbərliyi və qocaman alimlərin bir qismi gənc alimlərin nailiyyətlərinə qışqırır, onların inkişafını qəbul edə bilmirdilər. Həsən müəllim isə əksinə, gənclərin nailiyyətlərinə sevinir, onların inkişafına yardım edirdi.

Həsən Əliyev bugünkü anlamda həm də böyük demokrat idi. O mənada ki, rasionel fikri və elmi yenilikləri dərhal qəbul edirdi. Adətən elmdə olan qışqıncıq ona tamamilə yad idi. Aydınırdı ki, Həsən müəllimin araşdırmalarının böyük bir qismi də meşə və meşəaltı torpaqların tədqiqatı ilə bağlı idi. Həmin mövzuda mən də müəyyən araşdırmalar aparmaq niyyətinə düşdüm və bir sıra tədqiqatlardan sonra "Azərbaycanın meşə kadastrında meşə torpaqlarının bonitirovkası" mövzusunda məruzə hazırladım. Məruzəni dərc etdirmək məqamı çatanda hamı bir nəfər kimi mənə bildirdi ki, bu sahə Həsən Əliyevin sahəsidir, ona görə də bu mövzunu işləməyin onun xoşuna gəlməyəcək, bu olduqca pis qarşılanacaq və sən sıxışdırılacaqsan. Mən bir qədər götür-qoy etdikdən sonra Həsən müəllimin yanına getdim. İnanırdım ki, o məni düzgün başa düşəcək. Belə də oldu. Həsən müəllim nəinki mənim işimi bəyəndi, hətta çox lazımlı məsləhətlər və səmərəli, elmi tutumlu tövsiyələr də verdi. Məqalənin çap olunmasına isə şəxsən təqdimat yazdı. Məqalə dərc edildi. Həmin təqdimat bu gün də Azərbaycan Milli Elmlər

*Həsən Əliyevin təbiət sevgisi onu təbiətlə
birləşdirib, bütövləşdirib, təbiətin özü qədər
müdrəkləşdirmişdi.*

Qərib Məmmədov,
akademik

Akademiyasının "Məruzələr" jurnalının arxivindədir.

Həsən Əliyev bax belə bir böyük ürək sahibi idi.

Bu gün Həsən müəllimin əziz xatirəsini yad edərək onun ruhu qarşısında baş əyir, Allahdan ona rəhmətlər diləyirəm. Hesab edirəm danışdığım xatirələr Həsən Əliyev böyüklüyünün, ziyalılığının, alimliyinin, insanlığının, müdrəkliyinin yalnız kiçik bir hissəsidir. Həm də hamıya örnək ola biləcək qədər əhəmiyyətlidir.

Həyatı və elmi fəaliyyətinin əsas tarixləri

Həsən Əlirza oğlu Əliyev 1907-ci il dekabr ayının 15-də Zəngəzur qəzasının Comərdli kəndində (indiki Ermənistan Respublikası Sisyan rayonu) anadan olmuşdur.

1924-1930 - Naxçıvan şəhərində Kənd axşam məktəbində oxumuşdur.

1930-1932 - Azərbaycan Kənd Təsərrüfatı İnstitutunun tələbəsi.

1932-1934 - Azərbaycan Elmi Tədqiqat Pambıqçılıq İnstitutunun aspirantı (Kirovabad şəhəri).

1934-1935 - Azərbaycan KTPİ Şirvan Zona-Təcrübə Stansiyasının direktoru.

1935-1941 - SSRİ EA Azərbaycan filialı Torpaqşünaslıq Bölməsinin elmi işçisi və elmi katibi.

1941-1943 - Böyük Vətən müharibəsi iştirakçısı.

1943-1944 - SSRİ EA Azərbaycan filialı Coğrafiya Bölməsinin rəhbəri.

1944 - Kənd təsərrüfatı elmləri namizədi alimlik dərəcəsi almaq üçün "Böyük Qafqazın cənub-şərq yamacında çayların aşağı axınlarının torpaqları" mövzusunda namizədlik dissertasiyası müdafiə etmişdir.

1944-1949 - Azərbaycan SSR EA Torpaqşünaslıq və Aqrokimya İnstitutunun elmi işlər üzrə direktor müavini.

1945-1949 - Azərbaycan Dövlət Pedaqoji İnstitutunun baş müəllimi.

1946-1962 - Ümumittifaq Torpaqşünaslıq Cəmiyyəti Azərbaycan filialının sədri.

1949-1952 - Azərbaycan SSR EA Botanika İnstitutunun direktoru.

1950 - "Şərəf nişanı" ordeni ilə təltif olunmuşdur.

1952 - Azərbaycan SSR EA-nın həqiqi üzvü seçilmişdir.

1952-1957 - Azərbaycan SSR EA-nın akademik katibi vəzifəsində işləmişdir.

1955 - Azərbaycan SSR EA Təbiəti Mühafizə üzrə Komissiyanın sədri.

1965 - kənd təsərrüfatı elmləri doktoru alimlik dərəcəsi almaq üçün "Böyük Qafqazın torpaqları və ondan səmərəli istifadə yolları (Azərbaycan SSR daxilində)" mövzusunda doktorluq dissertasiyası müdafiə etmişdir.

1968-1987 - Azərbaycan SSR EA Coğrafiya İnstitutunun direktoru.

1978 - Azərbaycan SSR Ali Soveti Rəyasət Heyətinin fərmanı ilə Azərbaycanın təbii ehtiyatlarından səmərəli istifadə üzrə kompleks işlər silsiləsinə görə Respublika Dövlət Mükafatına layiq görülmüşdür.

1980 - Azərbaycan SSR Coğrafiya Cəmiyyətinin yenidən prezidenti seçilmişdir.

1986 - Azərbaycan SSR Təbiəti Mühafizə komissiyasının sədri seçilmişdir.

1987 - Azərbaycan SSR EA Coğrafiya İnstitutunun müdiriyyəti nəzdində məsləhətçi.

1993 - fevral ayının 2-də Bakı şəhərində dünyasını dəyişmişdir.

1994 - fevral ayında Dövlət Ekologiya və Təbiətdən İstifadəyə Nəzarət Komitəsinin mükafatına layiq görülmüşdür (vəfatından sonra).

1994 - akademik H.Əliyevin xatirəsinin əbədiləşdirilməsi haqqında Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 30 №-li qərarı (1 fevral 1994-cü il) verilmişdir.

2007 - fevral ayının 2-də Azərbaycan Respublikasının Prezidenti cənab İlham Əliyev akademik Həsən Əliyevin 100 illik yubileyinin keçirilməsi haqqında sərəncam imzalamışdır.

GARIB MAMMADOV

*The
patriarch
of natural science
in Azerbaijan*

BAKU - 2007

Garib Mammadov. The patriarch of natural science in Azerbaijan, 2007.

This book by Garib Mammadov, full member of the National Academy of Sciences of Azerbaijan, talks about lifetime and scientific and public activities of Hasan Alirza oghlu Aliyev, outstanding scientist and public figure, full member of the National Academy of Sciences of Azerbaijan.

ISBN: 978-9952-8095-1-0

Format: 64x92

Volume 7.5

2000 pcs.

www.hasan-aliyev.org

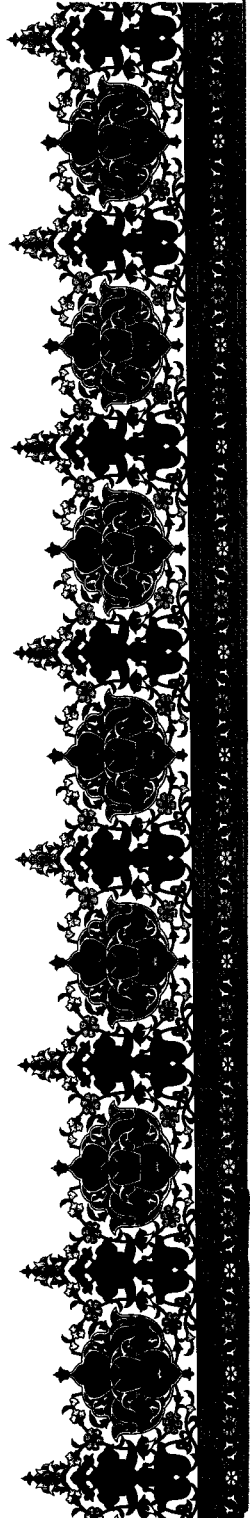

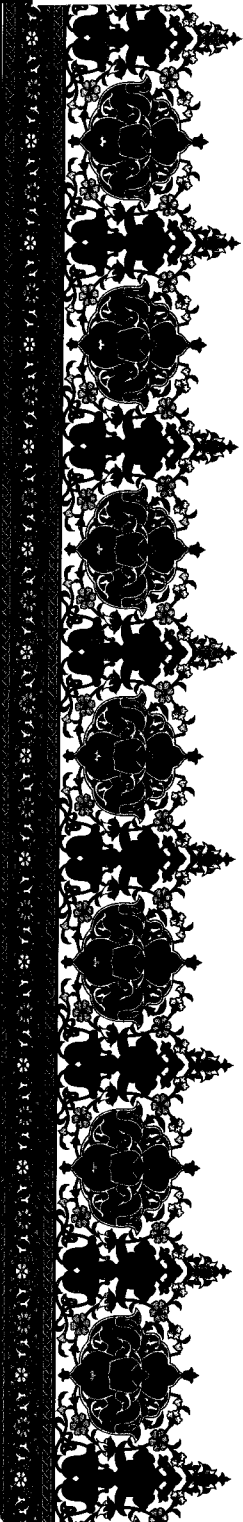
President of the Republic of Azerbaijan Ilham Aliyev signed on February 2, 2007 Order on realization of the 100th anniversary of Academician Hasan Aliyev, great scholar and public figure, outstanding intellectual.

The Order assigns the respective executive bodies and the National Academy of Sciences of Azerbaijan to assure decent realization of the 100th anniversary of Academician Hasan Aliyev who rendered exceptional services in field of nature preservation and solution of environment problems in Azerbaijan, gave valuable contributions to development of natural sciences such as ecology, soil science, forestry, geography.

The scientific community also has welcomed realization of the jubilee of Hasan Aliyev, wise person, great lover of Azerbaijani people and nature having popularized and represented the science of Azerbaijan all over the world. A short glance at the life and multilateral scientific and public actions of Hasan Aliyev reanimates a grandiose image of this great and selfless person.

OUTSTANDING NATURALIST,
GREAT INTELLECTUAL

Work 'Alarm', published in Azerbaijani and English languages, is the best present the outstanding ecologist of our nation gave to the science in XX century.

Budag Budagov,
Academician

Academician Hasan Alirza oghlu Aliyev possesses prominent place among persons who have eternally entered the national memory of the people of Azerbaijan due to their disinterested services before the motherland and people. Life and activities of this great person who spent every moment of his sensible life on the happiness of his nation, which has faced many troubles, is the real school of education and pattern to the future generations.

H.Aliyev, born in the early XX century, faced bitter winds of the fate. As a result of innate abilities and deep interest in education he first graduated from the College of Agriculture and then the Institute of Agriculture beforehand.

Hasan Aliyev started his scientific action in Ganca City. After graduating from the Institute of Agriculture he was sent to the Azerbaijan Cotton-Growing Research Institute and admitted to the post graduate course for his special interest in scientific work and talent. The course of research works H.Aliyev conducted at the time set major directions of his future scientific activity in soil science, agrobotany and ecology. Studies he carried out in the 1930s and 1940s were the beginning not only of his large scientific activity but at the same time of soil science in Azerbaijan based on the doctrine of V.V.Dokuchayev.

Hasan Aliyev spent three years in the war, because of grave injury he got in one of heavy battles was demobilized from the battle front and continued his activity at the front of science. In 1944, when the war was not over yet, Hasan Aliyev gave his contribution to the victory by successfully defending Ph.D. thesis.

H.Aliyev was widely involved in scientific and public activities. He managed a number of research institutes in field of natural sciences, made great efforts for settlement of scientific and organizational problems of public importance.

Together with leaders of Azeri science such as M.Mirgasyimov, Y.Mammadaliyev, M.Topchubashov Academician Hasan Aliyev established moral values and criteria of the science in Azerbaijan. Scientific directions founded by them define the face of Azerbaijani science today.

*If the land is mother, the water is child.
Full of cracks without this child the forest
will burn, become an alive 'dead'.*

Hasan Aliyev

Innate talent of H. Aliyev assisted him much to meet the scientific needs of our science. Sciences such as geography, agriculture, agrobiolgy, soil science, ecology in Azerbaijan have been formed and developed under his leadership.

While leading the Institute of Botany of the Academy of Sciences in 1949-1952 H. Aliyev rendered multilateral care for development and publication of the 8-volume book 'Flora of Azerbaijan'.

On his initiative, employees of the Institute of Botany carried out researches, as a result of which 2469 unique and monumental trees and forests were discovered within area of 318 establishments in 52 districts of Azerbaijan, photos, dendrometric measures of trees were taken, their location and legends about them learnt.

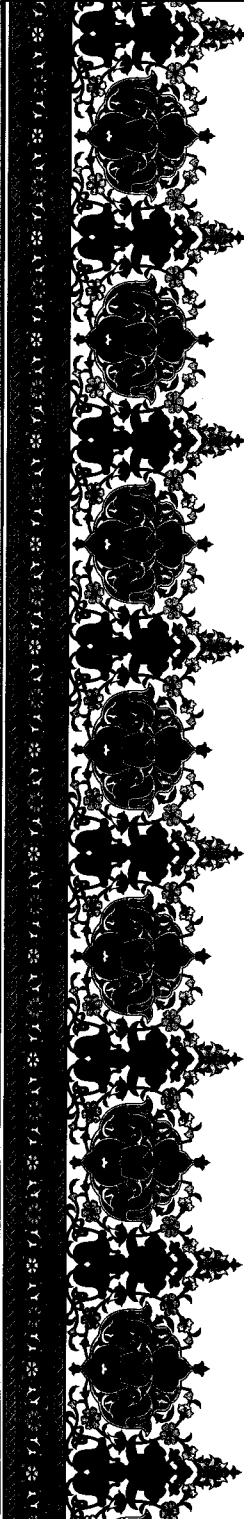
Hasan Aliyev was exigent organizer of science. With his rich culture, wide outlook on life and leadership he was a sample of humanist and intellectual person to people around him. He played a special role in creation and development of the Institute of Soil Science and Agrochemistry of the Academy of Sciences, training of potential scientific personnel.

While working as the academic secretary of the Academy of Sciences in 1952-57 H. Aliyev led formation of certification of the available land of the republic as the chief of the section at the Institute of Soil Science and Agrochemistry. Those years, study of forest soil was the main direction of scientific work of H. Aliyev who created the first laboratory in this field.

Multilateral scientific activities of H. Aliyev covered theory of soil science, ecology, botany, biogeography, forestry, soil-forest melioration and agrochemistry, vegetation, more effective use of natural resources and environment.

In 1952-1960 scientific action of Academician H. Aliyev was linked mainly with Major Caucasus zone of Azerbaijan. He wrote and published a number of valuable works in field of genetic-geographic study of soil in Major Caucasus such as 'Expansion of brown forest soil in Azerbaijan', 'The issue of expansion of black

Soil science of Azerbaijan should always bow before the soul of Hasan Aliyev for its creation, development and study.

Mammad Araz,
People's Poet

soil in Azerbaijan', 'Some features of peaty soil in the high mountainous zone', 'Brown forest soil in the east of Major Caucasus'.

H.Aliyev was one of the authors and senior editors of monograph 'Soil in the Soviet Socialist Republic of Azerbaijan', which deeply studies formation of soil in Major Caucasus, taking into consideration other components, presents for the first time the multilateral scientific description of all taxonomic land units.

Monograph 'Forest and forest-steppe soils in the north-east of Major Caucasus' is of special importance among works of Hasan Aliyev. Except forest and forest-steppe soils, in this work the author covers also peaty mountain-meadow and mountain-meadow steppe, light-grey, mountain-forest steppe soil in the alp and subalpine zones.

Forest Soil Laboratory that Academician H.Aliyev established in 1957 at the Institute of Soil Science and Agrochemistry continued to operate as a section at the Institute of Geography, which is consisted at the moment of several laboratories and Pirgulu Scientific Center, where biogeosociological observations were carried out within the Man and Biosphere International Programme.

Some works of H.Aliyev have been translated into foreign languages. His popular monograph 'Brown forest soils' was published in English in 1969 by Jerusalem University.

The Academician performed valuable scientific works in field of biogeosociology, biogeography, land erosion, conducted for long years observations over inclusion of matters in the soil and its rhythmic use in forest biocenose of Major Caucasus. His monograph 'Development of land erosion in the mountainous zones of the Soviet Socialist Republic of Azerbaijan and effort to prevent this process' was published in Brussels in 1960.

As the one devoted to the homeland Hasan Aliyev had always paid attention to the protection of land of this homeland. H.Aliyev says: 'The most precious wealth the nature has presented to us is land. Except being 'the way of making

In Azerbaijan, the interior of the earth is inexhaustible treasure, the surface is live museum.

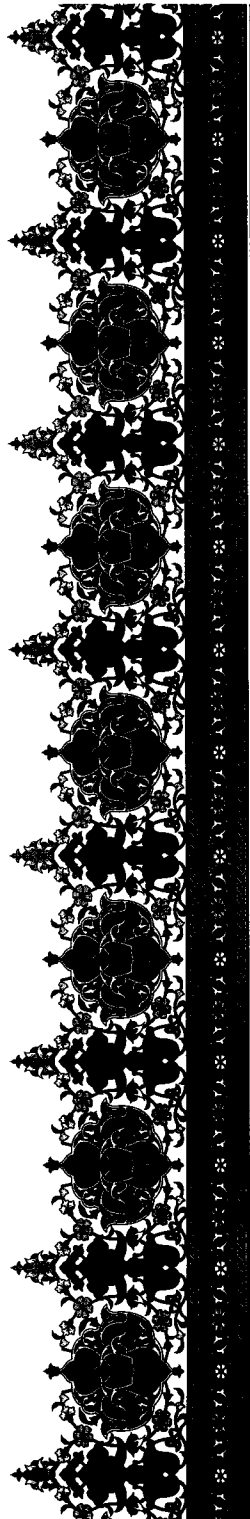
Hasan Aliyev

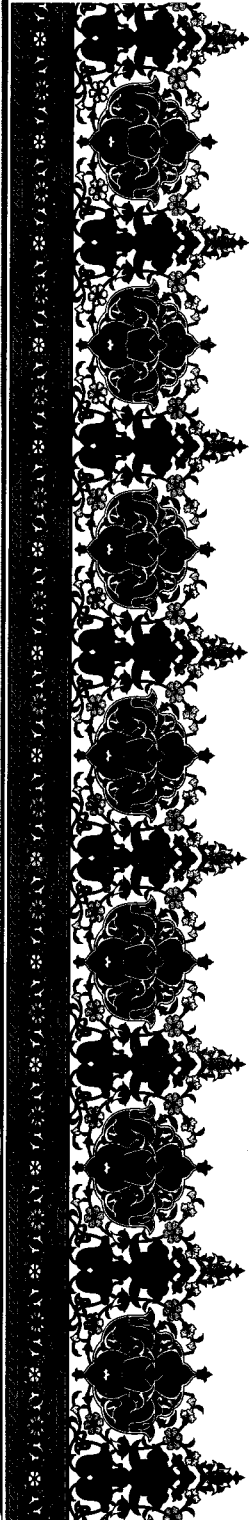
bread', land is the basis of our life. Just because of this, land is precious, native and sacred to us..., land is the homeland.'

He went into the public-philosophic essence of contact between land and man, evaluated land erosion and demolition of human morality as reason and result.

Expressing regret at the erosion and destruction of upper rich layer of soil, its dirtying with different matters, implementation of construction works on the fruitful lands Hasan Aliyev called on the whole society to protect the land from negative impacts of anthropogenic factors causing serious damage and take care about that. From 1970 till the end of his life he focused his attention mostly on ecologic problems in Azerbaijan, protection of available land of the republic, land erosion, pollution and reclamation. He writes: 'Construction works, construction of new channels implemented for last years in field of water economy in the republic has influence on the soil cover. If one area is supplied with water, another gets worse and salty sometimes. Works of scholars in field of soil physics and melioration increase daily and they should work more hardly and effectively.'

The idea of land and homeland was sacred to Hasan Aliyev. To him, land, on which pearls of tangible and moral world, dignity of our nation have built a nest, is attractive and ever young because it is mixed with milk of our mother, taste and aroma of bread of our fathers. Feeling sorry about barren soils, eroded because of mismanagement, the Academician writes: 'These have not understand that we need not the land 'skinned', 'dead', turned blue of medicines, forest and birds of which have been destroyed, but the fertile land in festival garment, with breath of spring and song of birds. The land is the first and last cradle to us. Because of fault of people the land is changing into a dead creature. The land becomes a load to itself! To make the land faceless is crime, it needs to protect and fertilize the clean fields. The land would not deny us anything if we honestly cultivate it with responsibility and conduct. The land without a real owner is orphan'... 'Everything grows on the land. In this sense, there is no idea of nature away from

*If not people like Hasan Aliyev, mountains
would be deprived of support, rivers of
course, plains of meadow, forests of people,
nature of owner.*

Mammad Araz,
People's Poet

the land for human being.'

Academician H. Aliyev had a lot of trouble in field of scientific study and protection of forests and forest soils in the republic. While working at the Institute of Soil Science and Agrochemistry he established there the forest soil science department in 1956 and was engaged till the end of his life in study of forests and forest soil. Carrying out research works in this direction H. Aliyev paid attention to the rules and importance of diffusion of various species of trees in different regions of the republic, discovered the relationship and influence between different professions and soil during his stationary and route studies. He always worried about destruction of mountainous and plain forests as a result of unsystematic economic activities of the man, danger of exhaustion of precious species of various trees and in book 'Alarm', which he published in 1976, he talks of this subject with deep anxiety.

In this valuable book the outstanding scientist calls on the population, intellectuals, youth in Azerbaijan to prevent degradation of environment, soil and vegetation, water and atmosphere pollution, protect flora and fauna facing danger of destruction. Talking in the first pages of the book about beauty of nature in Azerbaijan and its rich natural resources the author writes: 'Caucasus is the rich museum of nature in the world. Azerbaijan, which is a part of this museum, is the land of unique beauties. The fame of Azerbaijan is enriched with mountains covered with snow all the year long, cool summer pastures, rich and unique plains, magnificent lakes, rivers of importance of irrigation and energy and medicinal springs. The interior of the earth here is inexhaustible treasure, the surface is live museum.'

Hasan Aliyev always felt anxiety about violation of environment, degradation and destruction of natural resources in the republic. Underlining the great danger of these negative changes to the mankind he called on the people to love and care about the nature: 'Changing the environment leaves the existence of the universe

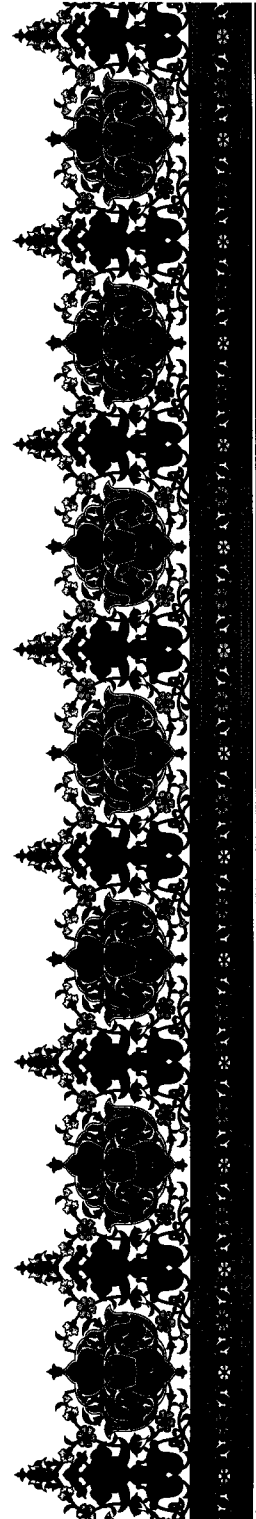
*Land is Homeland and has given the breast
to millions.*

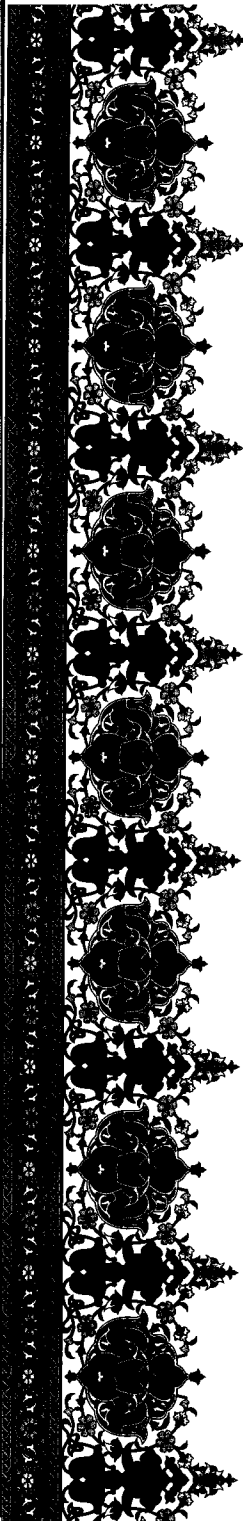
Hasan Aliyev

before danger. The man should guard itself. No other creature would reply to its call... It would be very purposeful to give the alarm today. This 'alarm' should not be hung anywhere. This is the heart of people of the present day. This heart must be more sensible around itself, say its word always and everywhere concerning what, where and how should be taken from the nature. This attitude concerns the nature of Azerbaijan on which we live, air of which we feel. Seeing blindfold attitude towards the nature of Azerbaijan this alarm must be given more excitedly and awaken us. We may be late for a wedding, funeral or any other ceremony, but to be late concerning the nature is to be late for living...'

H.Aliyev paid big attention to relationship between the nature and the man, protection of nature. He writes: '...nature is mother. It should not be stained. An unprotected nature causes material and moral trouble to the man, like the stained mirror defaces. Our world suffers much from political storms, danger of militarism. If danger of nuclear tornado is the danger number one, possibility that the nature will be the source of fear to the universe is the danger number two, if the damage caused by technical progress is not prevented. The time has changed much also the attitude on the principles and means of nature preservation. It is not possible now to protect our forests, water resources by force of armed officials only. At present, word and propaganda play more wide and necessary role concerning the attitude towards the nature, suggestion of healthy attitude on the natural resources. There is need to involve the wide range of people by force of the arm of word in the guard of nature.'

Hasan Aliyev recommended the making and implementation of the science-based actions to preserve forests, meadows and pastures in mountain slopes in order to prevent destructive streams in mountainous regions, restore forests in deforested slopes, create the planting system improved and suitable to natural circumstances, return the less suitable lands into the planting circulation via melioration and protection of the environment healthy for human being.

Academician Hasan Aliyev gained fame as one of the prominent patriot scientists of Azerbaijan in all sides.

Asef Nadirov,
Academician

Academician H. Aliyev writes about the importance of water and the role it plays in human life: 'The water preserves the greenness and the greenness preserves the water. If the land is mother, the water is child. Without this child the forest, full of cracks, will burn, become 'dead' with alive eye. All this is clear. What is not clear is that why we sometimes forget about this in our daily action?'

... 'There is neither life nor nature without water. Like bread, water also is vital for everyone and everything.'

Talking of preservation of water resources of the republic at the conference of Azerbaijan Nature Preservation Association he said '...this problem cannot be passed by. This is supply of population with water. Yes, lack of clean and premium drinking water in Baku City has caused a dilemma. The water supplied to the city is very turbid and of less quality. Drinking water is wasted in some points of the city because of water pipes not in order.'

The encyclopedic publication of International Bibliography Union introduces Academician Hasan Aliyev as famous agrobotanist. Studies he conducted in field of botany, agronomy, ecology are accepted all over the world.

H. Aliyev led for long years the Institute of Geography of the Academy of Sciences of Azerbaijan where he worked till the end of his life. Departments 'Nature preservation' and 'Geography of forest soils' of the Institute operated under his direct management.

H. Aliyev gave big contributions to development of science of geography, solution of many problems concerning this science in Azerbaijan.

While heading the Institute of Geography he carried out large studies in field of soil and ecology, set the ways to more fruitfully use the lands got out of over 40,000 hectares of mountain-forest and forest in the republic. Studying the impact of land circumstances on the grapes he offered to grow grapes within 50,000 hectares of uncultivated lands.

Hasan Aliyev worked out the scientific proposal of realization of land phy-

It can be said literally that Goygol is the most beautiful among the most beautiful sites in the world.

Hasan Aliyev

tomelioration works in arid mountain slopes and rarely used lands, performed a lot of works in this field.

Comprehensive study of the forest cover of the republic at the Institute of Geography is connected with establishment of Nature Preservation Department (1969) and Biogeography Laboratory (1982).

While studying in 1969-1972 the structure and state of tugai forests on the bank of Kur River he found out causes to exhaustion of forests (poplar forests basically) in lower parts of Mingachevir Reservoir and their replacement with xerophilous tree-bush groups. After this, a big-scale map of modern state of tugai forests was made, action plan, based on science, developed to restore them. Field researches implemented in 1969-1990 discovered forest establishments with some primary (natural) state in various natural zones of mountainous and plain regions of the republic and proposals were developed on creation of new preserves to protect them. Results of researches were published in following monographs and booklets: 'Tugai forests on the bank of Kur River in Azerbaijan' ('Elm', 1976), 'In the guard of the green wealth' ('Genjlik', 1982), 'Fate of forest is in hand of the man' ('Azerneshr', 1983), 'In the guard of the green wealth' ('Genjlik', 1988), 'Forest is wealth' (1989).

At Nature Preservation Department the modern state of disordered forests was studied by N.H.Akhundov (1992), districting of potential productivity of forests fulfilled, regional rules of dynamics of growth of wood of major forest creating species of trees found out, in base of which productivity models of standard groves of forests of the republic made for the first time, a 1:600000 scale map of forest cover of the Republic of Azerbaijan compiled.

Entomophags (106 types) were discovered to protect the forest cover from pests, ways to fight the entomological pests prepared.

In addition, agrochemical features of wasters, composition of microelements (K, P, Mn, Zn, Si, Mo etc) were discovered and experiments were performed on

Hasan Aliyev was rare intellectual, talented scholar, selfless figure in science, great patriot, possessor of big heart, personification of humanity and goodness.

Garib Mammadov,
Academician

creation of artificial forest. Beginning from 1972 the quantity of radioactive elements in regions of the republic was identified, map-scheme of quantity of radioactive elements in different soil types made, influence of wastes of Armenia's Gafan copper, Gajaran copper, molybdenum, Agarag molybdenum, Dastakert molybdenum ore-dressing plants on the environment and quality and fruitfulness of agricultural plants assessed. Impact of industrial wastes in Ganca City, 9 big power plants in the Republic of Azerbaijan, total power of which exceeds 5 mln kw, on the environment was examined. The ecological state of lakes in Absheron and ways to recover it were studied as well.

Change of flow in the rivers of the republic because of anthropogenic factors was studied.

Setting the olive gardens in Absheron also was realized thanks to Hasan Aliyev.

Academician H. Aliyev always paid special attention to the wealth of forest among other natural resources, preservation and restoration of forests in the republic. Everyone is aware of his great services in this field. He writes 'forest is water, wealth, richness, there is neither land nor water and crop where there is not forest.' Therefore, he recommended implementation of wide research works in the forests of the republic and making of the science-based actions on preservation and restoration of forests.

H. Aliyev writes about necessity for existence of forests in the Earth: '...the mankind does not exist if we do not imagine the forest, this green belt of the Earth, for a moment. Measureless attack on the greenness is the gravest war against the human being. The intellect and labor of human being is able to defeat this 'war'.'

Noting the significant role of the forest cover in environment protection, in health of human being and high productivity of agricultural plants Hasan Aliyev writes in book 'Alarm': 'Forests are big wealth, priceless treasure...' '...A country, 25-30% of territory of which is covered with forest, would never face the dan-

The world of birds is the most vivid and poetic part of the nature.

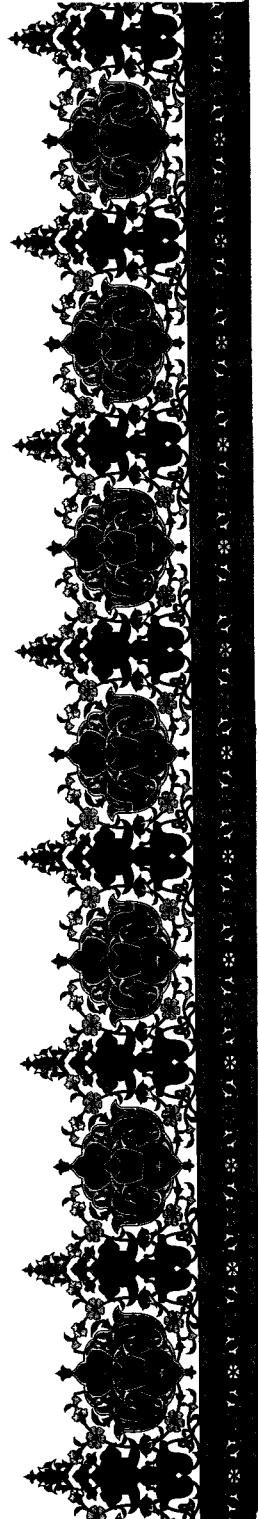
Hasan Aliyev

ger of aridity, fields always give stable and high harvest... '...Forests within the territory of our republic is in true sense of the word the 'plant of fertilizer.' 'Fertility of fields depends much on these forests. Forests prevent the land washout, supply the source of rivers with water, absorb snow waters in soil, regulate the climate, freshen the air.' Expressing regret at the decrease of forests in Azerbaijan he writes in book 'Alarm': 'In due time, forests covered over 25-30% of territory of Azerbaijan. And the climate was another at the time, springs, rivers had much more water...'

'...Upon studies, we can say that one third of forests in the territory of Azerbaijan has been destructed for last hundred years. Area of our forests had gradually been decreased in 1955-1970 for more than 200 hectares... Just because of this there is huge need to enlarge the area of forests in our republic.'

Getting familiarized with the state of forests in various regions of the republic the Academician always worried about illegal cutting of trees, violation and destruction of forest cover because of cattle pasturing in forests. Describing forests in Lankaran zone he writes in book 'Alarm': '...this land looks like the park of natural botany or dendrology... But... Such alive museum – Hirkan Forest is perishing in front of our eyes.'

Mentioning the role of turpentine-juniper forests in Bozdagh in preservation of soil and adjustment of water H. Aliyev writes: '...if not juniper and turpentine forest of Bozdagh, clays sparkling like a white marble would have been dissolved long ago because of erosion.'... 'Cinder of juniper is extinguished late... But it is no longer time to burn juniper and warm up with its cinder. Now, every juniper tree should be considered as a scared 'green statue'.' Governed by this, the Academician considered it an action of public importance to effectively use the eroded arid slopes in arid zone of the republic that are not suitable for agriculture and where irrigation is impossible. He writes: 'All the eroded fields, also lands with less fertility have been counted, works implemented to use them for forest and

Academician Hasan Aliyev is outstanding soil scientist, geographer, intellectual and wise person giving the first 'alarm' on ecologic problems in Azerbaijan.

Hidayat,
Writer

shrubs must be intensified.'

H. Aliyev who rendered special care and attention to protection of forest cover advised to be careful concerning the forests while carrying out any economic action, also while creating artificial reservoirs set forest stripes around them. 'Such greenness purifies the microclimate of the area, fastens soil cover around the dams, enriches the ecosystem, cleans the environment.'

In lecture delivered at the conference of Azerbaijan Nature Preservation Association H. Aliyev, unpleased of protection of forests, said: 'There are big deficiencies in forestry. Incorrect approach to preservation, protection and restoration of forest resources has brought to very grave ecological state in some districts of the republic. Plain forests have gradually been destructed, tugai forests on the bank of Kur River have lost their importance. Forests are illegally destroyed, grass is cut, cattle are grazed in forest stripes. All this have negative impact not only on soil protecting and water adjusting features of forest but as well as on its fauna...'

Not reconciling with reduction of forests in the republic Hasan Aliyev recalled words he heard from a forester about forest during his visit to Germany: 'Fruit can be bought from other countries but forest cannot be brought from outside.'

H. Aliyev was irreplaceable intellectual, citizen and scholar seriously studying the nature preservation. He was the first person in the republic deeply studying these serious problems and giving the alarm on the necessity for solution of those problems. This alarm is still ringing in our ears calling us to care about the nature. Actually, it is not possible to cover in a short essay all the services Hasan Aliyev did in field of nature preservation. Below, we will try to mention only some of them.

In 1957 the first Transcaucasian conference was held in Baku at the initiative of Academician H. Aliyev. New forms of creation of the public nature preservation service, action of the commission for nature preservation were considered at the conference.

*The one loving and contacting the nature
can never be ungrateful, merciless and
dishonest.*

Hasan Aliyev

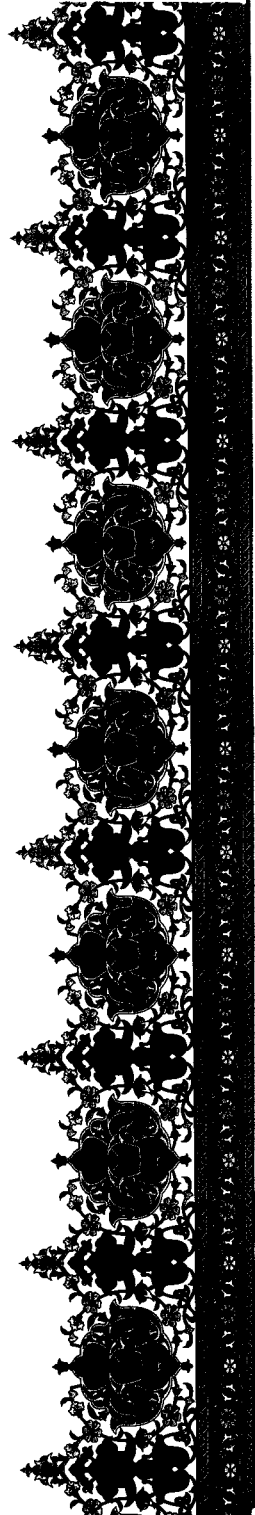
As a result of the scientific-organizational actions of Hasan Aliyev a commission for nature preservation was established in 1959 at the Academy of Sciences of Azerbaijan and he was elected chairman of the commission. In 1963 Azerbaijan Nature Preservation Association was founded on his initiative. The Association, which was led for more than 20 years by him, implemented huge works in field of protection and propaganda of the nature in Azerbaijan, preservation and restoration of flora, including forests, planting of greenery in districts of the republic. Gardens and forest-gardens of pistachio, almond, turpentine tree, eldar pine, oleaster-leaved pear and cypress built on the initiative of H.Aliyev in the eroded useless soils within arid forest-growing areas of forests, collective and state farms in Devechi, Shamakhy, Zangilan and Zuvant zone of Talysh still give rich harvest.

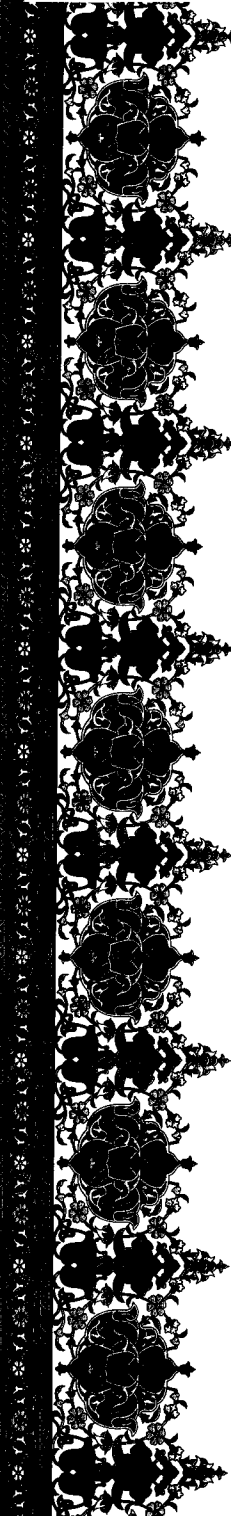
Via Nature Preservation Association H.Aliyev met with pupils and teachers at a number of schools, gave lectures on nature preservation, provided tree and bush seeds and seedlings to plant in schools' courtyard and around. He used to personally take part in this work, make speeches and give recommendations on protection of forests and greenness in the republic, the ways of implementation of these actions in foreign countries.

Due to hard trouble of H.Aliyev in the office of the chairman of Nature Preservation Association several actions were taken towards environment protection such as abolition of construction of nuclear power plant near Elet, creation of Environment Protection Chair at Baku State University, foundation of magazine 'Nature of Azerbaijan'.

H.Aliyev introduced the nature as the biggest gift to the present day and future of our nation. We started to see the world, in which we live, with another eye.

Hasan Aliyev was chief editor of scientific popular magazine 'Nature of Azerbaijan' that he founded in 1975 on his own initiative. This periodic publication

*Existence of Hasan Aliyev was embodiment
of love for homeland and nation.*

Garib Mammadov,
Academician

(chief editor - People's Poet Mammad Araz) has done much for last 25 years in propaganda of nature preservation.

'In pages of this magazine the nature found its value as carrier of our national and moral memory, belief in the life and source of our existence.'

This magazine contained scientific and scientific-publicistic articles written by scholars of Azerbaijan and specialists of various economic spheres about flora and fauna, state of natural ecosystems in geographic zones of the republic, directions of their degradation because of negative impact of human activities, pollution and protection of environment (atmosphere, soil, rivers, Caspian Sea). The first issue of the Magazine is opened with article 'First step' by Academician H. Aliyev writing 'Parents are so happy when their baby crawls, stands up and starts taking step. Newborn lambs, chicks make hundreds of people happy. Probably, this small-scale magazine 'Nature of Azerbaijan' that we present will also be warmly welcomed by lovers of nature and all the readers. This is just the first step towards acquaintance with and study of the nature. 'Nature of Azerbaijan' is the first step in the republic for those loving the nature and praising its beauty.'

Magazine 'Nature of Azerbaijan' was one of the favorite 'works' of Hasan Aliyev. H. Aliyev, who was the main writer and architect of this magazine, which is published at present, performed a great civic job in development of our national moral consciousness via 'Nature of Azerbaijan'. Nature expresses here humanism, moral purity and patriotism. Just due to such approach to the nature, our national and moral idea found its obvious confirmation in this magazine.

Hasan Aliyev's works, covering different problems in field of nature preservation, were for many times published in USA, France, Japan, Belgium, Germany, Vietnam and majority of Eastern European countries, popularized the scientist all over the world.

Majority of state preserves existing in the republic have been created at the initiative of H. Aliyev. Maybe, if these preserves had not been created, the people

Nature is the 'author' of lots of unique and magnificent monuments.

Hasan Aliyev

of Azerbaijan would be deprived now of some of precious samples of its flora and fauna.

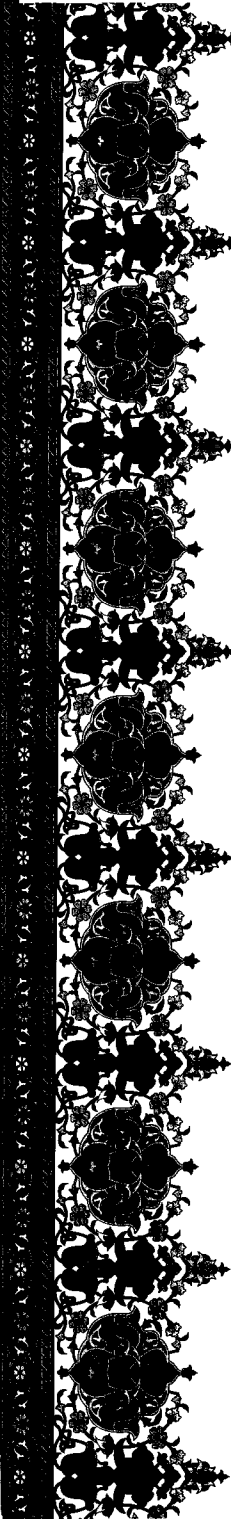
H.Aliyev gave great contributions also to creation of preserves in the republic. He writes: 'If there is word 'preserve' so our nature is preserved. If it is preserved so it will become more beautiful and rich.' He initiated creation of state preserves such as Garayazy, to protect tugai forests along Kur River, Aghgol, to preserve bog-water ecosystems and animals of Aghgol, Besitchay, to protect the only eastern plane tree in the republic, Turyanchay, to preserve territory of arid turpentine-juniper forest and animals (birds mainly), Ismailly, to protect forest landscape complex in the eastern part of the south slope of Major Caucasus, Pirgulu, to prevent air pollution, which has negative influence on the astroclimate, and protect forest landscapes in eastern bound of forest, Goygol in Minor Caucasus, Garagol in the south of Garabagh volcanic plateau, Shirvan, to protect and raise gazelles, facing the danger of end of generation.

Talking of violation of the regime of preserve in our preserves and its negative impact on natural ecosystems in lecture made at the conference of Azerbaijan Nature Preservation Association H.Aliyev said: 'Cattle are grazed, grass is mowed, lands are illegally ploughed and other illegalities are committed within the preserve. Similar facts have been discovered in Goygol, Shirvan, Garayazy, Hirkan and other preserves as well. Violation of the regime of preserve has almost become a usual case...'

In his old age also Hasan Aliyev did not like sitting idly. Even in days off he used to go to Absheron, Devechi, serve the trees he planted in slopes. Greenness we see today in arid slopes of Absheron and Devechi is the fruit of personal labor of Hasan Aliyev.

He used to travel entire Azerbaijan, shoot its beauties and show them in Baku and foreign countries, also show the images of wonderful nature he shot in foreign countries to the pupils and students while delivering speeches before them. His

Saying nature preservation in Azerbaijan instinctively reminds Hasan Aliyev and saying Hasan Aliyev reminds nature preservation in Azerbaijan.

Garib Mammadov,
Academician

speeches were always welcomed with big interest. Yes, suggesting the sense of love for the nature to the people in our republic Hasan Aliyev did invaluable services.

H. Aliyev, possessor of high humane qualities, was particularly attentive about training of scientific personnel. Just under his leadership many doctors and candidates of sciences defended thesis on important problems of different spheres of nature.

Hasan Aliyev's personal qualities, his disinterested services before the nation, multilateral scientific and public actions remind me of Hasan bey Zardabi. I think there are many similarities in fates and actions of these two personalities. I, in particular, would like to mention disinterested services both personalities rendered for the nation, emphasize their analogical character. It is strange that the month and year of death of Hasan bey Zardabi coincides with the month and year of birth of Hasan Aliyev. Yes, the Azerbaijani nature was lucky that it had great protectors such as Hasan bey Zardabi in the late XIX century and Hasan Aliyev in the second half of XX century.

Today, it can bravely be said that there is need for both Hasan bey Zardabi and Hasan Aliyev, great personalities of our nation concerning the native nature. Associations and organizations, number of which is increasing daily, cannot fulfil the works Hasan Aliyev did in due time in field of nature preservation.

Every man of science remembers well January 31, 1997. Great statesman, national leader Heydar Aliyev raised important and urgent issues before the scientists to work out the strategy of the science, solve ecological problems of the independent republic. Just after that, successors of Hasan Aliyev's school comprehended the necessity for creation of the ecologic fund in the republic, and on February 14, 1997 Public Ecologic Fund named after Academician Hasan Aliyev of the Republic of Azerbaijan was registered at the Ministry of Justice. One of the main objectives of the Fund is to propagate and develop the desires and actions of Hasan Aliyev, great scholar in natural science, founder of the science of ecol-

Nature is the source of music, corner of poem and art, spring of inspiration. Nature is the best remedy, best doctor.

Hasan Aliyev

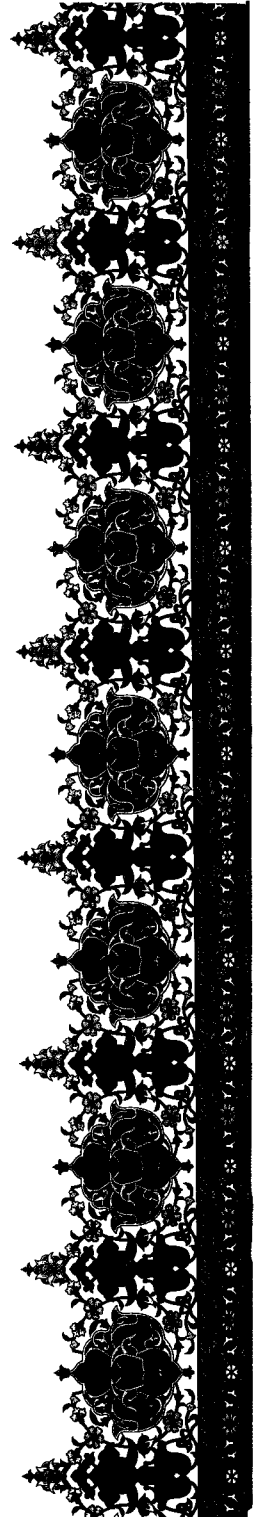
ogy in Azerbaijan. Bringing together scientists and public-ecological organizations dealing with different problems of ecology Public Ecologic Fund named after Academician Hasan Aliyev, which functions towards the purest goals, uses their scientific potential to solve existing problems.

On September 28, 2006 President of the Republic of Azerbaijan Ilham Aliyev signed order to approve the 'Complete Action Plan on improvement of ecological state in the Republic of Azerbaijan for 2006-2010'. In frame of this order, implementation of the complete action plan providing for environment protection, settlement of existing ecological problems in Azerbaijan, improvement of terms of nature preservation started. There are already results of works performed at the moment in this field.

Besides, on March 24, 2006 President Ilham Aliyev signed order on approval of the National Strategy and Action Plan on protection and sustainable development of biological diversity in the Republic of Azerbaijan. The order envisaged setting the major directions of the national strategy and action plan in this field, solve the duties and implement specific works. Thus, a historical step was taken towards protection of an important component of our natural resources – biodiversity, which is consisted of living organisms in all living environments, including land, sea and other ecosystems and ecological complexes.

All these measures taken promote implementation of huge plans in field of protection of nature and ecosystem in Azerbaijan, serve realization of desires of Academician Hasan Aliyev, a tireless researcher of Azerbaijan's ecology, soil science, forestry and other natural sciences.

100-year-old Hasan Aliyev, speaking with a heavy heart about ecological problems of Azerbaijan before the world scientists, calling on his nation to protect the nature, inviting the scholars from all over the world to independent and sovereign Azerbaijan with a loud voice of the alarm he gave, is with us today.

A vertical decorative border on the left side of the page, featuring a repeating pattern of stylized flowers and leaves in black and white.

HASAN ALIYEV I KNEW

Music of Azerbaijan is the garland of beauties.

Hasan Aliyev

Academician Hasan Alirza oghlu Aliyev, who made an outstanding contribution to development of science in Azerbaijan and its popularization in former USSR and all over the world, has special place among unforgettable faces of our people.

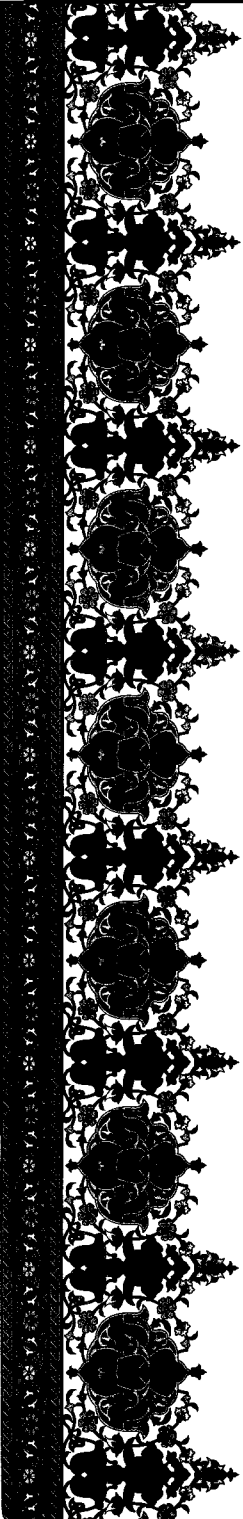
Scientific and public activities of H.Aliyev were comprehensive and various. He was a prominent naturalist and geographer, great scholar in soil science and ecology. His scientific action, covering more than half a century, is firmly linked to formation and development of soil science in Azerbaijan.

In the 1930s of last century, when cornerstones of the economy of our republic were being laid, reconstruction of agriculture demanded register of natural resources, including land resources, and assessment of their potential possibilities. Solution of both theoretical and economic issues regarding the soil demanded big attention, hard work and responsibility. Just in these years H.Aliyev started to work as a soil scientist. Playing a significant role in his formation as a citizen and scientist this period brought also big difficulties and anxieties to him.

At the time, allocation of favorable land areas in the foothill districts, in particular at the foots of Major Caucasus to build orchards was on the agenda, and for this purpose H.Aliyev implemented large-scale soil studies in basins of Pirsaaatchay, Aghsuchay and Girdimanchay. After a while, in 1940, these studies were included in his works such as 'Soil conditions in middle and lower flows of Pirsaaatchay basin and their use', 'Lands of Aghsuchay and Girdimanchay valleys as the fund for expansion of orchards', 'Soils in lower parts of rivers in the south-east slope of Major Caucasus (Pirsaaatchay, Aghsuchay, Girdimanchay)'. These studies define the main directions of his entire scientific activities in future.

Leaving his scientific studies incomplete because of the start of the Great Patriotic War and going to the front the young scientist traversed fire and flame of the terrible war. Wounded in one of the battles and demobilized from the war he decidedly continued his scientific action. In 1944 he defended Ph.D. thesis themed 'Soils in lower flow of rivers in the south-east slope of Major Caucasus'.

*An unforgettable image – eternal image of
Academician Hasan Aliyev is animated
in a moment before eyes while talking of
nature of Azerbaijan.*

Zeynal Movsumov,
Doctor of Agricultural Sciences

After defence, the outstanding soil scientist rendered priceless services to creation and development of the Institute of Soil Science and Agrochemistry of the Academy of Sciences of Azerbaijan, training of potential scientific personnel, functioned as deputy director of the Institute of Soil Science and Agrochemistry for scientific works in 1944-1949, senior teacher at Azerbaijan State Pedagogic Institute in 1945-1949, director of the Institute of Botany of the Academy of Sciences of Azerbaijan in 1949-1952, director of the Institute of Geography of the Academy of Sciences of Azerbaijan in 1968-1987, and from 1987 till the end of his life as an advisor attached to the administration of the Institute of Geography. At the same time, H. Aliyev presided Azerbaijan Office of All-Union Soil Science Association in 1946-1962, Nature Preservation Commission of the Academy of Sciences of Azerbaijan in 1955, Azerbaijan Geography Association in 1980, Azerbaijan Nature Preservation Commission in 1986.

Engaged in all these years with serious public and pedagogic activities H. Aliyev efficiently used also his own great scientific potential, successfully continued his studies. The scientist, knowing the scientific-theoretical and practical problems of soil science in detail, evaluated the soil geography as the most important field of soil science and founded this scientific direction in Azerbaijan in his article titled 'Character of soil cover for separate relief elements'.

His multilateral scientific action included problems such as theory of soil science, soil geography, ecology, botany, biogeography, forestry, forest melioration, preservation and effective use of natural resources. Making and submission to publication of book 'Flora of Azerbaijan' under the scientist's leadership yet in 1949-1952 indicates to the wide range of his scientific interest. However, soil science and spheres close to that were priorities in his professional scientific activity.

While working as academic secretary of the Academy of Sciences he headed the formation of certification of the available land of the republic as the chief of the section at the Institute of Soil Science and Agrochemistry. Those years, study of forest

*To be late concerning the nature is to be
late for living.*

Hasan Aliyev

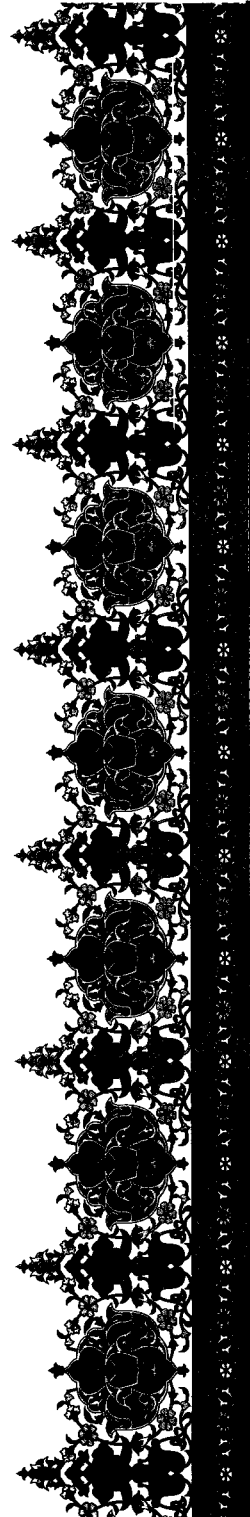
soil was the main direction of his scientific work, and he created the first laboratory in this field. At the time, scientific action of Academician H. Aliyev was linked with Major Caucasus zone. He wrote a number of valuable works in field of genetic-geographic study of soil in Major Caucasus such as 'Expansion of brown forest soil in Azerbaijan', 'The issue of expansion of black soils in Azerbaijan', 'Some features of peaty soil in high mountainous zone', 'Brown forest soil in the east of Major Caucasus'.

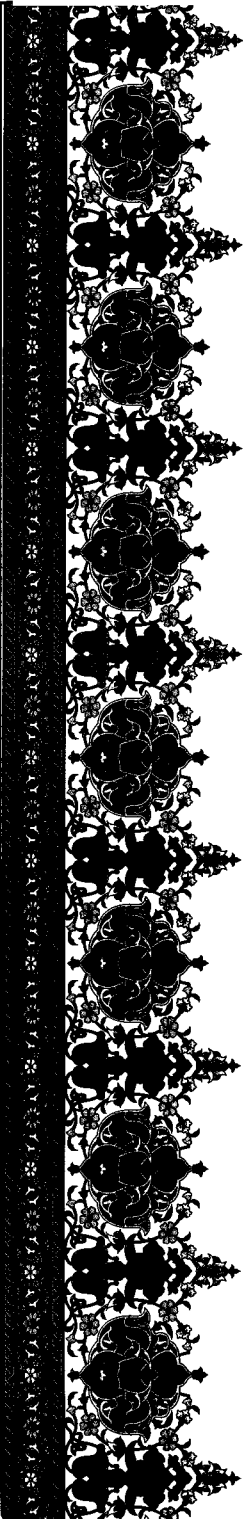
H. Aliyev was one of the main authors and senior editor of monograph 'Soil in the Soviet Socialist Republic of Azerbaijan', published in the middle 1950s, which for the first time comprehensively elaborated the taxonomic land units by deeply studying the formation of soil in Major Caucasus.

In monograph 'Forest and forest-steppe soils in the north-east of Major Caucasus' the author studies the formation and morphogenetic features of soil in peaty mountain-meadow, mountain-meadow steppe, light-grey, mountain-forest steppe soils in forest, forest-steppe, alp and subalpine zones.

In 1957 Academician H. Aliyev founded the Forest Soil Laboratory at the Institute of Soil Science and Agrochemistry. Later, the Laboratory was changed into a big department at the Institute of Geography, participated in realization of biogeosociological observations at Pirgulu Scientific Center in frame of the Man and Biosphere International Programme.

Scientific action of the scientist attracted attention of scholars of foreign countries as well. In 1960 Hasan Aliyev was elected member of International Soil Science Association. The same year, along with the most influential scientists of former USSR he was invited to the VII International Congress of Soil Scientists in USA. Following that, speeches he delivered on the themes 'Genetic features of soils in alp and subalpine zones in the east of Major Caucasus' at the VIII International Congress of Soil Scientists in Bucharest and 'Return of ash elements to the soil in different ecologic circumstances of broad-leaved forests in Eastern Caucasus' at the

*Life of Hasan Aliyev is a model for those
loving Azerbaijan.*

Bakhtiyar Vahabzade,
People's Poet

International Congress of Soil Scientists in Australia were much appreciated.

Publication of his monograph 'Development of land erosion in mountainous zones of the Soviet Socialist Republic of Azerbaijan and effort to prevent this process' in Brussels in 1960 and monograph 'Brown forest soils' in English in 1969 by Jerusalem University indicates to the interest by foreign countries in the scientific work of H.Aliyev.

Last years of H.Aliyev's scientific activity covered basically ecologic problems in Azerbaijan, protection of available land of the republic, land erosion, pollution and reclamation. The scientific-popular magazine 'Nature of Azerbaijan', chief editor of which was Hasan Aliyev, has done much in this field.

H.Aliyev's valuable books such as 'Impact of forests on soil process', 'Tugai forests on the bank of Kur River in Azerbaijan', 'In the guard of the green wealth', 'Soil in the Autonomous Republic of Nakhchivan', 'Soil in Major Caucasus', 'Land resources of Azerbaijan, their effective use and protection' were published these years. Of course, the above-mentioned is only a part of contributions made to the development of science in Azerbaijan by Hasan Aliyev, patriot and talented scientist, great intellectual. One of highest qualities of H.Aliyev was his involving the youth in the science. Tens of soil scientists working at the moment at the research institutes and higher schools of our republic are trainees of the school of Hasan Aliyev. He devoted every minute of his sensible life to serving his nation and homeland, always fought for the one objective – to see Azerbaijan's nature rich, lands fruitful and people as real owner of this wealth. Paying tribute to the blessed memory of Hasan Aliyev on the eve of his 100th anniversary I would like to proudly say that I had an occasion to be student of such an outstanding scientist, hear his recommendations and communicate with him. I think, honoring today our esteemed scientist, it would be quite suitable to share some recollections of him, because his activities are model for the people at present and tomorrow.

News spread at the institute in student years that prominent academician, di-

Nature is such a work of art in which the idea of relativity concerns the insensible only.

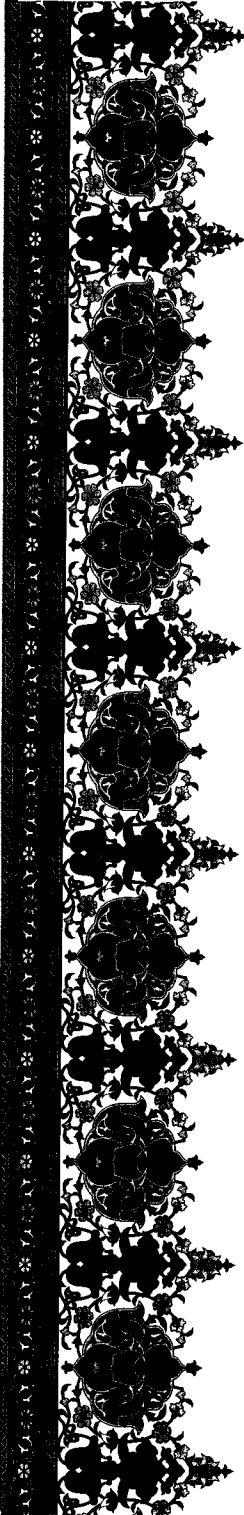
Hasan Aliyev

rector of the Institute of Geography of the Academy of Sciences of Azerbaijan Hasan Aliyev will give a lecture for students of the faculty of geography in one of coming lessons. We certainly were very glad to hear the news. Because we heard much about this great scholar and intellectual in school days yet and now we were going to get acquaintance with the Academician visually. A lecture hall was silent. Everyone was waiting with impatience for Hasan Aliyev. A bit later, the dean of the faculty introduced Hasan Aliyev to the students. After short familiarization H. Aliyev started the lecture. Except being scientific his lecture was vivid and memorable as well. During the lecture he was talking about his visits to different countries, interesting stories he saw, the level of development of the natural science in various countries, ecologic problems that were new for Azerbaijan in the 1970s. The lesson ended with rain of questions by students and Hasan Aliyev's very interesting and accurate replies. This lesson was special for us. After that lesson, my biggest desire, like many others, was to be a specialist in geography, work at the Academy of Sciences and be a scientist like Hasan Aliyev. At the time, there were hundreds of students, to whom Hasan Aliyev was ideal in life and science and all their life long they have tried to be worthy successor of their ideal.

Following that, many meetings took place between students of the faculty of geography and H. Aliyev. With wise pedagogical apprehension he used to select students, intending to study real science, and establish special contact with them.

One of major qualities of H. Aliyev was that he felt by intuition the future and directed his scientific studies, talent and skills of young scholars towards that, patronize the students working in that direction in all issues using his great prestige in science and public. Just under his patronage and on his initiative spheres of science such as land cadastre, land assessment, ecological assessment of lands, which were rather new and according to some scientists, abstract in Azerbaijan, were founded and developed. Of course, every soil scientist does not imagine today soil science without these spheres. But the situation was quite another in the 1970s.

*This great person, who was devoted to his
land and people with all his heart and soul,
was lover of poem and art.*

Nariman Hasanzade,
Poet

If at the time these spheres of soil science had not been developed in Azerbaijan at the initiative and insistence of H. Aliyev, solution of issues concerning economic assessment and valuation of lands in land reforms, which are underway, land cadastre would demand long years. Successes we have gained today in agrarian field would be achieved after several years only. After graduating in 1970 from the higher school with the diploma of honor I was sent to the Erosion Research Section of the Ministry of Agriculture by appointment. I was trying to study science, read every book, every visual aid I got and learn. Frankly speaking, it made some scientists be jealous of me. The next working day, our supervisor entered the department while I was reading certain scientific literature. Seeing me read book he reproached me for doing that and recommended to be like everyone. Majority in the department were engaged in everyday talks. First I did not believe in what I heard but seeing then the attitude on me by my fellow workers I understood studying the science in that collective would be just impossible. That is why I voluntarily submitted an application and went to the military service, and after coming back I did not return to that collective. I went directly to the Institute of Geography, to Hasan Aliyev and expressed my desire to work together with him. After thinking a little he said 'My son, at the moment there are very important fields of science. We have established the land agroecology and valuation laboratory at the Institute of Soil Science and Agrochemistry. This science is young but very necessary for Azerbaijan. We will need valuable scientists in this sphere. It would be better if you spend your interest in science and energy on this field.' Seeing me hesitate he began to explain more, talk more widely of outlooks of that sphere of science. Talking of experience of foreign countries he said everyone in developed countries knows a growth class point and cadastre price of its land and according to this defines the ways to use that. A day will come and every user in our country also will know and understand a growth class point and cadastre price of its land. We are going towards that. It, of course, was impossible not to accept the logics and well-grounded recommendations of Hasan Aliyev. That wise advice determined

The most precious wealth the nature has presented to us is land.

Hasan Aliyev

the direction and fortune of my future scientific studies. So I started working at the Institute of Soil Science and Agrochemistry. Afterwards, the time showed that H. Aliyev could with so big farsight see the future of the science of agroecology, valuation and the extent of its necessity for Azerbaijan.

Today, there is no need to say the views our late academician said with great intuition came true. Apparently, lands given to population in the course of land reforms have been given just upon land point and cadastre prices. In other word, these two factors acted as one of the most necessary conditions forming the scientific basis of reforms.

This foresight of Hasan Aliyev was completed by his patronage on development of those spheres and young scientists working in this field. It was 1974. The World Soil Scientists International Conference was being held in Moscow. Most influential scholars from France, Japan, Hungary, Canada, Holland, as well as from each of the 'ally republics' had come to attend the Conference. Several routes had been appointed to Azerbaijan to observe the vertical zoning. Head of this group was Academician Hasan Aliyev. We had an opportunity to be visually familiarized with scientists we knew from books, textbooks, talk to them, hear their scientific recommendations. To take advantage of this I asked permission from the supervision of the Institute to visit the zones with a delegation. My initiative was strictly rejected. But I wanted to be with outstanding scholars at any cost, listen to their scientific polemics, hear their talks. This desire took me to Hasan Aliyev. I let him know my desire and reply of the supervision to that. Rejoicing at such spirit of young scientists he appreciated my desire. 'There will be three buses tomorrow in front of the Institute of Soil Science and Agrochemistry. Come there and wait for me in front of the first bus' he said. The next day, Hasan Aliyev came and seating me on the bus, which was going to leave, said 'First seat in front row is mine. Sit there, in my seat.', and he himself went to Zagatala by his official car. I still remember the meetings held with those scientists in Zagatala. But the very unforgettable event was care and

*Science and public life of Academician
Hasan Aliyev is the pattern to scientists.*

*Khalil Mustafayev,
Doctor of Agricultural Sciences*

protection Hasan Aliyev rendered to me and in my person to an ordinary Azeri youth wanting to study science.

It was the early 1980s. With much trouble I had made the soil map of Azerbaijan for the first time in base of Relief Plastics. But I could not manage to publish this map anyhow. Even at the native Institute of Soil Science and Agrochemistry, in which I worked, this work met with big jealousy, the map was not included in the thematic plan. I again was obliged to apply to patron of our science, protector of innovation Hasan Aliyev. He received me, saw the map and made additions and corrections. He explained me the necessity of taking some important details on his own map into consideration in my one too, valued the new map as very significant and recommended to have it included in the thematic plan. But publication of the map was still not permitted. I came to Hasan Aliyev twice and let him know that the map was not published. In this case, he assigned his deputy, academician Budag Budagov to include the map in the thematic plan to be published. So the map was published at last. But at the Institute of Geography, not at the Institute of Soil Science and Agrochemistry I worked. Because management of the Institute of Soil Science and some of veteran scientists were jealous of achievements of young scientists, could not accept their progress. But Hasan Aliyev, vice versa, was glad for achievements of the youth and supported their development.

H. Aliyev was also a great democrat in present sense. He used to immediately accept the rational views and scientific innovations. Jealousy that is usual to the science was absolutely strange to him. Of course, a big part of studies of H. Aliyev covered research of forest and subforest soils. I also intended to conduct certain studies on that subject and after some studies I developed a lecture themed 'Valuation of forest soils in forest cadastre of Azerbaijan'. And when it was time to publish the lecture everyone told me it was the field of Hasan Aliyev and he would not like my working that subject, it would be accepted badly and I would be oppressed. After thinking a little I went to H. Aliyev. I believed he would get me right. And it was so.

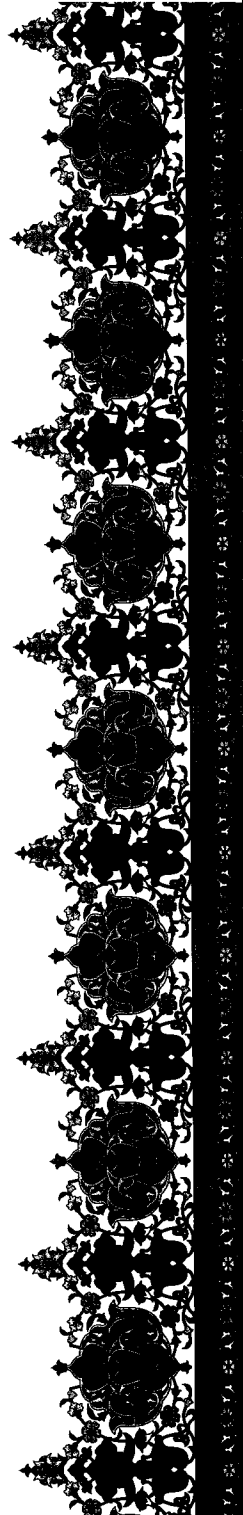
The land without a real owner is orphan.

Hasan Aliyev

Except approving my work he even gave me very useful advices, fruitful and scientific recommendations and wrote an introduction for publication of the article. The article was published. That introduction is still stored in the archive of magazine 'Lectures' of the Academy of Sciences of Azerbaijan.

Hasan Aliyev had such a big heart.

Today, honoring the blessed memory of Hasan Aliyev, I bow to his soul and wish God rest him in peace. I think, recollections I shared with you are just a little part of Hasan Aliyev's greatness, intellectuality, erudition, humanity and wisdom, as well as a significant pattern to everyone.

Main dates of life and scientific activity

Hasan Alirza oghlu Aliyev was born on December 15, 1907 in Jomardli village of Zangazur province (currently Sisyan district of the Republic of Armenia)

1924-1930 – Attends the Village Night School in Nakhchivan City

1930-1932 – Studies at Azerbaijan Agriculture Institute.

1932-1934 – Post-graduate at Azerbaijan Cotton-Growing Research Institute (Kirovabad City)

1934-1935 – Director of Azerbaijan ACGI Shirvan Zone-Practice Station

1935-1941 – Scientific employee and scientific secretary of Soil Science Department of Azerbaijan Office of the Academy of Sciences of USSR

1941-1943 – Participant of Great Patriotic War

1943-1944 – Head of Geography Department of Azerbaijan Office of the Academy of Sciences of USSR

1944 – Defends Ph.D. thesis themed 'Soils in lower flows of rivers in the south-east slope of Major Caucasus' to receive academic degree of candidate of agricultural sciences

1944-1949 – Deputy director of the Institute of Soil Science and Agrochemistry of the Academy of Sciences of Azerbaijan

1945-1949 – Senior teacher at Azerbaijan State Pedagogic Institute

1946-1962 – Chairman of Azerbaijan Office of All-Union Soil Science Association

1949-1952 – Director of the Institute of Botany of the Academy of Sciences of Azerbaijan

1950 – Receives the Order 'Badge of Honor'

1952 – Elected full member of the Academy of Sciences of Azerbaijan

1952-1957 – Academic secretary of the Academy of Sciences of Azerbaijan

1955 – Chairman of the Nature Preservation Commission of the Academy of Sciences of Azerbaijan

1965 – Defends doctoral thesis themed 'Soils in Major Caucasus and ways to effectively use them (within the Soviet Socialist Republic of Azerbaijan)' to receive academic degree of doctor of agricultural sciences

1968-1987 – Director of the Institute of Geography of the Academy of Sciences of Azerbaijan

1978 – Receives State Prize upon the Decree of Presidium of Supreme Soviet of the Soviet Socialist Republic of Azerbaijan for the series of combined works in field of efficient use of natural resources of Azerbaijan

1980 – Re-elected President of Azerbaijan Geography Association

1986 – Chairman of the Nature Preservation Commission of Azerbaijan

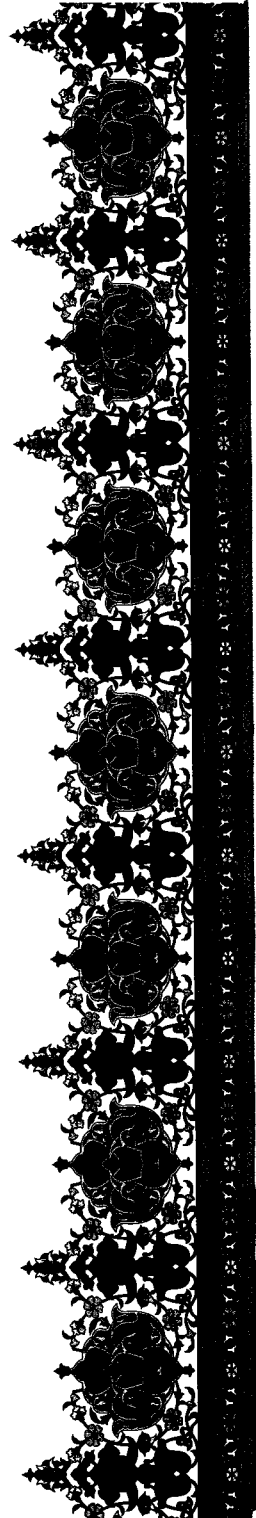
1987 – Advisor attached to the administration of the Institute of Geography of the Academy of Sciences of Azerbaijan

1993 – Died on February 2 in Baku City

1994 – Awarded in February the prize of the State Committee for Ecology and Control on Use of Nature (after death)

1994 – The Cabinet of the Republic of Azerbaijan adopts Decision 30 on February 1 on the perpetuation of memory of Academician Hasan Aliyev

2007 – President of the Republic of Azerbaijan Ilham Aliyev signs on February 2 Order on realization of the 100th anniversary of Academician Hasan Aliyev.

ГАРИБ МАМЕДОВ

Патриарх
естественных
наук
Азербайджана

БАКУ – 2007

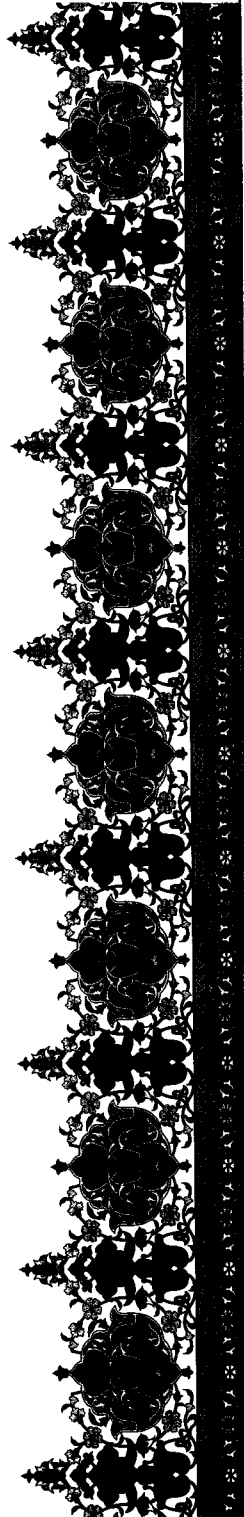
Гариб Мамедов. Патриарх естественных наук Азербайджана, 2007.

В данной книге действительного члена Национальной Академии Наук Азербайджана Гариба Мамедова повествуется о жизненном пути, научно-общественной деятельности выдающегося ученого и общественного деятеля, действительного члена НАНА Гасана Алирза оглу Алиева.

ISBN: 978-9952-8095-1-0

Формат: 64x92
Объем 7.5 п. л.
Тираж: 2000

www.hasan-aliyev.org

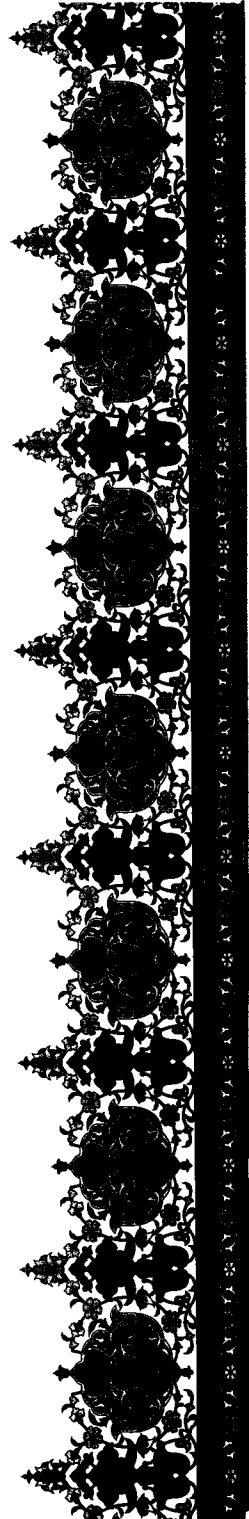

2-го февраля 2007-го года Президент Азербайджанской Республики господин Ильхам Алиев подписал распоряжение о проведении 100-летнего юбилея видного ученого и общественного деятеля, академика Гасана Алиева.

В распоряжении даны необходимые указания соответствующим исполнительным структурам и НАНА для проведения на должном уровне 100-летнего юбилея академика Гасана Алиева, внесшего весомый вклад в защиту природы и окружающей среды в Азербайджане, развитие экологии, почвоведения, лесоведения, географии и других наук о природе.

Проведение юбилейных торжеств Гасана Алиева, мудрого человека и большого друга природы, достойно представлявшего азербайджанскую науку в мире, с великим одобрением было встречено научной общественностью. Когда прослеживаем жизненный путь Гасана Алиева и его многостороннюю научную деятельность, перед нашими глазами возникает грандиозный образ этого большого и самоотверженного человека.

Известный естествовед,
видный представитель
интеллигенции

Работа «Набат тревоги», опубликованная на азербайджанском и русском языках, является самым лучшим вкладом видного эколога в науку XX века.

*Будаг Будагов,
академик*

Гасан Алиев занимает достойное место в ряду личностей, своим безвозмездным служением Родине и стране оставивших неизгладимый след в национальной памяти азербайджанского народа. Жизненный и творческий путь этого великого человека, каждую минуту, каждый миг своей полной глубокого содержания жизни посвятившего служению родному, испытавшему много превратностей судьбы народу, работе во имя его благополучия, является подлинным примером и школой для воспитания будущих поколений.

Гасан муаллиму, родившемуся в начале XX века, сразу же пришлось столкнуться с суровыми и горькими превратностями судьбы. Благодаря своему необычному таланту и бесконечному интересу к учебе, он досрочно окончил сначала сельскохозяйственный техникум, а потом и Институт сельского хозяйства.

Первые годы научной деятельности Гасана Алиева связаны с городом Гянджой. По окончании Института сельского хозяйства он был направлен в Азербайджанский Научно-исследовательский институт хлопководства, и вскоре благодаря своему таланту и особому интересу к научной работе поступил в аспирантуру. Проведенные Гасаном Алиевым в те годы научные изыскания определили основные направления его последующей научной деятельности как ученого-почвоведа, агроботаника, эколога. Проведенные им в 1930-1940 гг. исследования стали не только началом его разносторонней научной деятельности, но и заложили основу азербайджанской почвоведческой науки, базирующейся на учении В.В. Докучаева.

Три года жизненного пути Гасана Алиева пролегли через кровавые дороги войны. Получивший серьезное ранение в одном из боев, он был демобилизован с фронта и вернулся к научной работе. В 1944 году, когда продолжали идти ожесточенные бои на фронте, его вкладом в победу над фашистской Германией была успешная защита кандидатской диссертации.

*Если земля – это мать, то вода – дитя.
Без этого дитяти губы леса начнут
трескаться от жажды, и он превра-
тится в «живой труп».*

Гасан Алиев

Круг научных и общественных интересов Гасана Алиева был весьма широким. Как представитель естественных наук, он руководил рядом научно-исследовательских институтов, вложил очень много труда в решение научных и организационных проблем государственной важности.

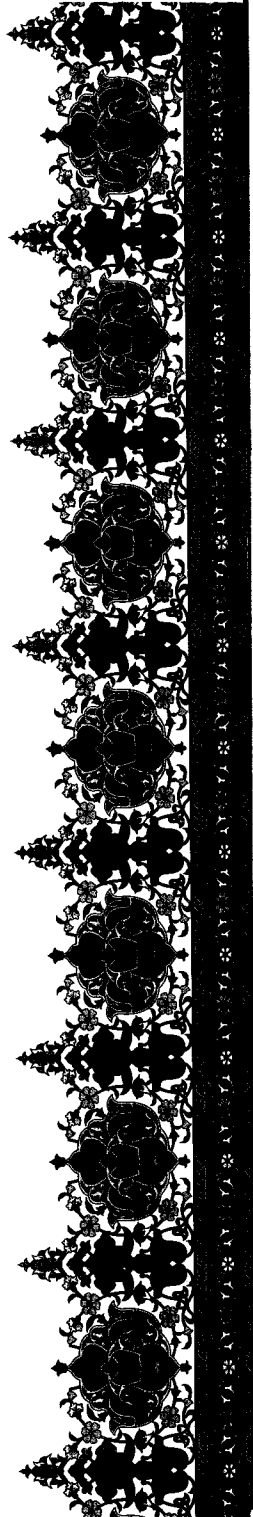
Гасан Алиев плечом к плечу с такими корифеями азербайджанской науки XX века, как Мирасадулла Миркасимов, Юсиф Мамедалиев, Мустафа Топчибашев и другими выдающимися учеными сделал очень многое для утверждения морально-этических ценностей и критериев отечественной науки. Заложенные ими направления сегодня определяют лицо азербайджанской науки.

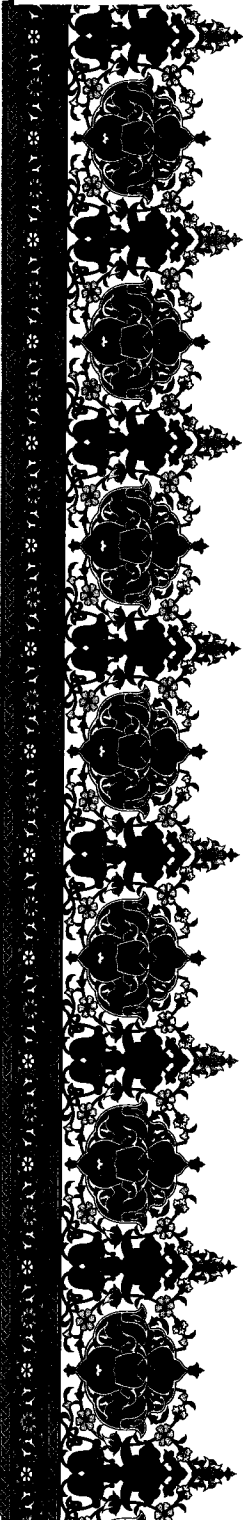
Врожденный талант Гасан муаллима был существенным для него подспорьем в удовлетворении исторических потребностей нашей науки. Такие научные направления, как география, сельское хозяйство, агробиология, почвоведение, экология формировались и развивались в Азербайджане под его руководством.

В 1949–1952 гг., когда Гасан муаллим руководил Институтом ботаники АН Азербайджана, он оказывал всемерное содействие и поддержку подготовке и опубликованию книги «Флора Азербайджана» в восьми томах, вложил в нее очень много труда.

По его инициативе сотрудниками Института ботаники АН Азербайджана были проведены научно-исследовательские работы и установлено наличие 2469 редких деревьев, деревьев-памятников, уникальных лесов на территориях 318 объектов в 52 районах Азербайджанской Республики. Эти деревья были сфотографированы, проведены необходимые дендрометрические измерения, изучены их ареал и устные предания о них.

Гасан муаллим был очень принципиальным, требовательным организатором науки. Своей богатой внутренней культурой, широким мировоззрением, мудростью в подлинном понимании этого слова он всегда

*Азербайджанская почвоведческая наука
за свое возникновение, развитие, исследова-
тельский путь всегда должна скло-
нять голову перед памятью Г. Алиева.*

Мамед Араз,
народный поэт

был примером для окружавших его людей, его знали как гуманиста и глубоко интеллигентного человека. Гасану Алиеву принадлежат неопределимые заслуги в создании и развитии Института почвоведения и агрохимии АН Азербайджана, в формировании его научного потенциала и воспитании научных кадров.

В 1952–1957 гг. Г. Алиев, занимая пост академика-секретаря АН, как заведующий отделом Института почвоведения и агрохимии, руководил паспортизацией республиканского земельного фонда. Свою научную деятельность в эти годы Гасан Алиев сосредоточил на изучении лесных почв и организовал специальную лабораторию в данном направлении.

В сферу многосторонней научной деятельности Гасан муаллима входили теоретические проблемы почвоведения, вопросы экологии, ботаники, биогеографии, лесоводства, мелиорации и агрохимии, растениеводства, рационального использования природных ресурсов и окружающей среды.

В 1952–1960 гг. научная деятельность академика Гасана Алиева преимущественно была связана с азербайджанской зоной Большого Кавказа. Он написал и опубликовал целый ряд ценных работ в области изучения почв Большого Кавказа с генетико-географической точки зрения. В их число входят такие научные труды, как «Распространение коричневых лесных почв в Азербайджане», «К вопросу о распространении в Азербайджане черноземных почв», «Некоторые особенности торфянистых почв в высокогорной зоне», «Коричневые лесные почвы восточной части Большого Кавказа» и др.

Гасан муаллим также был одним из основных авторов и ответственных редакторов монографии «Почвы Азербайджанской ССР». В этой книге, с учетом других компонентов, глубоко исследованы условия почвообразования на Большом Кавказе, впервые дано всестороннее описание всех таксонометрических единиц почвы.

*Недра азербайджанской земли -
неисчерпаемая сокровищница, а ее
поверхность – живой музей.*

Гасан Алиев

Среди научных трудов академика Гасана Алиева особое значение имеет монография «Лесные и лесостепные почвы северо-восточной части Большого Кавказа». В этом сочинении автор наряду с лесными и лесостепными почвами, также охарактеризовал горно-луговые дерновые и горно-луговые степные, а также светло бурые, степные горно-лесные почвы.

Созданная академиком Гасаном Алиевым в 1957 году в Институте почвоведения и агрохимии АН лаборатория лесных почв позже переросла в большой отдел Института географии. В настоящее время этот отдел состоит из нескольких лабораторий и Пиргулинского научного стационара. В Пиргулинском стационаре проводились непрерывные биогеосоциологические наблюдения по международной программе «Человек и биосфера».

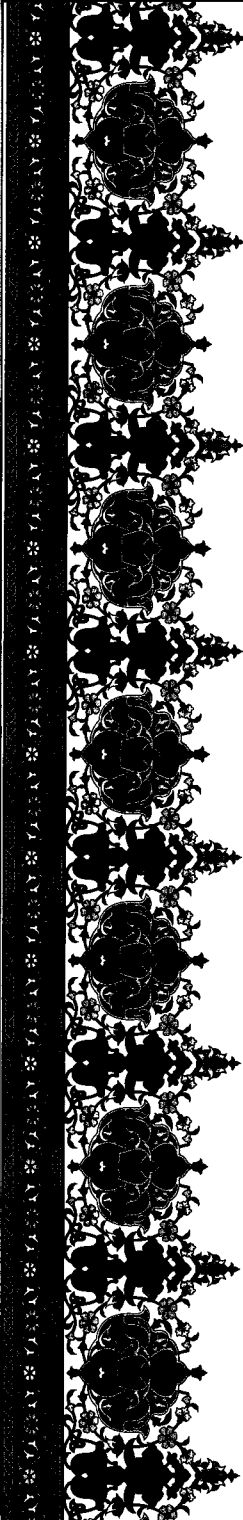
Ряд трудов Гасан муаллима переведен на иностранные языки. В 1969 году его известная монография «Коричневые лесные почвы» была издана Иерусалимским Университетом на английском языке.

Заслуживают внимания также научные работы академика в областях биогеоценологии, биогеографии, эрозии почв. В течение долгих лет он неустанно проводил систематические наблюдения над поступлением веществ в почву и их ритмичным расходом в лесном биоценозе Большого Кавказа. В 1960 году в Брюсселе была опубликована его монография «Развитие эрозии почв в горных районах Азербайджанской ССР и попытка предотвращения этого процесса».

Академик Гасан Алиев, как глубоко привязанный к своей Родине человек, всегда держал в центре внимания также вопросы защиты почв. Он отмечал: «Земля – самый бесценный дар природы. Она для нас не только источник «хлеба насущного», но еще и составляет основу нашего существования. Именно поэтому земля нам дорога и близка, священна..., земля – это Родина».

Гасан муаллим углублялся в философскую суть контакта человека с

*Если бы не было таких людей, как
Гасан Алиев, то реки остались бы без
воды, равнины – без лугов, леса – в одино-
честве, природа – без хозяина.*

Мамед Араз,
народный поэт

*землей, рассматривал эрозию почв и эрозию человеческой духовности в их
причинно-следственной связи.*

*Выражая сожаление по поводу разрушения верхнего плодородного слоя
почвы в результате эрозии, загрязнения его различными веществами, про-
ведения строительно-монтажных работ на плодородных земельных участ-
ках, Гасан Алиев призывал все общество заботиться о земле, защищать
почвы от отрицательного воздействия антропогенных факторов, нано-
сящих им серьезный урон. С 1970-го года до конца своей жизни основное
внимание он уделял экологическим проблемам Азербайджана, в том числе
защите земельного фонда республики, вопросам эрозии почв, их загрязне-
ния и рекультивации. Он писал: «Строительные работы, проводимые в
последнее время на территории республики в области водного хозяйства,
прокладка новых каналов влияют на почвенный покров. Если один участок
обеспечивается водой, то другой участок иногда засоляется и выходит из
строя. Количество трудов ученых, работающих в области физики земли и
мелиорации, с каждым днем растет, но необходимо, чтобы они работали
более продуктивно и более напряженно».*

*«Земля», «Родина» были для Гасан муаллима священными понятиями.
Как он считал, земля потому и привлекательна, вечно притягательна и
молода, что впитала молоко наших матерей, в ней запах и вкус отцовско-
го хлеба, жемчужины материального и духовного мира нашего народа, его
достоинство.*

*Сожалая о землях, подвергшихся эрозии из-за бесхозяйственного отно-
шения, академик писал: «Они не понимали, что нам нужны не «оголён-
ные, с уничтоженными лесами, посиневшие от химикатов «мёртвые зем-
ли», а земля, одетая в праздничные одежды, дышащая весной, полная пения
птиц, с огородами и садами, земля, каждая пядь которой плодоносит. Зем-
ля – это наша колыбель и последнее наше пристанище. Ныне же по вине*

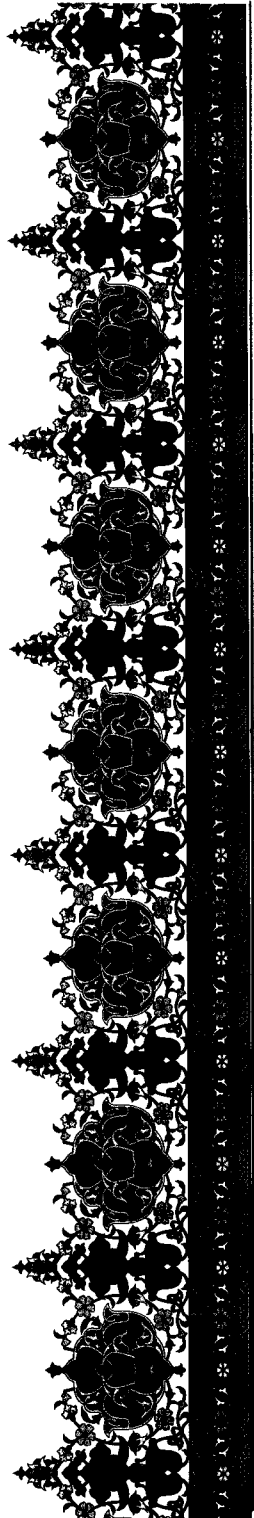
Земля - это Родина, и она вскормила миллионы людей молоком из своей груди.

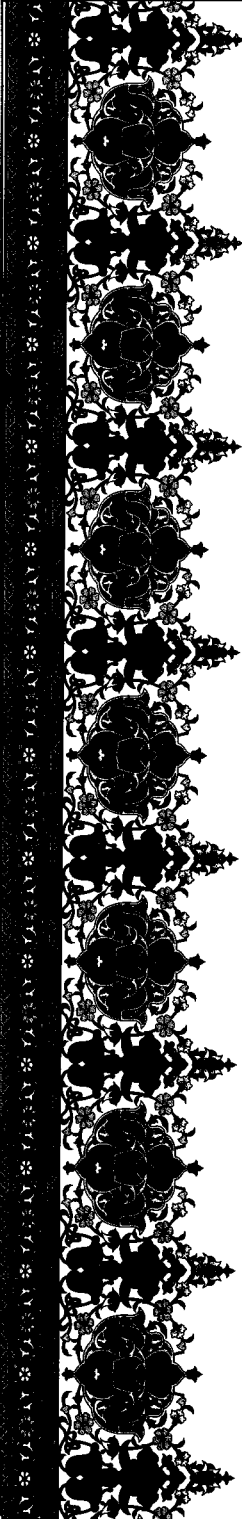
Гасан Алиев

людей земля превращается в «бездыханное», мёртвое существо. Она сама для себя становится ношей. Обезличивание земли – это преступление, чистые поля нужно беречь и делать плодородными. Если обработать землю по совести, ответственно, то ничего она для нас не пожалеет. Земля без настоящего хозяина – сирота»... «Всё произрастает на земле. В этом смысле для человека вне земли нет понятия природы».

Академик Гасан Алиев имел большие заслуги в деле научного исследования и охраны лесов и лесных почв в нашей республике. В период, когда он работал в Институте почвоведения и агрохимии АН Азербайджана, в 1956-ом году создал там отдел лесного почвоведения и до конца своей жизни занимался изучением лесов и лесных почв. Проводя научно-исследовательскую работу в этом направлении, Гасан Алиев обратил внимание на закономерности и значение распространения в разных регионах республики отдельных пород деревьев, в ходе как стационарных, так и маршрутных исследований обнаружил связь различных видов лесов с почвой, их взаимодействие. Его постоянно беспокоили вопросы выхода из строя горных и степных лесов в результате бессистемной производственной деятельности человека, и он с большой обеспокоенностью говорил об этом в книге «Набат тревоги».

В этой известной, ценной книге выдающийся учёный призывал население Азербайджана, нашу интеллигенцию, молодежь предотвратить деградацию окружающей среды, растительного покрова, загрязнение воды и атмосферы, защитить виды животных и растений, оказавшихся под угрозой уничтожения. На первых же страницах книги автор, говоря о красоте и богатствах природы Азербайджана, пишет: «Кавказ – это богатый природный музей мира. Азербайджан, являющийся его частью, – это страна ни с чем не сравнимых красот. Горы, вершины которых в течение всего года покрыты снегами, радующие душу прохладные эйлаги, редчайшие и

Академик Гасан Алиев заслуженно прославился как один из видных ученых-патриотов Азербайджана.

*Асаф Надилов,
академик*

богатейшие низменности, озёра неповторимой красоты, реки, имеющие энергетическое и ирригационное значение, целебные родники делают Азербайджан в тысячу раз ценнее для нас. Недра нашей земли – неисчерпаемая сокровищница, а её поверхность – живой музей». Загрязнение окружающей среды в нашей республике, деградация и постепенный выход из строя природных богатств постоянно беспокоили Гасан муаллима. Отмечая, что эти негативные перемены создадут большую угрозу для человечества, призывая людей любить природу, заботиться о ней, он писал: «Эти негативные изменения среды ставят перед опасностью существование всего человечества. Человек сам должен быть стражем для себя. Ни одно другое живое существо ему не поможет... Сегодня было бы уместно бить в колокола тревоги. И не надо, чтобы эти «колокола» где-то висели. Они должны быть в сердцах людей. Эти сердца должны быть более чувствительными к окружающему, всегда сказать свое слово относительно того, что, где и как можно взять с природы. Такое должно быть отношение к природе Азербайджана, на земле которой мы живем, воздухом которого мы дышим. В случаях необдуманного отношения к природе Азербайджана этот набат тревоги должен звучать сильнее и предупреждать нас об опасности. Человек может опоздать на похороны, свадьбу или же на какое-то другое мероприятие. Но опоздание в отношении к природе – означает опоздание жить...»

Большое внимание Гасан Алиев уделял взаимоотношениям человека и природы, охране окружающей среды. Он писал: «... природа – это зеркало. Она не должна быть запятнана. Так же, как запятнанное зеркало делает отражение уродливым, неохраямая природа тоже причиняет людям моральные и материальные страдания. Наш мир терпит большой урон от политических бурь, милитаристской угрозы. Если опасность ядерной смерти составляет угрозу номер один, то, если не будет устранён причи-

Без преувеличения можно сказать, что Гейгель – это самый красивый уголок из всех прекрасных уголков мира.

Гасан Алиев

няемый техническим прогрессом ущерб, превращение природы в источник опасности для человечества составит угрозу номер два. Время значительно изменило также отношение к принципам и средствам в деле охраны природы. Ныне невозможно охранять наши леса, водные богатства только силами вооружённых официальных представителей. Сегодня во взглядах на природу, в привитии здорового отношения к природным богатствам сила слова, возможности пропаганды стали более широкими и действенными. С помощью слова необходимо поднять на охрану природы широкие массы».

В книге «Набат тревоги» Гасан муаллим обратил особое внимание на вопрос об охране редких исторических и природных памятников в нашей республике. Он писал: «Прославившийся как древний памятник истории и культуры «Чыраггала» ныне стал известен как курорт «Галаалты» или же «Чыраггала», «Азербайджанская нефтасия»... Курорт «Галаалты» или же «Чыраггала» по своим природным условиям, климату превосходит Трускавец, а также все кавказские курорты. ...Имеется серьёзная необходимость в изучении и охране Чыраггалы как памятника истории и культуры».

Для предотвращения разрушительных селей в горных районах, охраны лесов на склонах гор, лугов и пастбищ, восстановления лесов на обезлесившихся склонах, создания усовершенствованной и соответствующей природным условиям системы земледелия, возвращения с помощью мелиорации в севооборот малопригодных земель, сохранения для человека здоровой среды обитания, Гасан Алиев предлагал подготовить и осуществить комплекс научно обоснованных мер.

О значении воды и её роли в жизни человека академик Гасан Алиев писал: «Вода сохраняет зелёный покров, а зелёный покров – воду. Если земля – мать, то вода – дитя, без этого дитяти «зубы» леса начнут трескаться»

Гасан Алиев был на редкость интеллигентным человеком, талантливым ученым, самоотверженным деятелем науки, большим патриотом, человеком широкой души, воплощением высокой человечности и доброты.

Гариб Мамедов,
академик

от жажды, и он умрет на наших глазах. Всё это понятно. Непонятным остаётся только то, почему мы в своей каждодневной деятельности нередко забываем об этом?» ...

«Без воды не может быть ни природы, ни жизни. Как и хлеб, вода тоже нужна всем и всегда». На съезде Азербайджанского общества охраны природы, говоря о защите водных ресурсов в нашей республике, он отметил, что «... проблему водоснабжения населения никак нельзя обойти стороной. Да, недостаточность чистой, качественной питьевой воды в городе Баку создала безвыходную ситуацию. Вода подается в город в очень мутном виде, а о качестве ее даже говорить не стоит. В некоторых частях города из-за неисправности труб питьевая вода вытекает впустую».

В энциклопедическом издании Международного библиографического союза академик Г.А.Алиев представлен как известный агроботаник. Проведённые им научные исследования в областях ботаники, агрономии, экологии признаны в мировом масштабе. Гасан муаллим долгое время руководил Институтом географии АН Азербайджана, и в последние годы своей жизни не расставался с этим институтом. Отделы «Охрана природы» и «География лесных почв» функционировали под его непосредственным руководством.

Академику Гасану Алиеву принадлежат большие заслуги в развитии географической науки в Азербайджане, решении множества связанных с ней проблем.

В годы своего руководства Институтом географии он открыл широкий простор исследованиям почв и экологическим изысканиям, определил пути более рационального использования свыше 40 тысяч гектаров горно-лесных и послелесных земель. Изучив влияние почвенных условий на виноградное растение, он предлагал выращивать виноград на 50 тысячах гектарах неиспользуемых земель. Гасан муаллим разработал научные рекомендации

Мир птиц – самая живая, поэтическая часть природы.

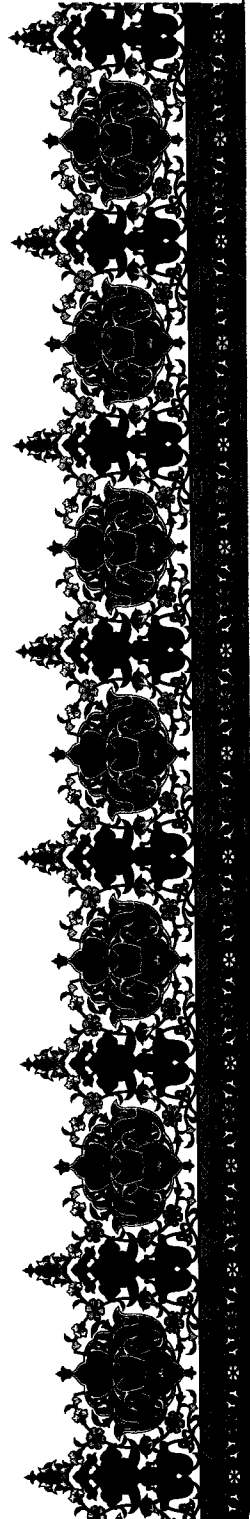
Гасан Алиев

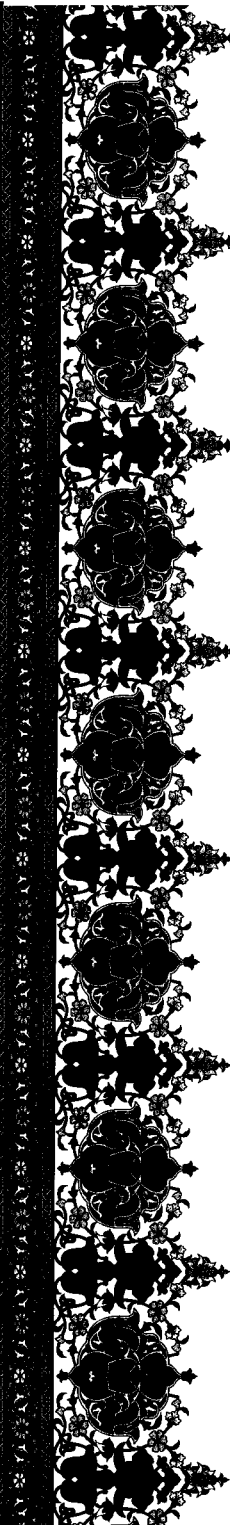
по проведению фитомелиоративных работ на засушливых горных склонах, слабо используемых землях республики и проделал в этом направлении очень большую работу.

Всестороннее изучение лесного покрова республики связано с созданием в Институте географии АН Азербайджана отдела охраны природы (1969) и биогеографической лаборатории (1982).

В 1969-1972 гг. Гасан Алиев, исследуя структуру и состояние прикуриринских тугайных лесов, установил причины высыхания лесов (в основном тополевых) на территориях, расположенных ниже Мингячевирского водохранилища, и их замены ксерофильными деревянно-кустарниковыми группировками. После этого была составлена крупномасштабная карта, отражающая современное состояние тугайных лесов, подготовлена научно обоснованная система мер для их восстановления. В 1969-1990 гг. в результате полевых исследований в разных природных зонах горных и равнинных регионов республики были обнаружены лесные объекты, в большей или меньшей степени сохранившие свое первоначальное (естественное) состояние и разработаны предложения для создания новых заповедников и заказников для их охраны. Результаты проведенных им совместно с коллегами исследований опубликованы в нижеследующих монографиях и книгах: «Прикуриринские тугайные леса Азербайджана» («Эльм», 1976); «На страже зелёного богатства» («Гянджлик», 1982); «Судьба леса в руках самого человека» («Азернешр», 1983); «На страже зелёного богатства» («Гянджлик», 1988); «Лес – это богатство» (1989).

В отделе охраны природы Н.Г.Ахундовым было изучено современное состояние нарушенных лесов, произведена работа по районизации потенциальной производительности лесов, определены региональные закономерности динамики роста древесины основных лесобразующих пород, и на основе этого впервые созданы модели производительности эталонов роцц по

Академик Гасан Алиев – видный почвовед, географ, интеллигент, патриот, впервые ударивший в «набат тревоги» по поводу экологических проблем Азербайджана, мудрая личность.

*Идаят,
писатель*

лесам республики (1992). Была также составлена карта лесного покрова Азербайджанской Республики с масштабом 1:600000.

Были обнаружены энтомофаги (106 видов) для защиты лесного покрова от вредителей, разработаны способы борьбы против энтомологических вредителей.

Помимо этого, в целях рекультивации Дашкесанских горных отходов были определены их агрохимические свойства, состав микроэлементов (К, Р, Мп, Zn, Si, Мо и др.), проведены опыты по лесопосадке на этих территориях. Начиная с 1972 года, было изучено количество радиоактивных элементов в отдельных регионах республики и составлена карта-схема их количества в различных типах почв, изучено воздействие на окружающую среду, на качество и производительность сельскохозяйственных растений отходов Гафанского медного, Качаранского медно-молибденового, Агаракского молибденового, Дастакертского молибденового рудообогатительного комбинатов Армении. Было изучено влияние промышленных отходов на экологическое состояние окружающей среды в городе Гяндже, воздействие на компоненты окружающей природной среды 9 крупных теплоэлектрических станций общей мощностью 5 млн. кВт в Азербайджанской Республике. Одновременно было исследовано экологическое состояние абшеронских озер, рассмотрены пути их оздоровления. Также было изучено изменение водотока в реках республики под влиянием антропогенных факторов. Закладка оливковых садов на Абшероне тоже осуществлено благодаря Гасан муаллиму.

Среди всех других природных богатств академик Гасан Алиев на передний план всегда выдвигал лесные богатства, вопросы охраны и восстановления лесов всегда находились в центре его внимания. Его выдающиеся заслуги в этой области общеизвестны. Он писал, что «лес – это вода, богатство, изобилие, без леса не может быть ни почв, ни воды, ни урожая».

Человек, любящий природу,
постоянно находящийся в контакте
с природой никогда не может
быть неблагодарным, жестоким,
бессовестным.

Гасан Алиев

Именно поэтому он рекомендовал провести широкие научно-исследовательские работы в лесах республики, подготовить и осуществить научно обоснованные меры по охране и восстановлению лесов.

Важность наличия лесов на нашей планете Гасан муаллим объяснял следующим образом: «... если на миг представить, что нет лесов, этого зелёного пояса Земного шара, то не будет и человечества. Атака на зелёный покров, не знающая размеров и пределов, - самая тяжёлая война, направленная против человека. Человеческий разум, человеческий труд в состоянии противостоять этой «войне»».

Гасан Алиев, подчёркивая, что лесное покрытие играет важнейшую роль в охране окружающей среды, здоровья человека, высокой производительности сельскохозяйственных растений, в книге «Набат тревоги» писал: «Леса – большое богатство, неисчерпаемая сокровищница...». «... В стране, 25-30 процентов территории которой покрыто лесами, никогда не возникнет опасности засухи, с полей всегда можно будет собирать высокий и стабильный урожай...». «... Имеющиеся на территории республики леса являются «заводом удобрений» в истинном смысле этого слова». Плодородность полей во многом зависит от этих лесов. Леса препятствуют смыванию почв, обеспечивают водой истоки рек, впитывают в землю талые воды, регулируют климат, очищают воздух. В книге «Набат тревоги» Гасан Алиев, с сожалением отмечая сокращение площадей лесов в нашей республике, писал: «Когда-то леса занимали более 25-30 процентов территории Азербайджана. Тогда климат тоже был другой. Родники и реки были более полноводными...». «... Опираясь на материалы исследований, можем сказать, что за последние сто лет уничтожены одна треть имевшихся на территории Азербайджана лесов. В период 1955-1970 гг. территория наших лесов постепенно уменьшилась более чем на 200 тысяч гектаров... Именно поэтому в республике есть большая потребность

Гасан Алиев был воплощением патриотизма, любви к народу.

Гариб Мамедов,
академик

в расширении площади наших лесов».

Изучая состояние лесов в отдельных регионах страны, академик с большой обеспокоенностью отмечал, что в результате самовольной вырубki лесов, превращения их в пастбища для скота нарушается лесной покров, леса постепенно выходят из строя. В книге «Набат тревоги» он, описывая леса Лянкяранской зоны, писал: «... этот край можно уподобить природному ботаническому или дендрологическому парку... Но, увы! На наших глазах уничтожается такой живой музей, как Гирканский лес». Отмечая, что терпентиново-можжевелниковые леса Боздага играют важную почвозащитную и водорегулирующую роль, Гасан муаллим писал: «... если бы не было терпентиновых и можжевелниковых лесов Боздага, сверкающие как белый мрамор глины, размываемые в результате эрозии, давно бы исчезли». ... «Угли можжевелника долго горят... Но времена, когда согревались, сжигая можжевелниковое дерево, давно минули. Сейчас на каждое можжевелниковое дерево надо смотреть как на священный «зелёный памятник». Исходя из этого, академик считал рациональное использование подвергшихся эрозии, непригодных для сельского хозяйства засушливых склонов в аридной зоне нашей республики, где невозможно проводить ирригационные работы, делом государственной важности.

Он писал: «Нужно усилить работу по взятию на учёт всех подвергшихся эрозии, а также малопродуктивных участков и их использованию под лесопосадки и кустарники».

Гасан Алиев, с особым вниманием и заботой относясь к защите лесных покровов, советовал осторожнее обращаться с лесами при проведении того или иного хозяйственного мероприятия, при создании искусственных водохранилищ закладывать вокруг них лесополосы. «Такие насаждения делают микроклимат местности более здоровым, играют важную роль в укреплении верхнего слоя почвы около дамб, обогащении экосистемы, оз-

Природа – «автор» бесчисленных уникальных, прекрасных памятников.

Гасан Алиев

доровлении окружающей среды».

В докладе на съезде Азербайджанского общества охраны природы академик Гасан Алиев, отмечая неудовлетворительное состояние охраны лесов, указывал: «В лесном хозяйстве имеются заметные недостатки. Из-за неправильного подхода к вопросам охраны лесных запасов, их сохранения и восстановления, в ряде районов республики сложилась крайне тяжёлая экологическая ситуация. Равнинные леса постепенно вырублены, прикуринские тугайные леса потеряли своё значение. Повсюду имеют место случаи самовольной вырубки лесов, их использование для выпаса скота. Всё это отрицательно сказывается как на почвозащитных и водорегулирующих свойствах лесов, так и на их животном мире...».

Гасан муаллим никак не мог мириться с уменьшением территории лесов в нашей республике и вспоминал слова некоего лесника, услышанные им в Германии: «Фрукты можно купить в других странах, но лес ниоткуда не привезёшь».

Академик Гасан Алиев был пламенным гражданином и учёным, всерьёз занимавшимся проблемой охраны природы в нашей республике. Он первым глубоко изучил эти актуальные вопросы и впервые в нашей республике ударил в набат тревоги в связи с необходимостью решения данных проблем в Азербайджане. Этот набат по сей день звучит в наших ушах, призывает нас осторожнее обращаться с природой. В одном небольшом сочинении не могут быть перечислены все заслуги Гасана муаллима в области охраны природы. Ниже мы постараемся вспомнить лишь некоторые моменты из его деятельности.

В 1957 году по инициативе академика Гасана Алиева в Баку было проведено первое Закавказское совещание. На этом совещании были рассмотрены новые организационные формы государственной службы охраны природы, пересмотрена деятельность комиссии по охране природы.

Когда говорим об охране природы в Азербайджане, несколько вспоминается Гасан Алиев, а когда говорим о Гасане Алиеве вспоминается природа Азербайджана.

Гариб Мамедов,
академик

В результате научной и организаторской деятельности академика Гасана Алиева в 1959 году была создана Комиссия АН Азербайджана по охране природы, и он был избран её председателем. А в 1963 году, по инициативе Г.Алиева, было создано Республиканское общество охраны природы. Это общество, которым он руководил более 20 лет, сделало очень многое в области охраны и пропаганды природы Азербайджана, осуществило крупные мероприятия по защите и восстановлению растительного покрова, в том числе лесов, проведению работы по озеленению в ряде районов республики. Например, до сих пор сохранились сады и лесопосадки, состоящие из терпентиновых, фисташковых, миндалевых, грушевых деревьев и заложенные по инициативе Г. Алиева на подвергшихся эрозии и непригодных территориях, принадлежащих лесхозам, колхозам и совхозам в Девечинском, Шамахинском, Зангиланском районах, в аридных условиях лесообразования в Зувантской зоне Талышских гор. В настоящее время эти сады дают богатые урожаи.

По линии Общества охраны природы Гасан муаллим в ряде школ проводил встречи с учащимися и учителями. Он читал им лекции по охране природы, давал саженцы, семена деревьев и кустарников для озеленения пришкольных участков и близлежащих территорий. Гасан муаллим сам тоже подключался к этой работе, выступал с докладами об охране зелёных насаждений, о том, как эта работа проводится в зарубежных странах, давал свои рекомендации.

Благодаря напряжённому труду Гасана Алиева как председателя Общества охраны природы был осуществлён целый ряд мер в области охраны окружающей среды. Ликвидация строительства атомной электростанции недалеко от посёлка Алят, создание кафедры охраны окружающей среды в БГУ, учреждение журнала «Природа Азербайджана» и др. являются результатами инициатив Г.Алиева.

*Природа - источник музыки,
уголок поэзии и искусства, родник
вдохновения. Природа – самое хорошее
средство для исцеления, самый лучший
лекарь.*

Гасан Алиев

Гасан муаллим представил природу как лучший подарок настоящему и будущему нашего народа. И мы начали смотреть на нее совершенно по другому.

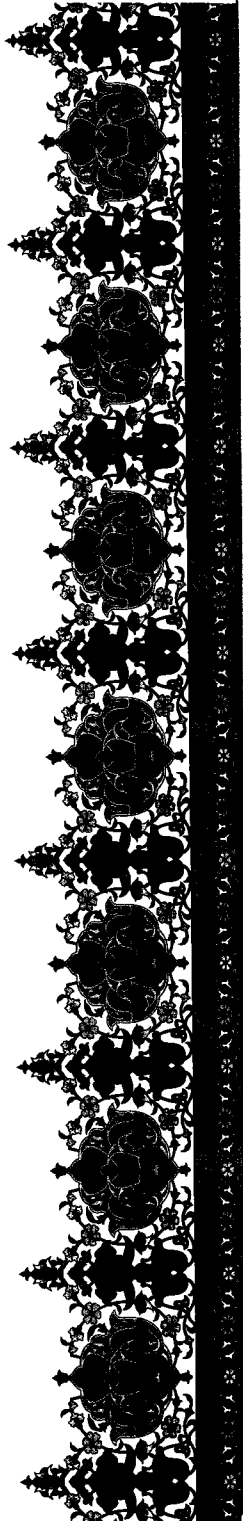
Г.А.Алиев был главным редактором учреждённого по его же инициативе научно-популярного журнала «Природа Азербайджана». В последние 25 лет это периодическое издание (редактор – народный поэт Мамед Араз) сделал многое в пропаганде охраны родной природы.

«На страницах этого журнала природа была по достоинству оценена как носительница нашей национально-духовной памяти, источник нашей веры в жизнь и нашего существования».

В нем публиковались научные и научно-публицистические статьи азербайджанских учёных и специалистов по разным сферам хозяйствования о состоянии флоры и фауны, в целом, природных экосистем в отдельных географических зонах республики, основных направлениях их изменения (деградации) под влиянием отрицательного воздействия человеческой деятельности, вопросы загрязнения, защиты окружающей среды (атмосферы, почв, рек, Каспия).

Первый номер журнала открывается статьей Гасана Алиева «Первый шаг». Автор статьи пишет: «Сколько радости вызывает у родителей то, что ребенок впервые начинает ползти, встает на ноги и делает первые робкие шаги. Только что родившийся ягненок, вылупившийся из яйца цыпленок, также становятся источником радости для сотен людей. Надеюсь, что этот наш небольшого объема сборник также будет с радостью встречен любителями природы и всеми читателями. Это тоже является первым шагом в ознакомлении с природой, ее изучении. Журнал «Природа Азербайджана» - первый шаг для любителей природы, для всех, кто восхищается ее красотами».

Журнал «Природа Азербайджана» был одним из самых любимых «про-

*Когда речь идет о природе
Азербайджане, сразу перед нашими
взорами возникает один незабвенный
образ – вечный образ Гасана Алиева.*

*Зейнал Мовсумов,
доктор сельскохозяйственных наук*

изведений» Гасан муаллима. Гасан Алиев, являвшийся основным автором и архитектором этого по сей день издающегося издания, с помощью «Природы Азербайджана» осуществил большую гражданственную работу по развитию нашего национально-духовного сознания. Природа преподносилась в нем как носительница гуманистических чувств, нравственной чистоты, патриотизма. И именно благодаря такому к ней подходу, и именно в этом журнале утвердилась наша национально-духовная мысль.

Сочинения, вышедшие из-под пера Гасан муаллима и посвященные различным проблемам охраны природы, неоднократно публиковались в США, Франции, Японии, Бельгии, ФРГ, Вьетнаме и большинстве стран Восточной Европы, сделали его всемирно известным ученым.

Создание большинства имеющихся в республике государственных заповедников также непосредственно связано с инициативами Гасана Алиева. Возможно, что если бы вовремя не были организованы эти заповедники, то азербайджанский народ лишился бы ряда ценных образцов флоры и фауны родной земли.

Гасану Алиеву принадлежат большие заслуги и в создании заповедников в республике. Он писал: «Если есть слово «заповедник», значит, наша природа охраняется. А если она охраняется, то станет еще краше и богаче». По его инициативе был создан ряд государственных заповедников: Гараязинский - для охраны прикуринских тугайных лесов и их живого мира, Аггельский - для охраны водно-болотных экосистем и животных, обитающих в Аггеле, Баситчайский - в целях охраны единственного в нашей республике рощи восточной чинары, Турьянчайский - для охраны аридных терпентиново-можжевеликовых лесных территорий, основных видов обитающих там животных (главным образом птиц), Исмаиллинский - для защиты комплекса лесного ландшафта в восточной части южных склонов Большого Кавказа, Пиргулинский - для предотвращения отрицательно сказыва-

Азербайджанская музыка – венок красот.

Гасан Алиев

ющихся на астроклимате запыленности и загрязнения воздуха и охраны лесного ландшафта в восточной части леса, Гейгельский - на Малом Кавказе, Гарагельский - в южной части Карабахского вулканического плоскогорья, Ширванский - для охраны и увеличения поголовья джейранов, находящихся под угрозой исчезновения.

В докладе на съезде Азербайджанского общества охраны природы Г.А.Алиев, указывая на нарушения режима в наших заповедниках и отрицательное воздействие данного обстоятельства на экосистемы, говорил: «Имеют место такие нарушения, как выпас скота, самовольная вспашка земель на территориях заповедников, их использование под покосы и другие нарушения. Аналогичные факты наблюдались и в Гейгельском, Ширванском, Гирканском и др. заповедниках. Нарушение заповедного режима стало чуть ли не обыденным явлением...».

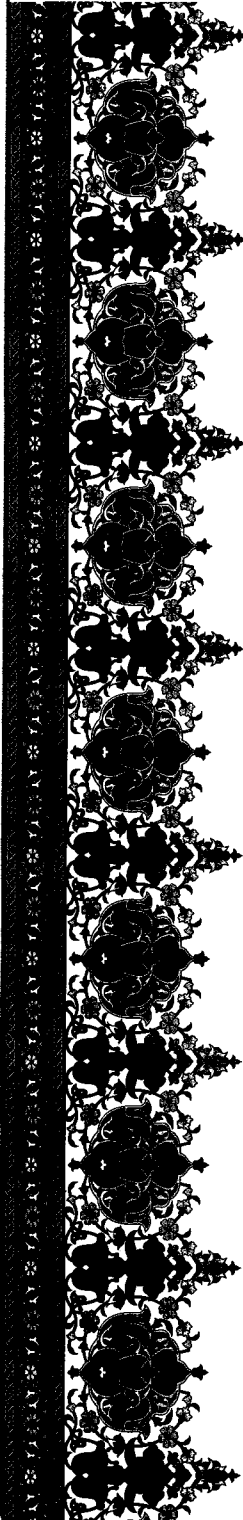
И в пожилом возрасте Гасан муаллим не любил сидеть без дела. Даже в выходные дни он ездил в Абшерон, Девечи, интересовался судьбой разбитых на склонах зеленых участков. Зеленые насаждения, которые мы сегодня видим на засушливых склонах Абшерона и Девечи, - результаты труда Гасан муаллима.

Гасан муаллим без устали ходил по азербайджанской земле, снимал на ленту ее красоты и любил демонстрировать их как в Баку, так и в зарубежных странах.

В то же время он, выступая перед студентами и школьниками, демонстрировал красивые сюжеты о природе, снятые им во время поездок в другие страны. Его выступления всегда встречались с большим интересом. Да, Гасан муаллим имел неоценимые заслуги в привитии людям нашей республики чувства любви к природе.

Гасан муаллим, обладая высокими человеческими качествами, с большим вниманием и заботой относился и к подготовке научных кадров.

Жизнь Гасан муаллима – пример для всех, кто любит Азербайджан.

Бахтияр Вагабзаде,
народный поэт

Именно под его руководством многие защитили докторские и кандидатские диссертации, посвященные актуальным проблемам различных областей природоохраны.

Когда вспоминаю личные качества Гасана Алиева, его неоценимые заслуги перед своим народом, разностороннюю научную и общественную деятельность, произвольно вспоминается Гасан бек Зардаби. Мне кажется, что в судьбах и делах этих двух выдающихся личностей очень много общего. Хотелось бы особо подчеркнуть особые заслуги обеих личностей перед своим народом, обратить внимание на их аналогичный характер. Самое интересное заключается в том, что месяц и год смерти Гасана бека Зардаби совпадают с месяцем и годом рождения Гасана Алиева. Природе Азербайджана повезло в том, что у истоков ее охраны стояли такие выдающиеся личности, как Гасан бек Зардаби - в конце XIX века, и Гасан Алиев - во второй половине XX века.

Смело можно сказать, что сегодня в отношении к родной природе заметно отсутствие выдающихся представителей нашего народа - Гасан бека Зардаби и Гасана Алиева. Ту работу, те дела по охране природы, которые в свое время Гасан муаллим осуществил один, сегодня не в состоянии сделать множество обществ и организаций, число которых растет с каждым днем.

Каждому человеку науки памятен день 31 января 1997 года. Выдающийся государственный деятель, наш общенациональный лидер Гейдар Алиев поставил перед учеными важные и неотложные задачи по разработке стратегии науки, решению экологических проблем независимой республики. Именно после этого последователи школы Гасана Алиева осознали необходимость создания в нашей республике фонда экологии и за короткое время – 14 февраля 1997 года - Общественный фонд экологии имени академика Гасана Алиева прошел регистрацию в Министерстве юстиции.

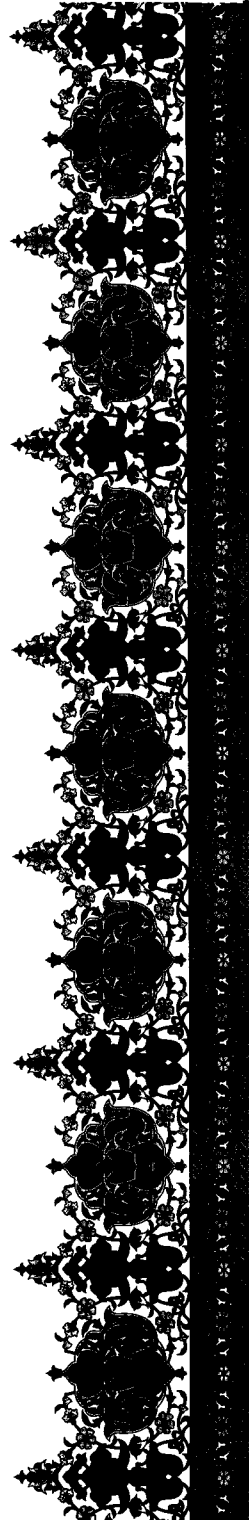
Опоздание в отношении к природе означает опоздание жить.

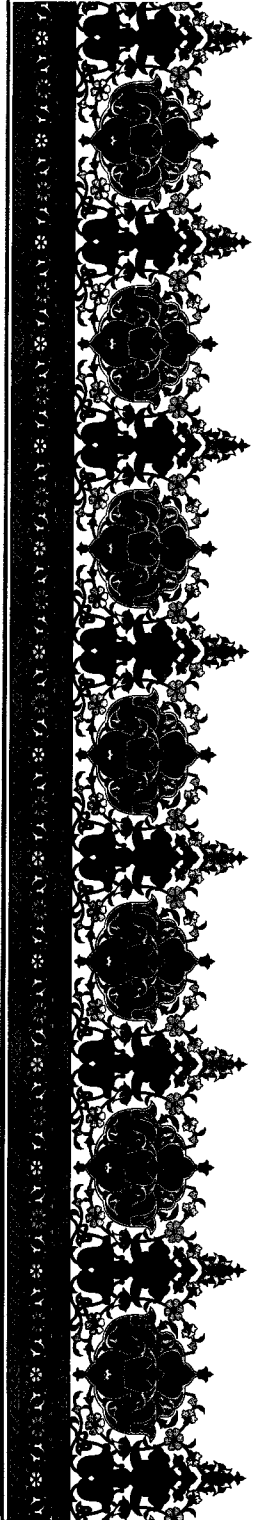
Гасан Алиев

Одной из основных целей, стоящих сегодня перед фондом, является продолжение и развитие дел и планов великого ученого-природоведа, основоположника экологической науки в Азербайджане Гасана Алиева. Общественный фонд экологии имени академика Г. Алиева, поставивший перед собой самые чистые и благородные цели, собрав вокруг себя ученых, общественные организации, занимающиеся различными проблемами экологии, стремится использовать их потенциал для решения имеющихся проблем.

28 сентября 2006 года Президент Азербайджанской Республики господин Ильхам Алиев подписал указ об утверждении "Плана комплексных мероприятий по улучшению экологической ситуации в Азербайджанской Республике на 2006-2010 годы". Этим распоряжением началось осуществление комплексных мер, связанных с охраной окружающей среды, устранением имеющихся экологических проблем, улучшением условий охраны природы и др. актуальными вопросами. Ныне работа, проводимая в данной области, приносит первые плоды. Кроме того, 24 марта 2006 года господин Президент Ильхам Алиев подписал распоряжение об утверждении Национальной стратегии и плана действий по охране и устойчивому использованию биологического разнообразия в Азербайджанской Республике. В распоряжении определены основные направления национальной стратегии и плана действий в данной области, даны задания для решения предстоящих задач и осуществления конкретных мер. Таким образом, был предпринят исторический шаг, направленный на охрану биологического разнообразия, т.е. на охрану живых организмов, существующих во всех жизненных средах, в том числе на суше, в море и в других экосистемах и экологических комплексах.

Все эти меры, создавая солидную почву для осуществления крупных планов, направленных на охрану природы Азербайджана, ее экосистемы, непосредственно служат осуществлению желаний неутомимого исследо-

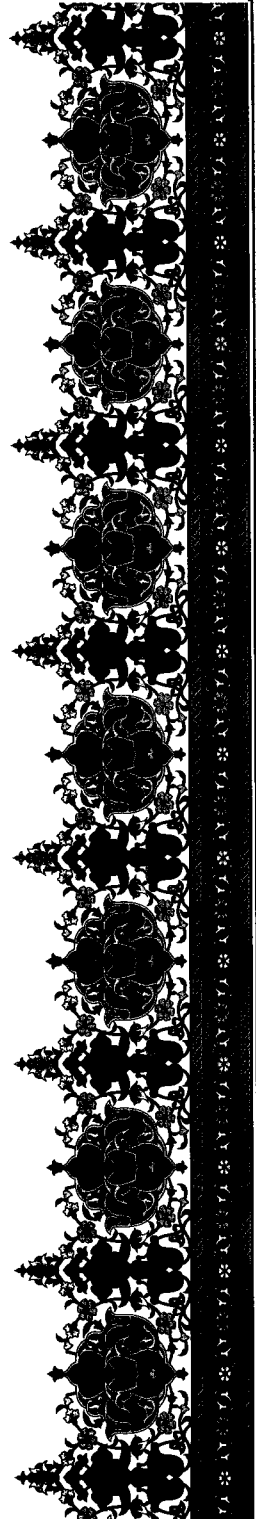
*Этот великий человек, всем своим
существом связанный с Родиной, был
большим поклонником поэзии, слова,
искусства.*

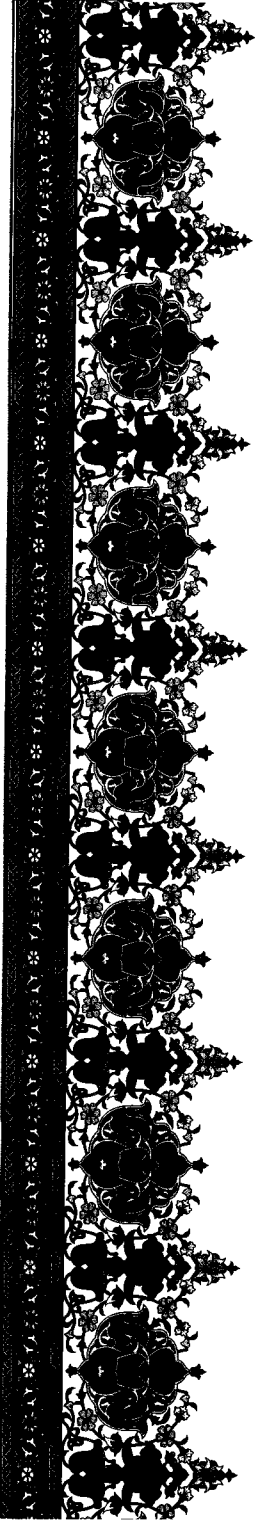
Нариман Гасанзаде,
поэт

*вателя в таких областях науки, как экология, почвоведение, лесоводство и
других связанных с природой наук.*

*Гасан муаллим, достигший столетнего возраста, с болью в сердце гово-
ривший перед учеными мира об экологических проблемах страны, имену-
емой Азербайджаном, призывающий свой народ охранять родную природу,
набатов своей тревоги приглашавший ученых всех стран в суверенный и
независимый Азербайджан и сегодня остается с нами.*

Гасан Алиев,
каким я его знал

*Научная и общественная жизнь
академика Гасана Алиева – пример для
ученых, работающих в сфере науки.*

*Халил Мустафаев,
доктор сельскохозяйственных наук*

Академик Гасан Алиев, имеющий незаменимые заслуги в развитии азербайджанской науки, в признании ее не только в пространстве бывшего СССР, но в мировом масштабе, занимает особое место в ряду славных сынов нашего народа.

Научная и общественная деятельность Гасана Алиева была широкой и разнообразной. Он был крупным природоведом и географом и, одновременно, выдающимся почвоведом и ученым-экологом. Его научная деятельность, охватывающая более чем полувековой период, тесно связана со становлением и развитием почвоведческой науки в Азербайджане.

В 30 годы прошлого века, когда закладывались основы экономики нашей республики, возникла необходимость перестройки сельского хозяйства, учета природных богатств, в том числе земельных ресурсов, и изучении их потенциальных возможностей. Решение как теоретических, так и практических работ, связанных с землей, требовали большого внимания, напряженного труда, огромной ответственности. Начало деятельности Г. Алиева как ученого-почвоведов приходится именно на эти годы. Данный период сыграл важную роль в становлении Г. Алиева как гражданина и ученого, но это был еще и период, полный больших трудностей и тревог.

В те годы обрело особую актуальность отведение удобных земельных участков в предгорных районах, особенно на склонах Большого Кавказа, с целью закладки фруктовых садов. Поэтому, Гасан Алиев осуществляет широкомасштабные почвоведческие исследовательские работы в бассейнах рек Пирсаатчай, Агсуцай и Гирдманчай. Некоторое время спустя, в 1940 году, результаты этих исследований нашли свое отражение в таких работах ученого, как «Почвенные условия среднего и нижнего течений бассейна реки Пирсаатчай и об их использовании», «Почвы долин рек Агсуцай и Гирдманчай как фонд расширения фруктовых садов» и «Почвы нижней части южных склонов Большого Кавказа» и др. Эти исследования опреде-

Природа – это такое произведение искусства, что здесь понятие относительности должно применяться только к бесчувственным людям.

Гасан Алиев

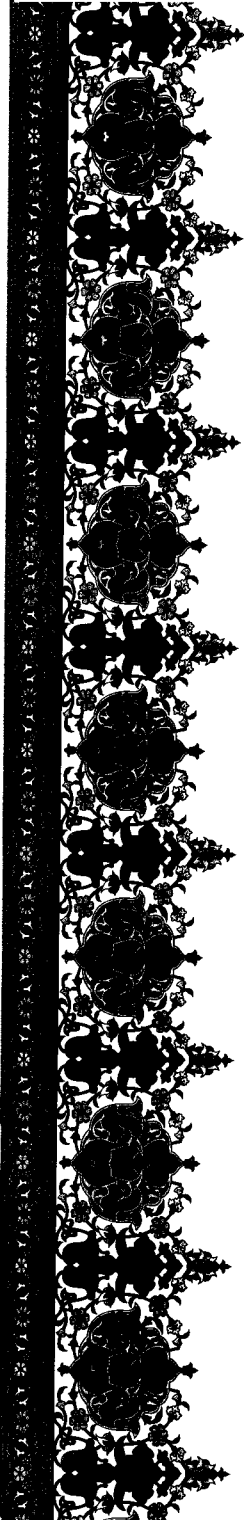
лили основные направления всей последующей его научной деятельности.

С началом Великой Отечественной войны Г. Алиев прерывает свои научные исследования и отправляется на фронт, проходит через горнило страшной войны. В одном из боев он получает серьезное ранение и демобилизуется с фронта. Вернувшись к научной деятельности, он с большой настойчивостью продолжает ее. В 1944 году он защищает кандидатскую диссертацию на тему «Почвы нижних течений рек на юго-восточных склонах Большого Кавказа».

После защиты, выдающийся ученый-почвовед проводит титаническую работу по созданию и развитию Института почвоведения и агрохимии Академии Наук Азербайджана, подготовке потенциальных научных кадров. В 1944–1949 годы он был заместителем директора Института почвоведения и агрохимии АН Азербайджана, 1945–1949 годы – старшим преподавателем Азербайджанского государственного педагогического института, 1949–1952 годы – директором Института ботаники АН Азербайджана, 1968–1987 годы – директором Института географии АН Азербайджана, с 1987 года до конца жизни был консультантом при руководстве Института географии АН Азербайджана. В то же время, с 1946 до 1962 года, он являлся председателем Азербайджанского филиала Всесоюзного общества почвоведения, в 1955 году – председателем Комиссии АН Азербайджана по охране природы, в 1980 году – президентом Азербайджанского географического общества, в 1986 году председателем Азербайджанской комиссии по охране природы.

Несмотря на то, что все эти годы Гасан Алиев занимался серьезной научно-педагогической работой, он эффективно использовал и свой огромный научный потенциал, успешно продолжал свои исследования. Ученый, до тонкостей разбиравшийся в теоретических и практических проблемах почвоведческой науки, считал географию почв важнейшей областью почво-

Гасан муаллим жил не только для себя. Он был опорой для нуждающихся, защитником беззащитных, борцом за справедливость, вдохновителем для творческой молодежи.

*Габиль Ахвердиев,
кандидат географических наук*

ведения и своей статьёй «Характеристика почвенного покрова по отдельным элементам рельефа» заложил основу этого научного направления в Азербайджане.

В сферу его многосторонней научной деятельности входили такие проблемы, как теория почвоведения, география почв, экология, ботаника, биогеография, лесоводство, мелиорация лесов, охрана природных ресурсов и их рациональное использование. Ещё в 1949–1952 гг. под его руководством был подготовлен и сдан в печать восьмитомник «Флора Азербайджана», что свидетельствует о широте научных интересов ученого. Вместе с тем, в его профессиональной деятельности преобладали почвоведение и близкие к нему области.

Будучи академиком-секретарем АН, он, еще и как заведующий отделом Института почвоведения и агрохимии, руководил паспортизацией земельного фонда республики. В те годы основное внимание он уделял изучению лесных почв и создал первую в этом направлении лабораторию. В этот период научные изыскания академика Гасана Алиева были связаны с зоной Большого Кавказа. Им написан ряд ценных трудов, посвященных изучению почв большого Кавказа с генетико-географической точки зрения. Среди них наибольший интерес представляют такие труды, как «Распространение коричневых лесных почв в Азербайджане», «К вопросу о распространении в Азербайджане черноземных почв», «Некоторые особенности торфяных почв в высокогорной зоне», «Коричневые лесные почвы восточной части Большого Кавказа» и др.. Гасан муаллим был одним из основных авторов и ответственным редактором опубликованной в середине 50 гг. и явившейся плодом коллективного труда монографии «Почвы Азербайджанской ССР». Впервые в этой книге им глубоко исследованы условия почвообразования на Большом Кавказе, всесторонне разработаны таксонометрические единицы почв.

Земля – самый бесценный дар природы.

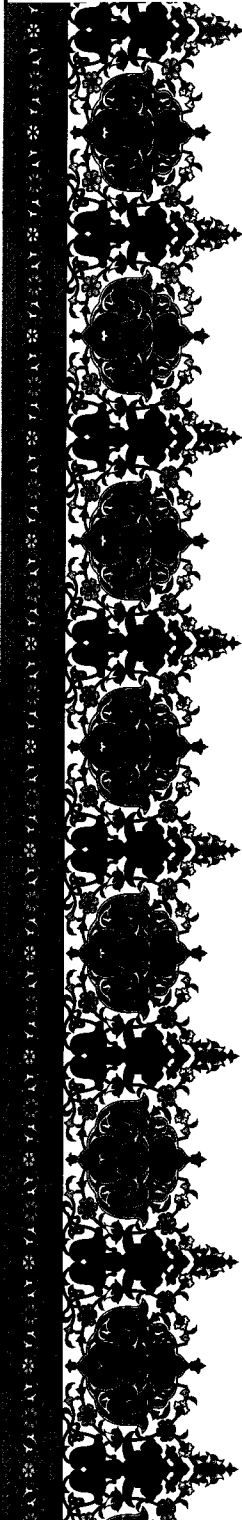
Гасан Алиев

В монографии «Лесные и лесостепные почвы северо-восточной части Большого Кавказа» автор охарактеризовал особенности условий почвообразования и морфогенетические свойства различных лесных, лесостепных, дерновых горно-луговых, горно-лугово-степных, светло серых, горно-лесных почв альпийских и субальпийских зон.

В 1957 году в Институте почвоведения и агрохимии АН академик Гасан Алиев создает лабораторию лесного почвоведения. Позже эта лаборатория превратилась в крупный отдел Института географии, который принимал участие в проведении биогеоценологических наблюдений по международной программе «Человек и биосфера» в созданной при нем Пиргулинском научном стационаре.

Исследовательская деятельность Г. Алиева привлекала внимание также ученых из зарубежных стран. В 1960 году его избирают членом Международного общества почвоведов. В том же году он в составе группы авторитетнейших ученых бывшего союза был приглашен на VII Международный конгресс почвоведов, проходивший в США. После этого с большим интересом были встречены его доклады на темы «Генетические особенности почв альпийской и субальпийской зоны восточной части Большого Кавказа» на VIII Международном конгрессе почвоведов в Бухаресте, «Возвращение в почву элементов пепла в различных условиях листовенных лесов Восточного Кавказа» на Международном конгрессе почвоведов в Австралии.

Издание в 1960 году в Брюсселе его монографии «Развитие эрозии почв в горных районах Азербайджанской ССР и предотвращение этого процесса», и опубликование Иерусалимским университетом на английском языке монографии «Коричневые лесные почвы» является результатом интереса к научной деятельности Гасана Алиева в зарубежных странах. В последние годы научной деятельности Гасана Алиева основное его внимание было направлено на экологические проблемы Азербайджана, в том числе на воп-

*Любовь Гасана Алиева к природе
соединила, слила его с природой, сделала
столь же мудрым, как и сама природа.*

Гариб Мамедов,
академик

росы охраны земельного фонда республики, эрозии, загрязнения и рекультивации почв. Немало в этой области было сделано и журналом «Природа Азербайджана», главным редактором которого он был.

В эти годы издаются такие ценные книги Гасана Алиева, как «Влияние лесов на почвообразовательные процессы», «Прикуринские леса Азербайджана», «На страже зеленого богатства», «Почвы Нахчыванской АССР», «Почвы Большого Кавказа», «Земельные ресурсы Азербайджана, их рациональное использование и охрана». Безусловно, что все перечисленное нами лишь небольшая толика огромного вклада талантливого ученого и интеллекта, большого патриота своей Родины Гасана Алиева в развитие азербайджанской науки. Кроме того, в число высочайших качеств Гасана Алиева входило и то, что он поощрял молодежь изучать науки. Десятки ученых-почвоведов, работающих сегодня в научно-исследовательских институтах и вузах нашей республики – воспитанники школы Гасана Алиева. Каждый час, каждую минуту своей сознательной жизни он посвятил служению народу, родине, всегда боролся за единственную цель, за единственную идею – видеть природу Азербайджана богатой, его земли плодородными, а людей – истинными хозяевами этих богатств.

Накануне 100-летнего юбилея Гасана Алиева, глубоко почитая его светлую память, с чувством гордости хочу сказать, что мне выпало счастье быть учеником этого выдающегося ученого, слушать его наставления, общаться с ним. Считаю, что сегодня, вспоминая нашего уважаемого академика, было бы уместно рассказать некоторые связанные с ним воспоминания, ибо все что сделано им, является и будет примером для людей.

Когда я был студентом, по институту прошла весть, что на одном из очередных занятий выдающийся академик, директор Института географии АН Азербайджана Гасан Алиев выступит с лекцией перед студентами факультета географии. Этому известию мы, конечно, очень обрадо-

Земля без настоящего хозяина – сирота.

Гасан Алиев

вались. Потому, что еще в школьные годы мы много были слышаны об этом большом ученом. А теперь нам предстояло лично познакомиться с академиком.

В аудитории царил тишина. Все с нетерпением ждали прихода преподавателя. Через некоторое время декан факультета представил студентам Гасана Алиева. После короткого знакомства он приступил к чтению лекции. Лекция Гасан муаллима была не только глубоко научной, но и образной и запоминающейся. Иногда он, чуть отходя от темы, делал отступления, рассказывал о своих поездках в зарубежные страны, интересных событиях, свидетелем которых был, о новых для Азербайджана в 70-е гг. экологических проблемах. Лекция завершилась шквалом вопросов студентов и точными ответами Гасан муаллима на них. Этот урок стал для нас особым. После него, как и у многих других, у меня тоже возникло желание стать географом, работать в Академии наук и быть таким же ученым, как Гасан Алиев. В те годы были десятки и сотни студентов, избравших себе идеалом в науке Гасана Алиева и всю жизнь стремившихся быть достойными продолжателями дела своего идеала.

После этой лекции состоялось множество встреч студентов факультета географии с Гасаном Алиевым. Гасан муаллим, как мудрый педагог и ученый, тщательно отбирал студентов, желающих серьезно заняться наукой, устанавливал с ними особые контакты.

Одно из главнейших качеств Гасана Алиева – его огромная интуиция, благодаря которой он подвергал научному исследованию самые перспективные научные проблемы, направлял в это русло талант молодых ученых. Однако дело не завершалось одним только этим. Гасан муаллим, пользуясь своим большим авторитетом в науке и обществе, помогал своим ученикам во всех других делах тоже. Именно благодаря его поддержке, по его инициативе в Азербайджане были заложены и нашли дальнейшее свое

Величие, интеллигентность, ученость, человечность, мудрость Гасана Алиева настолько значительны и важны, что могут послужить примером для всех.

Гариб Мамедов,
академик

развитие такие, совершенно новые, в те годы кажущиеся некоторым ученым абстрактными, научные направления, как земельный кадастр, оценка почв, экологическая оценка почв. Конечно, сегодня никто не может представить почвоведение без названных областей. Но в 70-е годы ситуация была совершенно иная. Если бы в те годы по инициативе и настоянию Гасана Алиева в Азербайджане не были развиты данные направления, то ныне, при проведении земельной реформы, для решения вопросов, связанных с экономической оценкой почв, их бонитировки и земельного кадастра, понадобились бы долгие годы. В конечном итоге мы достигли бы сегодняшних успехов в аграрной области с задержкой на несколько лет.

В 1970 году я окончил университет с отличием и был направлен на работу в Министерство сельского хозяйства, в научно-исследовательский сектор эрозии. Я стремился в науку и старался прочитать все попадающиеся мне в руки книги, изучить каждое наглядное пособие. Если быть откровенным, могу сказать, что это вызывало у отдельных ученых не только симпатии ко мне, но и становилось причиной зависти. В очередной рабочий день, когда я сидел в отделе и перелистывал какую-то научную работу, вошло руководившее нами в то время лицо. Заметив, что я читаю книгу, он с иронией посоветовал мне не книжки читать, а быть как все. А большинство сотрудников отдела убивали время разговорами на бытовые темы. Сначала я не поверил своим ушам, а потом, по отношению ко мне товарищей по работе понял, что заниматься наукой в этом коллективе просто невозможно. Поэтому я написал заявление и добровольно пошел служить в армии. А по демобилизации не вернулся в прежний коллектив. Я напрямую пошел в Институт географии к Гасан муаллиму и сказал, что хочу работать вместе с ним. А он, немного подумав, сказал: «Сынок, сейчас много актуальных направлений в науке. В Институте почвоведения и агрохимии мы создали лабораторию агроэкологии и бонитировки

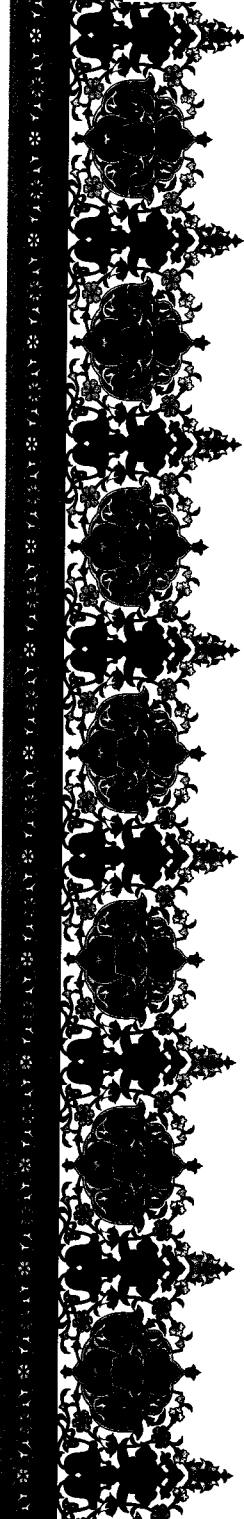
Лес – это вода, богатство, изобилие, без леса не может быть ни почв, ни воды, ни урожая.

Гасан Алиев

почв. Хотя эта наука и молодая, но она очень важная для Азербайджана область. В данной области нам понадобятся солидные ученые. Будет хорошо, если направишь свой интерес к науке и энергию именно в эту область». Видя, что я колеблюсь, он начал объяснять, более обстоятельно рассказал о перспективных возможностях нового направления. Приведя пример из практики зарубежных стран, он сказал, что в развитых странах каждый знает балл бонитета, и кадастровую цену принадлежащей ему земли, исходя из этого, определяет порядок ее использования. Придет время, у нас тоже каждый землепользователь будет знать балл бонитета и кадастровую цену своей земли. Мы идем к этому. Не принимать логику Гасана Алиева и его аргументированные советы, конечно же, было невозможно. Этот мудрый совет решил судьбу будущих моих научных изысканий. Таким образом, я начал работать в Институте почвоведения и агрохимии. Время показало, с какой прозорливостью и дальновидностью Гасан Алиев смог определить будущее агроэкологической науки и науки о бонитировке, степень их необходимости для Азербайджана. Нет нужды говорить о том, что мысли, высказанные покойным академиком благодаря своей огромной научной интуиции, подтверждаются жизнью. Понятно, что земельные наделы, отводимые сегодня в процессе земельной реформы населению, выделяются именно с учетом бонитировочных баллов и кадастровых цен. Иными словами, эти два фактора выступили в качестве важнейших условий научного обоснования реформ.

Дальновидность Гасана Алиева не ограничивалась только развитием данных областей и покровительством молодым ученым, работающим в них.

Это было в 1974 году. В Москве проводилась конференция ученых-почвоведов мира. Для участия в работе конференции приехали ученые из Франции, Японии, Венгрии, Канады, Голландии, а также самые автори-

Гасан Алиев был большим демократом в том смысле, что он сразу воспринимал рациональные мысли и новизну.

Гариб Мамедов,
академик

тетные ученые каждой из союзных республик. Для наблюдения вертикальной зональности было определено несколько маршрутов в Азербайджан. Руководителем же этой группы был академик Гасан Алиев. Появилась возможность лично познакомиться с учеными, которых до сих пор мы знали по учебникам, поговорить с ними, послушать их научные рекомендации. Чтобы воспользоваться этим, я попросил разрешение у руководства Института на выезд в зоны вместе с делегацией. Но на свою инициативу получил весьма резкий отказ. Я же хотел обязательно побывать вместе с видными учеными, послушать их научные споры, беседы. Это желание заставило меня идти к Гасану Алиеву. Я изложил ему свою просьбу и ответ руководства. И он поддержал меня. Выразил удовлетворение тем, что молодые ученые растут именно в этом духе и сказал, что завтра перед Институтном почвоведения и агрохимии будут стоять три автобуса. Наказал, чтобы я пришел туда и ждал его перед первым автобусом. В следующий день Гасан Алиев посадил меня в готовый к отъезду автобус и сказал: «Первое место в переднем ряду – мое. Иди и сядь на то место». А сам же на служебном автобусе выехал в Загаталу. Я и поныне помню встречи с этими учеными. Но самым незабываемым были забота и поддержка, оказанные Гасаном Алиевым мне, а в моем лице – желающему заняться наукой рядовому представителю азербайджанской молодежи.

Было начало 1980-х годов. Я за счет большого труда впервые составил карту почв Азербайджана с учетом рельефной пластики. Но никак не мог добиться ее издания. В Институте почвоведения и агрохимии, где я работал, с ревностью относились к этому делу, не включали карту в тематический план. Опять мне пришлось обратиться к покровителю нашей науки, защитнику новаторства Гасану Алиеву. Он принял меня. Просмотрел карту, внес в нее исправления и дополнения. Объяснил мне необходимость отражения и в данной карте многих важных моментов,

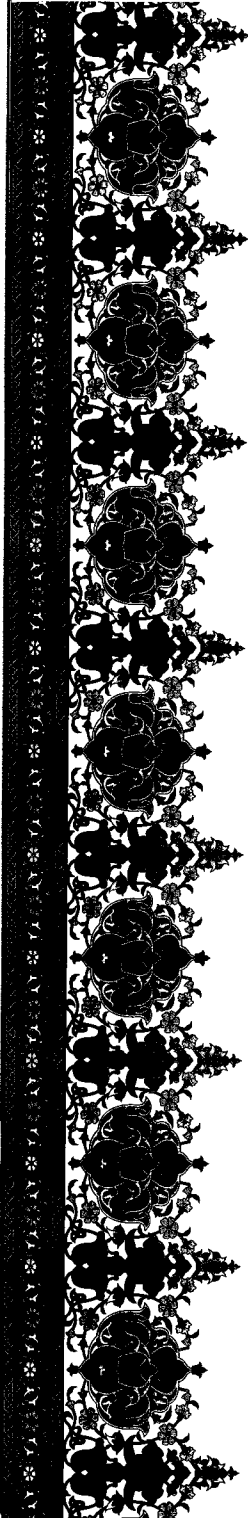
Если есть слово «заповедник», значит, наша природа охраняется. А если она охраняется, то станет еще краше и богаче.

Гасан Алиев

имеющихся в составленной им самим карте. Он сказал, что новая карта – дело очень важное и рекомендовал включить ее в тематический план. Но опять не дали разрешения на печатание карты. Я в очередной раз пришел к Гасан муаллиму и сообщил, что карту не печатают. В таком случае Гасан муаллим поручил своему заместителю академику Будагу Будагову включить эту карту в тематический план для ее печатания. Таким образом, карта все-таки была напечатана. Но не в Институте почвоведения и агрохимии, где я работал, а в Институте географии. Потому что тогдашнее руководство Института почвоведения и агрохимии и часть пожилых ученых ревностно относились к научным достижениям молодежи, не хотели принимать факт их развития. Гасан муаллим же, наоборот, радовался успехам молодежи, способствовал ее развитию.

Гасан Алиев был еще и большим демократом в нынешнем смысле этого слова. В том смысле, что он сразу воспринимал рациональные мысли и новизну. Обычная для научных сфер зависть была ему чужда. Понятно, что значительная часть научных исследований Гасан муаллима была связана с лесами и почвами, находящимися под лесами. Я тоже задумал провести определенные изыскания по этой теме и после ряда исследований подготовил доклад «Бонитировка лесных почв в лесном кадастре Азербайджана». Когда пришло время опубликовать доклад, все как один мне заявили, что эта область Гасан муаллима, поэтому ему не понравится, что ты разрабатываешь эту тему, эта затея будет плохо встречена, и тебя начнут притеснять. Немного подумав, я пошел к Гасан муаллиму. Я верил, что он правильно поймет меня. Так и случилось. Гасан муаллиму моя работа не только понравилась, но он дал мне еще много ценных советов и полезных, весомых научных рекомендаций. И лично написал представление для публикации. Она была опубликована. Данное представление поныне хранится в архиве «Докладов Национальной Академии Наук Азербайджана».

У Гасан муаллима было сильное дарование чувствовать, предвидеть. То, что структура по охране природы в нашей республике, так рано была организована, было результатом этой его дальновидности.

Вахид Гаджиев,
академик

Вот какой широкой души человеком был Гасан муаллим.

Сегодня, склоняя голову перед светлой памятью Гасан муаллима, молю бога об упокое его души. И эти воспоминания – лишь небольшая часть всего величия, интеллигентности, учености, человечности, мудрости Гасана Алиева. Но они настолько значительны и важны, что могут послужить примером для всех.

Основные вехи жизни и научной деятельности

Гасан Алирза оглу Алиев родился 15 декабря 1907-го года в селе Джомердли Зангезурского уезда (ныне Сисянский район Республики Армения).

1924–1930 – учился в Сельской вечерней школе в городе Нахчыване.

1930–1932 – был студентом Азербайджанского института сельского хозяйства

1932–1934 – аспирант Азербайджанского научно-исследовательского института хлопководства (город Кировабад).

1934–1935 – директор Ширванской зональной испытательной станции Азербайджанского СХИХ.

1941–1943 – участие в Великой Отечественной войне.

1943–1944 – руководитель сектора географии Азербайджанского филиала АН СССР.

1944 – защитил диссертацию на соискание ученой степени кандидата сельскохозяйственных наук на тему «Почвы нижних течений рек на юго-восточных склонах Большого Кавказа».

1944–1949 – заместитель директора по научной работе Института почвоведения и агрохимии АН Азербайджанской ССР.

1945–1949 – старший преподаватель Азербайджанского государственного педагогического института.

1946–1962 – председатель Азербайджанского филиала Всесоюзного общества почвоведов.

1942–1952 – директор Института ботаники АН Азербайджанской ССР.

1950 – награжден орденом «Знак Почета».

1952 – был избран действительным членом АН Азербайджанской ССР.

1952–1957 – занимал должность академика-секретаря АН Азербайджанской ССР.

1955 – председатель Комиссии по охране природы АН Азербайджанской ССР.

1965 – защитил диссертацию на соискание ученой степени доктора сельскохозяйственных наук на тему «Почвы Большого Кавказа и пути их рационального использования (в пределах Азербайджанской ССР)».

1968–1987 – директор Института географии АН Азербайджанской ССР.

1978 – Указом Президиума Верховного Совета Азербайджанской ССР за цикл работ по рациональному использованию природных ресурсов Азербайджана удостоен государственной премии республики.

1980 – вновь был избран президентом Географического общества Азербайджанской ССР.

1986 – был избран председателем Комиссии по охране природы Азербайджанской ССР.

1987 – консультант при руководстве Института географии АН Азербайджанской ССР.

1993 – 2 февраля скончался в городе Баку.

1994 – в феврале был удостоен премии Государственного комитета экологии и контроля за природопользованием (посмертно).

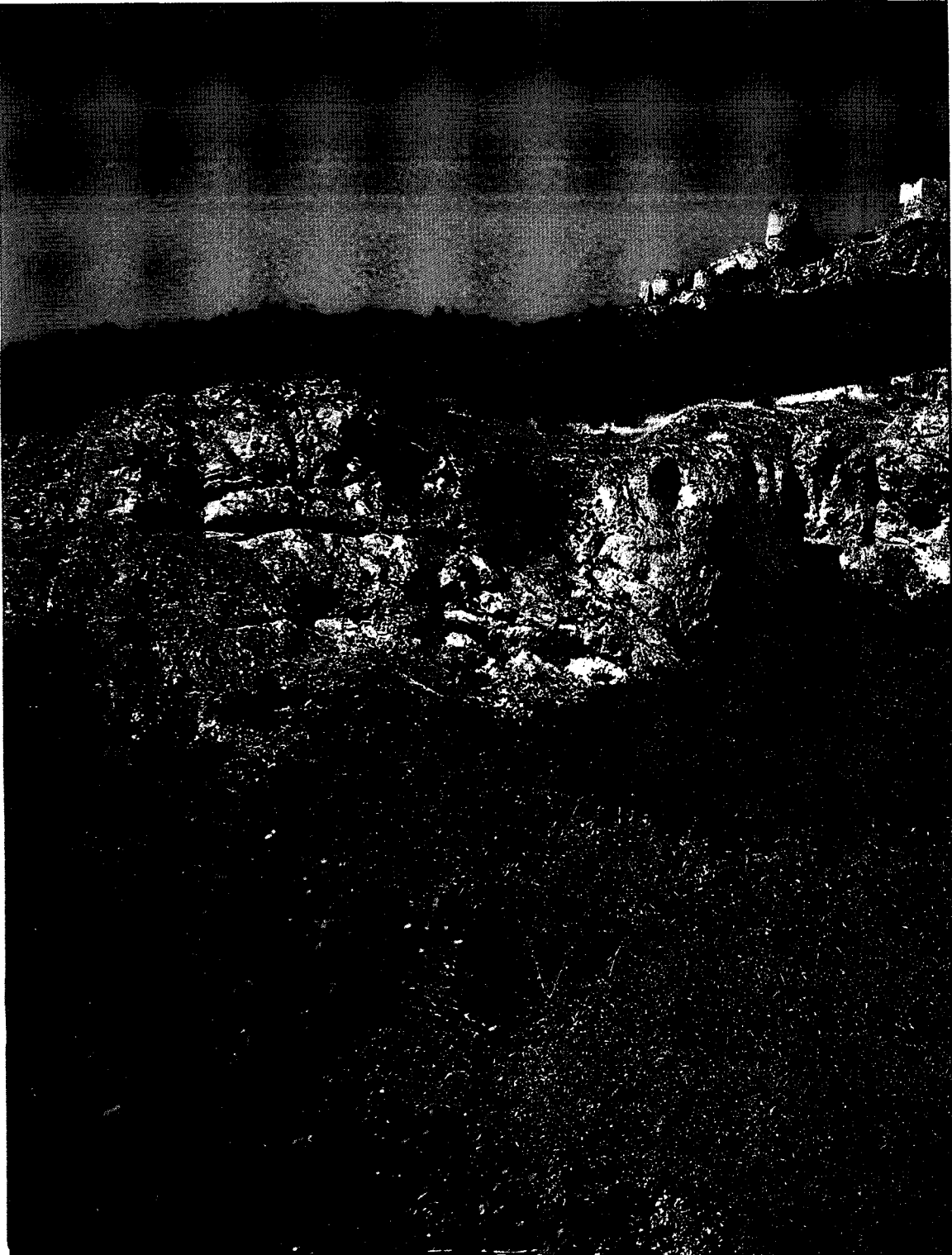
1994 – издано постановление № 30 Кабинета Министров Азербайджанской Республики об увековечении памяти академика Г. Алиева (1 февраля 1994 года).

2007 – 2 февраля Президент Азербайджанской Республики господин Ильхам Алиев подписал распоряжение о проведении 100-летнего юбилея академика Гасана Алиева.

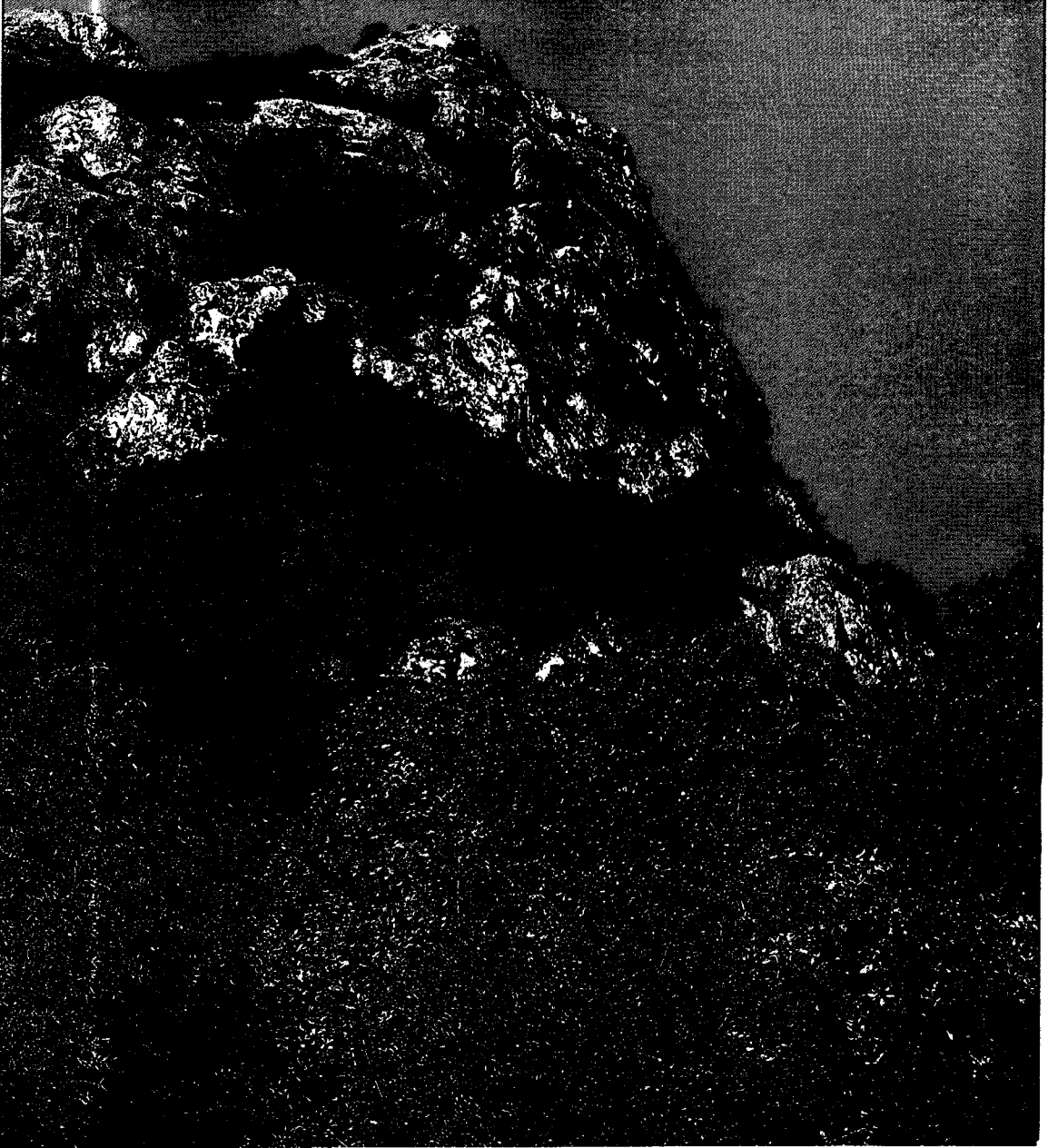

AZƏRBAYCAN TƏBİƏTİ HƏSƏN ƏLİYEVİN GÖZÜ İLƏ

**NATURE OF AZERBAIJAN IN THE EYE OF HASAN ALIYEV
ПРИРОДА АЗЕРБАЙДЖАНА ГЛАЗАМИ ГАСАНА АЛИЕВА**

THE UNIVERSITY OF CHICAGO
PRESS

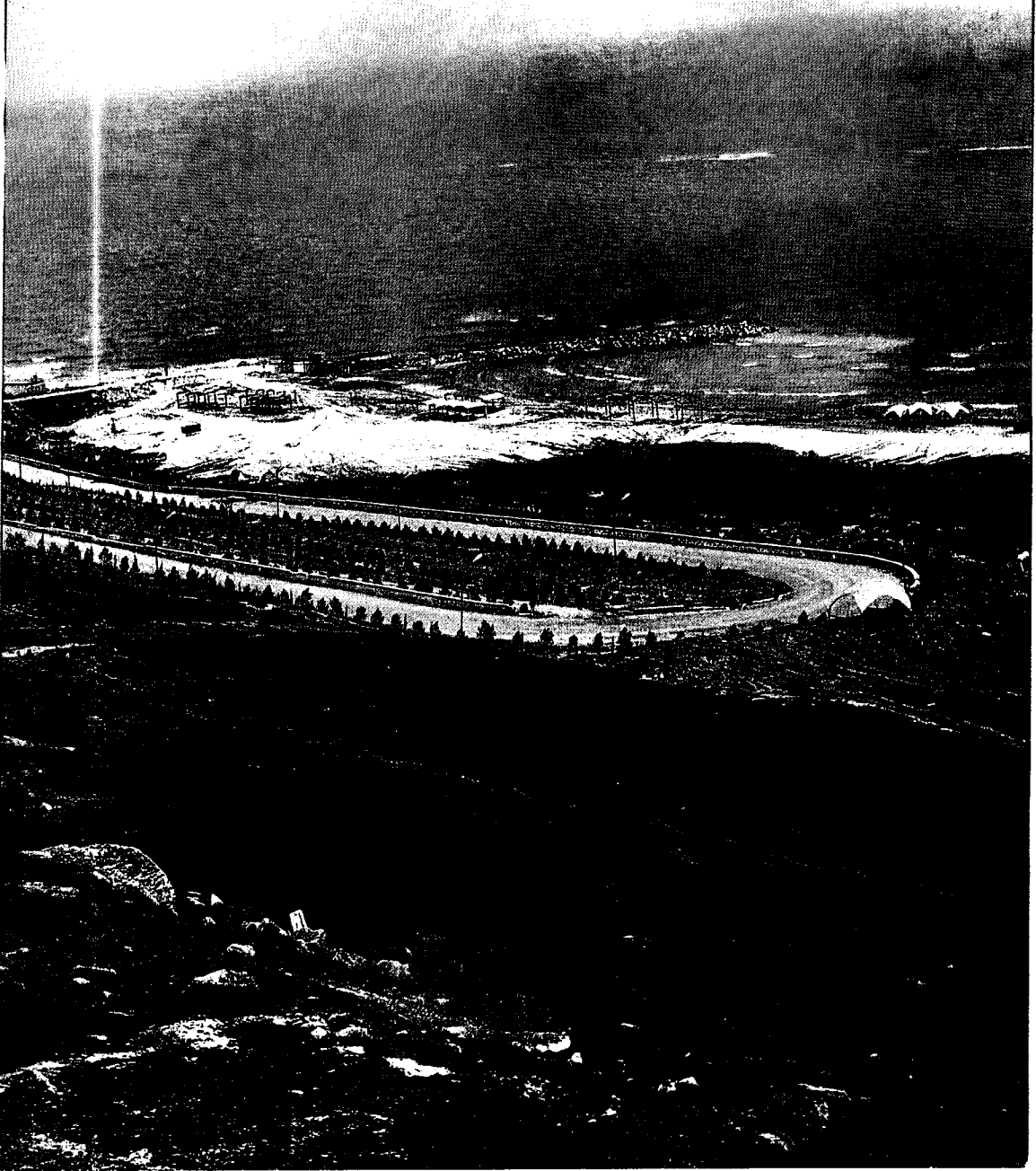

«Eldar Şamı» Dövlət Təbiət Qoruğunda
endemik Eldar şamı
Endemic Eldar pine in 'Eldar Pine'
State Nature Preserve
Эндемическая Эльдарская сосна в Государственном
природном заповеднике «Эльдарская сосна»

Böyük Qafqazda meşənin yuxarı sərhədi
Upper border of forest in Major Caucasus
Верхняя граница леса на Большом Кавказе

Otlar qurusa da şamlar yaşıllıq alır
Pines do not lose greenness, while grasses fade
Трава высыхает, но сосны остаются зелеными

Mündəricat

Содержание Contents

<i>Görkəmli təbiətşünas, böyük ziyalı</i>	<i>4</i>
<i>Mənim tanıdığım Həsən Əliyev</i>	<i>23</i>
<i>Həyatı və elmi fəaliyyətinin əsas tarixləri</i>	<i>34</i>
<i>Outstanding naturalist, great intellectual</i>	<i>39</i>
<i>Hasan Aliyev I knew</i>	<i>55</i>
<i>Main dates of life and scientific activity</i>	<i>65</i>
<i>Известный естествовед, видный представитель интеллигенции</i>	<i>70</i>
<i>Гасан Алиев, каким я его знал</i>	<i>92</i>
<i>Основные вехи жизни и научной деятельности</i>	<i>104</i>
<i>Azərbaycan təbiəti Həsən Əliyevin gözü ilə</i> <i>Nature of Azerbaijan in the eye of Hasan Aliyev</i> <i>Природа Азербайджана глазами Гасана Алиева</i>	<i>105</i>

Tel: (+99412) 493 86 78
Fax: (+99412) 493 86 78
e-mail: office@alf.az

